

הלכות השכמת אדם בבוקר וברכות השחר:

אמירת מודה אני

ענין אמירת מודה אני לא זכרוהו הראשונים ומובא לראשונה בספר סדר היום, ועיין בסידור אוצר התפלות שמבאר שנראה שתקנו אותו החסידים האחרונים לאומרו תחת ברכת אלוקי נשמה, שאי אפשר לברך מיד משום שהידים מטונפות.

אבל בזמן חז"ל מבואר בגמ' ברכות [ס,ב] שהיו מברכים את ברכות השחר גם לפני נט"י והיו מברכים את כל הברכות לפי הסדר שהיו נהנים מהם, וכשהיה מתעורר מיד היה מברך אלוקי נשמה וכו' וכששומע קול תרנגול מברך הנותן לשכוי וכו', אבל מכיון שנתמעטו הדורות ואין אנו יכולים לשמור את ידינו בנקיטת במשך כל הלילה לכן נהגו לברך את כל הברכות בבית הכנסת לאחר נטילת ידים. וכדמבואר בשו"ע סימן מ"ו.

פיוטים שאומרים לפני התפלה

* פיוט של יגדל אלוקים וכו' יש מחלוקת מי חיברו, ולענין אמירתו - בסידורו של האר"י ז"ל והבעל התניא לא הביא, ויש שכתבו שלדעת האר"י אסור לאמרו, אבל יש שנהגו לאמרו. ועיין בשל"ה הק' שהפליג בשבח הפיוט הזה, וכל אחד ינהג כאנשי מקומו.

* פיוט של אדון עולם וכו', לא ידוע מי חיברו, אבל בזמן הגאונים כבר נהגו לאמרו, ועל פיוט זה כתב המטה משה בשם רבי יהודה החסיד בשם רבי שרירא גאון ור' האי גאון שמי שמכין באמירתו מובטח לו שתפלתו נשמעת ואין השטן מקטרג על תפלתו.

דיני ברכת אשר יצר:

חיובו

כל פעם שאדם יוצא לשירותים אפילו אם עושה רק טיפה אחת מברך אשר יצר. [שו"ע סימן ז' סעיף א',ד.].

עד מתי אפשר לברך

כתב השו"ע [ג,ז] שאם אדם שכח ולא בירך, עד שכבר יצא עוד פעם לשירותים, מברך ב' פעמים. אמנם עיין במ"ב שהביא שהרבה אחרונים חולקים וסוברים שלא שייך להשלים את מה שהחסיר ולכן אינו מברך רק פעם אחת, ואינו יכול להשלים את מה שלא בירך בפעם הראשונה. ולענין הלכה אפילו הספרדים שבדרך כלל פוסקים כדעת השו"ע, כאן סוברים שאין לברך ב' פעמים. [כה"ח ז,ה].

ועיין במ"ב [ז,ו] שלכתחילה יזדרז ויברך מיד. אמנם יש לעיין אם לא בירך מיד עד מתי אפשר לברך ברכת אשר יצר. ועיין במ"ב [ז,א] שהביא בזה מחלוקת, ו"א שיכול לברך כל זמן שאינו יוצא לשירותים פעם שניה. אבל י"א שמיד כשמרגיש צורך לצאת עוד פעם גם אם אין לו צורך גדול והוא יכול להמתין זמן רב, שוב אינו מברך אשר יצר. ומכיון שיש כאן ספק ברכות, יש להחמיר שאם כבר מרגיש קצת צורך, שוב אינו מברך.

ולדעת הפוסקים הספרדים אין לברך ברכת אשר יצר אם עבר חצי שעה גם אם אינו צריך עוד פעם לצאת לשירותים. [כן מבואר בכף החיים סק"ז, ח' - ועיין בשו"ת יחו"ד ח"ד ס"ה].

ברכת אשר יצר וברכת הנהנין מה קודם

אם אכל ונתחייב בברכה אחרונה ויצא לשירותים, ועכשיו יש לפניו לברך גם ברכת אשר יצר וגם ברכה אחרונה על האכילה שאכל, יש לעיין איזה ברכה יקדים, וכתב המ"ב [ז,ב] בשם המהרש"ל שיקדים לברך אשר יצר, משום שתדיר ושאינו תדיר, תדיר קודם.

אמנם אם נתחייב בברכת המזון, עיין בהגהות רע"א שמסופק שאפשר שיש להקדים ברכת המזון מכיון שחיובו מדאורייתא, והמ"ב הנ"ל כתב בסתם שברכת אשר יצר קודם לברכה אחרונה שעל האכילה, ומסתימת דבריו נראה שלא חילק בזה וברכת אשר יצר קודם לבהמ"ז. [וכן נראה מסתימת הערוה"ש בסעיף ה'].]

ועיין בספר בירור הלכה שהביא שלדעת החו"י ועוד אחרונים יש להקדים ברכת אשר יצר, אבל לדעת החזו"א מקדים לברך ברכת המזון. [ולכאורה פשוט שבאופן שיש חשש שאם יקדים לברך בהמ"ז ישכח אח"כ לברך אשר יצר, שיש להקדים ולברך אשר יצר].

כשמברך אשר יצר אין להתעסק בדברים אחרים

יש ליזהר בשעה שמברכים אשר יצר שלא להתעסק בשום מלאכה, ויש שמקפידים שלא לברך בשעת ניגוב הידים דדומה קצת לעושה מלאכה, ויש מלמדים זכות על המקילים בזה. [עיין כף החיים סימן מ"ו ס"ק נ"ד, ועיין בספר אורחות רבינו ח"א עמוד ט"ו שהחזו"א והקה"י היו מברכים בשעה שהיו מנגבים את הידים].

שונות

*אם בירך ברכת המפיל ואח"כ עשה צרכיו, מברך ברכת אשר יצר. [ציץ אליעזר ח"ז סכ"ז]

*ברכת אשר יצר באמצע פסוקי דזמרה, יש לעיין במי שיצא לשירותים באמצע פסוקי דזמרה אם מפסיק ומברך או שממתיך לברך לאחר התפלה, ועיין בביאור הלכה [סימן נ"א סעיף ד'] שהביא דדעת הח"א שיברך לאחר התפלה, ודעת הדה"ח שיברך באמצע פסוקי דזמרה, ומכריע שם הב"ה לל לברך באמצע פסוקי דזמרה משום שיש לחשוש שעד סוף התפלה יצטרך עוד פעם לעשות צרכיו ואז יפספס את הברכה על היציאה הראשונה.

אמנם עיין באג"מ [או"ח ח"ד סי"ד] שכתב שהוא בעצמו נוהג כדעת הח"א לברך לאחר התפלה.

ברכת אלוקי נשמה

כתב השו"ע [ו,ג] ברכת אלוקי נשמה אינה פותחת בברוך מפני שהוא ברכת הודאה וברכת הודאה אינה פותחת בברוך. ע"כ.

ועיין במ"ב [ו,יב] שמבואר בשו"ע כאן שברכת אלוקי נשמה אינה נחשבת ברכה הסמוכה לחברתה ולכן כשקם בבוקר יכול לברך אשר יצר, ואח"כ כשיגיע לבית הכנסת יברך אלוקי נשמה, ומ"מ יש לעשות על הצד היותר טוב ולהסמיך ברכת אלוקי נשמה לברכת אשר יצר משום ש"א שברכת אלוקי נשמה ברכה הסמוכה לברכת אשר יצר היא ומש"ה אינה פותחת בברוך. [ועיין בתוס' הרא"ש בסוף מסכת ברכות שכתב שהיא ברכה הסמוכה לברכת המפיל שאדם מברך בלילה לפני השינה].

ברכות השחר:

ממתי ועד מתי אפשר לברך

*זמן אמירת ברכות השחר: גם מי שהתעורר לפני עלות השחר יכול לברך את כל ברכות השחר, [אם הוא לאחר חצות], חוץ מברכת הנותן לשכוי בינה שלכתחילה אין לברך עד עלות השחר, [מ"ב מז,לא]. אבל מנהג הספרדים שאחרי חצות אפשר לברך את כל הברכות כולל הנותן לשכוי. [אול"צ ח"ב פ"ד אות ז']. [ולענין מי שקם לאחר חצות ובדעתו לחזור ולישון, עיין בסימן מז,יג].

*עד מתי אפשר לברך, לכתחילה יש לברך קודם ד' שעות [סוף זמן תפלה] מכיון ש"א שאין לברך אח"כ. אבל בדיעבד אפשר לברך עד חצות, וגם מי שמברך לאחר חצות אין מוחין בידו. [מ"ב סוף סימן נ"ב].

נוסח הברכות

*ברכת שלא עשני גוי, יש שדקדקו שהרי גם עם ישראל נקראים בתורה פעמים רבות "גוי" שזהו לשון אומה, ויש מיישבים שעל אף שעם ישראל בכללותו נקרא גוי, מ"מ אדם יחיד מישראל אינו נקרא גוי, אבל באומות העולם גם ליחיד קורים גוי [שו"ת האלף לך שלמה].

נב. ראיתי כותבים ששמעו שהחפץ חיים היה מברך שלא עשני עובד כוכבים ומזלות, אבל יש מעירים שלא כדאי לברך כן שהרי יש הרבה אומות שאינם יהודים ואינם עובדים ע"ז.

*גר יכול לברך שלא עשני גוי, משום שע"פ קבלה הכוונה של הברכות האילו הוא שבליילה לא נדבק בו נשמה של גוי ועבד ואשה, ולכן גם גר שנתגייר יכול לברך ברכה זו. [מג"א, שו"ע הרב סימן מ"ו].

*ברכת "שעשני כרצונו" [לנשים], בשו"ע [מו"ד] מבואר שיש לאומרו, אמנם עיין בערוה"ש שהמנהג שלא לאומרו משום שלא הוזכר בגמ', ועיין בכף החיים [מו, מא] שכתב בשם החיד"א והבא"ח שמברכים בלא שם ומלכות, וכן מנהג הרבה מהספרדים.

*ברכת "הנותן ליעף כח" תקנת הגאונים הוא, וטעמו מבואר בטור עפ"מ ש"כ במדרש על הפסוק "חדשים לבקרים רבה אמונתך" שבשר ודם שמפקיד פקדון ביד חברו, מקבלו בחזרה בלוי ומקולקל, אבל אדם בכל ערב מפקיד נשמתו ביד הקב"ה כשהיא עייפה, והקב"ה מחזירו לו חדשה ורגועה.

ולענין הלכה מבואר בשו"ע [מו, ו] שיש נוהגין לברכו, ואין דבריהן נראים. אמנם כתב הרמ"א שהמנהג הוא לברכו.

ולמרות שהשו"ע כתב שלא לאומרו מ"מ מנהג הספרדים לאומרו וכפי שמבואר בבא"ח ובכף החיים [מו, מז]. ועיין בפר"ח שכתב שיש שלא נהגו לאומרו, וגם הוא בעצמו נהג שלא לאומרו, ועיין בספר מעשה רב לגר"א שמכיון שלא תיקנוהו חז"ל לא נהג לאומרו.

סדר הברכות

*ברכת אלוקי נשמה: לכתחילה יש להסמיכו לברכת אשר יצר, כדי שתהיה ברכה הסמוכה לחברתה, [מ"ב ו, יב].

*סדר הברכות אינו מעכב חוץ מברכת מתיר אסורים וזוקף כפופים שאם הקדים זוקף כפופים שוב אינו מברך מתיר אסורים, (דבכלל מאתים מנה). [שו"ע מו, ה]. ועיין במ"ב שכתב שיש חולקים וסוברים שמברך, ולענין הלכה מסקנת האחרונים להקל כדעת השו"ע, ומ"מ כתב הפמ"ג שעדיף שישמע את הברכה של מתיר אסורים מאדם אחר.

*לכתחילה יש לברך שלא עשני גוי, עבד, אשה, לפי הסדר [שהרי עבד יש לו יותר מעלה מגוי, ולאשה יש יותר מעלה מעבד], בדיעבד אם הקדים שלא עשני אשה, י"א ששוב אינו יכול לברך שלא עשני גוי ועבד, אמנם דעת הרבה פוסקים שיכול לברך את הברכות האחרות. [מ"ב מו, טז]. ועיין בערוה"ש [ו, יד] שספק ברכות להקל. [ולמעשה ראוי לבקש מחברו שיוציאו יד"ח].

ברכות השחר מברכים גם אם לא נתחייב באחת מהם וכגון שלא שמע קול תרנגול

כתב השו"ע [מו, ח] כל הברכות האלו אם לא נתחייב באחת מהם, כגון שלא שמע קול תרנגול וכו', אומר אותה ברכה בלא הזכרת השם, אבל הרמ"א כתב ד"א שמברכים לה' על שברא צרכי העולם, וגם אם הוא עצמו אינו נהנה, וכן המנהג ואין לשנות.

ולמרות שהשו"ע חולק על הרמ"א מ"מ פשט המנהג אצל הספרדים כדעת הרמ"א שגם אם לא נהנה מברך, [כ"ד המקובלים, וכן מבואר בפר"ח ובבא"ח ובכף החיים ס"ק מ"ט בשם הרבה פוסקים].

**אבל למרות שאסור לנעול מנעלים, מברך שעשה לי כל צרכי, משום שכל העולם נהנים מנעלים. אבל בתשעה באב וביום הכיפורים שכל העולם אסור להם נעלים ואף אחד אינו נהנה מזה, י"א שאינו מברך

[כ"ד האר"י ז"ל והגר"א, ולדעת הגר"א מברך כן במוצאי הצום]. אמנם רבים נוהגים לברך שעשה לי כל צרכי גם בת"ב וביוה"כ, [כ"ד רוב פוסקים].

כמה ברכות שאין לברכם לאחר התפלה

*לכתחילה יש לברך ברכות השחר קודם התפלה, מכיון שיש כמה וכמה ברכות שמזכירים בתפלה מעין אותם הברכות, וא"כ יש ספק אם כבר יצא יד"ח בתפלה ושוב אינו יכול לחזור ולברך לאחר התפלה. [ולכן גם מי שנזכר באמצע פסוקי דזמרה שלא בירך, יברך בין המזמורים].

ברכת אלוקי נשמה י"א שיוצא כשמברך מחיה מתים, [עיין במ"ב נב, ט שהביא מחלוקת הפוסקים בזה], ולכן שוב אינו מברך לאחר התפלה. ולכן מי שלא בירך לפני התפלה, ראוי שיכוין בברכת אתה גיבור שאינו רוצה לפטור את עצמו מברכת אלוקי נשמה, ובאופן זה יכול לחזור ולברך אחר התפלה. [מ"ב שם].

כתב הערוה"ש [נב, ח] שנראה לומר שאם לא בירך ברכת אשר נתן לשכוי בינה... לפני התפלה, פוטר את עצמו מברכת יוצר המאורות. וכמו"כ אם לא בירך ברכת מתיר אסורים קודם התפלה, יוצא יד"ח בברכת אתה גיבור שאומר מתיר אסורים. ועי"ש שמסיים בצ"ע, ולכן אם עבר והתפלל לפני שבירך את הברכות הנ"ל, ספק ברכות להקל, ע"כ. אמנם דעת רוב הפוסקים שיכול לחזור ולברך.

מי שלא ישן כל הלילה דנו הפוסקים אם מברך ברכת אלוקי נשמה והמעביר שינה

עיין במ"ב [מו, כד] שהביא שי"א שברכת אלוקי נשמה, והמעביר שינה אם לא ישן בלילה אינו מברך, והפמ"ג והשע"ת הניחו דבריו בצ"ע. ומסקנת המ"ב כמסקנת השע"ת שישמע את הברכה מאחר.

אמנם עיין בערוה"ש [מו, מג] שכתב שפשוט שלדעת הרמ"א שמברכים את כל ברכות השחר גם אם אינו נהנה, משום שמברכים על מנהגו של עולם, א"כ גם מי שלא ישן כל הלילה יש לו לברך אלוקי נשמה והמעביר שינה משום שמברך על מנהגו של עולם.

ומנהג הספרדים שגם מי שלא ישן בלילה יכול לכתחילה לברך בעצמו ברכת אלוקי נשמה והמעביר שינה, [כף החיים מז, כו בשם הרבה פוסקים ועיין בשו"ת אור לציון ח"ב פ"ד אות ט'].

שונות

*מעיקר הדין אפשר לברך ברכות השחר בישיבה, [אבודרהם פמ"ג פתיחה להל' ברכות אות י"ח]. אמנם יש שכתבו שלכתחילה יש לאומרם בעמידה, [מקו"ח לחו"י ובסידור היעב"ץ].

*אם יש עליו תפילין בשעת אמירת ברכת השחר, יש לו למשמש בתפיליו בשעה שמברך עוטר ישראל בתפארה, [מ"ב כה, יג].

*יש לעיין אם נשים חייבות בברכות השחר, והנה ידוע שנשים פטורות ממצות ע' שהזמן גרמא, ולפ"ז לדעת הסוברים שאי אפשר לברכם כל היום, הוה מ"ע שהז"ג ואינם חייבות, אבל למ"ד שמצותן כל היום אינו זמן גרמא ולפ"ז נשים חייבות בו כאנשים. ועיין במ"ב [ע, ב] שנוטה לומר שנשים חייבות.

אמנם יש לציון שגם לפי הצד שאין חייבות ברור שרשאות לברך, ואפילו למנהג הספרדים שאין מברכים על מ"ע שהז"ג, שהרי ברכות השחר ברכת השבח היא, ונשים מברכות עליו. [עיין אול"צ ח"ב ד, א ודלא ככה"ח מו, מב].

מהות הברכות

כל הברכות שאנו מברכים את ה' אינו משום שהוא צריך את הברכה שלנו, אלא שע"י הברכה שאנו מברכים את ה' אנו מעוררים את השפע ומורידים אותו ללמטה, וכמו שכתוב בפסוק "תנו עז לאלוקים" שיש כח במעשינו להוסיף כח בפמליא של מעלה ואז תרד הברכה והשפע לנו.

הזכרת שם שמים

להקב"ה יש כמה וכמה שמות שבהם הוא מכונה, שם הוי"ה, שם אֲדֹנָת וכו', ובשתי השמות הנ"ל למרות שהם נכתבים באופן שונה, אבל אנחנו קוראים את זה באותו לשון, וגם שם הוי"ה אנחנו מבטאים בפה כשם אֲדֹנָת. וכפי שמבואר בגמ' בפסחים [נ,א] א"ר נחמן בר יצחק לא כעולם הזה העולם הבא, העולם הזה נכתב ביו"ד ה"י ונקרא באל"ף דל"ת וכו' אבל לעוה"ב כולו אחד, נכתב ונקרא בהוי"ה. [וילפינן לה מדכתיב על הפסוק "זה שמי לעלם", דכתיב לעלם חסר וי"ו ללמד שצריך להעלימו ולהסתירו].

כוונה בהזכרת שם שמים

ועכשיו נבאר את הכוונה שיש בהזכרת שם שמים: בשם אֲדֹנָת - הכוונה היא "שהקב"ה הוא אדון הכל". ובשם הוי"ה - הכוונה היא "שהקב"ה אדון הכל היה הוה ויהיה". ובשם אֱלֹהִים - הכוונה הוא, שהוא תקיף ובעל היכולת ובעל הכוחות כולם [בעליונים ובתחתונים].

וכשקוראים שם הוי"ה למרות שקוראים בלשון אֲדֹנָת, מבואר בשו"ע [סימן ה'] שיש לכוון גם את הכוונה של שם הוי"ה. [כלומר שיש לכוון גם את הכוונה של הכתיבה של ה', ולא רק את הכוונה לשם שאנו אומרים].

אמנם בהגהות הגר"א כתב שמעיקר הדין מספיק לכוון כמו שקוראים, וגם בשם הוי"ה מכיון שקוראים בלשון אֲדֹנָת מספיק לכוון שהוא אדון הכל, דבכל מקום הולכים אחרי הקריאה חוץ מפסוק ראשון של קריאת שמע שצריך לכוון את הכוונה של שם הוי"ה.

ומכיון שקשה לאדם בכל פעם שמזכיר שמות אילו לכוון כך, יש עצה שנתנו הפוסקים [אשל אברהם מובטשטאש, וכן כתב האפיקי ים ח"ב בפניני ים סק"ג], שבבוקר אדם יתנה שכל שם הוי"ה שיאמר היום הכוונה הוא שהקב"ה אדון הכל היה הוה ויהיה, וכל שם אֲדֹנָת שיזכיר הכוונה היא שהקב"ה אדון הכל, ובשם אֱלֹהִים אלוֹקִינוּ וכו' הכוונה היא שהקב"ה תקיף ובעל היכולת וכו', ובמשך היום כשמזכיר שם שמים [את כל השמות הנ"ל] יכוון רק כוונה כללית שזהו שמו של רבון העולמים. [ועיין בהליכות שלמה פ"א ס"ג שכתב שראוי לנהוג כן].

[וצריך להבין איך מועיל תנאי זה, אמנם האחרונים הנ"ל למדו כן ממה שבמבואר בהל' כתיבת ס"ת שבתחלת הכתיבה יכול לכוון על כל השמות שיכתוב שהם יהיו לשם קדושת ה' ואז אינו צריך לכוון כן לפני כתיבת כל שם ושם].

אמנם יש לציין שהתנאי אינו מועיל לפסוק הראשון של ק"ש ששם צריך לכוון בפועל את פירוש השם וכנ"ל בשם הגר"א [ומובא במ"ב], וכן בברכה ראשונה של שמו"ע ראוי לכוון כן.

עוד כתב ההליכות שלמה [סעיף ד'] שאף שמדברי הראשונים משמע שצריך לכוון כן ממש בשעה שמוציא את השם מפיו [כן משמע ברש"י ורבינו יונה ברכות י"ג] מ"מ אנשים פשוטים שקשה להם לעשות כן יכוונו לפני שמוציאים את השם מפהם.

עוד כתב בהליכות שלמה [ארחות הלכה אות 11] שרק בברכות ותפלות יש לכוון פירוש השם אבל כשאדם קורא בתורה אין צריך לכוון, אמנם עיין בכף החיים [הו] בשם תיקו"ז שבין בק"ש ובין בתפלה בין בשירות ותשבחות והודאות דבכל אזכרה שיצא מפיו צריך לכוון.

צורת אמירת שם שמים

*יש להקפיד לבטא את שם ה' כמו שצריך על פי דקדוק ולפי הניקוד הראוי ולכן אשכנזי יאמר כמו אשכנזי ולא כספרדי. [עיין בשו"ת הר צבי ח"א ס"ד ובקריינא דאגרתא ח"א קל"א אגרת חריפה של הקה"י נגד אותם אשכנזים שקוראים את שם השם כספרדי, דכל אחד צריך לנהוג במנהג אבותיו ובפרט בהזכרת השמות הקדושים, וכ"כ השבט הלוי ועוד].

*יש להדגיש שצריך לומר חולם באות דל"ת ולא כאותם הטועים שאומרים את הדל"ת בשו"א. ותחת הנו"ן י"ל בקמ"ץ.

אסור להגות את שם ה' באותיותיו

מבואר בגמ' [סוכה ה,א] שההוגה את ה' באותיותיו אין לו חלק לעוה"ב, ובתוס' מבואר שהאיסור הוא לומר יו"ד ואח"כ ה"א ואח"כ וי"ו וכו' אלא יאמר יו"ד ק"י וי"ו ק"י או שהופך הסדר ואומר הו"ה. ועיין במ"ב [ה,ב] שהביא דין זה להלכה

ועיין בכף החיים [ה,ט] שהביא שכל האיסור הוא רק בשם הו"ה, ולא בשאר שמות וגם לא בשם ק"ה.

*אין איסור להרהר את השם באותיות ואדרבה ענין גדול יש בזה, ויש הרבה סידורים שכתבו את השם ככתיבתו, ויש בזה מעלה גדולה בשעה שאומרים שם הו"ה לצייר במחשבתו את האותיות של השם.

הכנת הגוף לתפלה

מבואר בגמ' שרוחץ אדם פניו ידיו ורגליו בכל יום משום כבוד קונו, וכתב המ"ב [ד,ב] שבזמנינו שאין הולכים יחפים אין צריך ליטול רגליו.

כתב השו"ע [ד,ז] שיש להדיח את הפה בבוקר לפני התפלה. ומבאר המ"ב דהיינו משום שצריך להזכיר את השם הגדול בקדושה וטהרה.

ויש לציין כמה אשרינו וטוב חלקינו שכל פעולה שאנו עושים אפילו פעולות גשמיות שכל האנשים עושים, אם אנו עושים פעולה זו לשם שמים, זה נחשב למצוה ונקבל על זה שכר, ולכן מי ששוטף את פניו ופיו בבוקר ומטרתו הוא לכבוד קונו נחשב לו למצוה.

דיני ברכות התורה

הקדמה

כתב השו"ע [מז,א] ברכת התורה צריך ליזהר בה מאוד, ובגמ' בנדרים [פא,א] מבואר שמפני שלא בירכו בתורה חרבה ארץ ישראל, והיינו משום שזה שלא בירכו והודו על הזכות העצומה שיש לנו שאנו לומדים את התורה, זה מראה ח"ו שלא היתה התורה חשובה בעיניהם וחביבה אצלם, ולמדו אותה רק כשאר חכמות, אבל באמת התורה היא כלי חמדתו של הקב"ה ואין לנו בעולם שום דבר חשוב רק התורה הקדושה, ועל ידה אנו זוכים לחיי העולם הזה ולחיי העולם הבא, ובשבילה נברא העולם, ולכן יש ליזהר ולכוין בה מאוד.

וכבר כתבו הפוסקים שמי שאינו זהיר בברכות התורה אינו זוכה לבנים ת"ח, ואינו זוכה לכתרה של תורה.

וכתב הכף החיים שצריך אדם להרגיל את עצמו לומר ברכות התורה בכוונה ובמתינות מילה במילה שלא יחסר שום תיבה ואות, ויאמרנה בחשק נמרץ ובשמחה רבה, וישהה מעט קודם לברכתו ויתבונן במחשבתו על ערך התורה שהיא כלי חמדתו של הקב"ה, והנאתה של הלומדים תורה והולכים בדרכיה חשובה ומתוקה וערבה לאין ערוך יותר מכל שאר הנאות העולם, ורק על ידה יזכה לחיים הנצחיים בעוה"ב ולחיי העוה"ז, וכל תכלית וכוונת הבריאה בשביל התורה ועם ישראל.

מחלוקת הפוסקים אם ברכות התורה מדאורייתא או מדרבנן

בגמ' בברכות [כא,א] לומדים שברכות התורה מדאורייתא מדכתיב "כי שם ה' אקרא הבו גודל לאלוקינו". [מכיון שהתורה היא שמותיו של הקב"ה, מהרש"א].

וכתב הרמב"ן בספר המצות [סוף העשין] שנצטוונו להודות לשמו יתברך בכל עת שנקרא בתורה על הטובה הגדולה שעשה לנו בתת תורתו אלינו והודיענו המעשים הרצויים לפניו שבהם ננחל חיי העוה"ב.

ע"כ. ומבואר שלדעתו ברכת התורה מדאורייתא הוא וכ"ד רוב הראשונים. [כ"ד החינוך והרשב"א פ' ג' שאכלו ועוד].

הפוסקים תמהו על הרמב"ם שלא מנה מצוה זו, וש"מ דס"ל שמדרבנן הוא. [פר"ח ומג"א ועיין שאג"א סכ"ד]. אמנם עיין בערוה"ש שכתב שגם הרמב"ם מסכים שהוא מדאורייתא, ומה שלא מנאו למצוה, היינו משום שסובר שהוא נכלל בכלל המצוה של לימוד התורה.

ועיין במ"ב [מז,ב] שהביא שדעת רוב הפוסקים שמדאורייתא הוא, אבל המאמר מרדכי מביא בשם הלבוש והעולת תמיד שסוברים שמדרבנן הוא.

ספק אם בירך ברכות התורה

מי שמסופק אם בירך ברכות התורה, חוזר ומברך דספק דאורייתא לחומרא, ויש מי שאומר שצריך לברך את כל הברכות, [פר"ח]. אמנם דעת השאג"א שמכיון שמדאורייתא יוצא יד"ח אם בירך ברכה אחת, לכן באופן שמסופק יש לו לחזור ולברך רק ברכת אשר בחר בנו שמבואר בגמ' שהיא מעולה שבברכות.

ולענין הלכה דעת הערוה"ש כדעת השאג"א שספק דאורייתא הוא ולכן מברך ברכה אחת, ואם נזכר אחרי שבירך ברכת אהבה רבה אינו צריך לברך.

ודעת המ"ב [מז,א] שאף שמעיקר הדין קי"ל דברכות התורה דאורייתא, ולכן מעיקר הדין צריך לברך ברכה אחת [כדעת השאג"א], מ"מ מכיון שיש"א שברכת התורה מדרבנן הוא ולדעתם אין לברך, לכן לכתחילה עדיף לבקש מאדם אחר שיוציא אותו, ואם אין לו מי שיוציאו יכווין בברכת אהבה רבה לצאת יד"ח ברכות התורה, וילמד מיד לאחר התפלה, [וכמו שיתבאר בהמשך שאם יוצא יד"ח ברכות התורה בברכת אהבה רבה, צריך ללמוד מיד אחרי התפלה]. ואם מסופק לאחר התפלה, "אפשר" שיש להקל, הואיל וכבר אמר אהבה רבה, [אף שבעת שאמר אהבה רבה לא כיוון לצאת יד"ח, ולא למד מיד לאחר התפלה], אבל עדיף שישמע הברכות מפי אחר.

נ.ב.

[ובעיקר שיטת השאג"א אריה שמברך רק ברכה אחת, יש להקשות מ"ש ממי שמסופק אם בירך בהמ"ז שחוזר ומברך גם ברכה רביעית למרות שאינה אלא מדרבנן, ומבואר בפוסקים דהיינו כדי שלא יבואו לזלזל בברכה זו, ומדוע כאן לא חששו שאם יברך רק ברכה אחת יבא לזלזל בברכה אחרת, ועיין באג"מ או"ח ח"ב ס"ג שמיישב שברכת המזון כולם מעניין אחד הם ולכן יש לזלזל כשאנו מברך את הברכה הד', אבל בברכות התורה ברכת אשר בחר בנו ברכת השבח הוא, וברכת לעסוק בדברי תורה ברכת המצוות הוא, ואין לזלזל כשמברך אחד ואינו מברך את השני].

ובפשטות נראה ליישב באופן אחר שבבהמ"ז פשוט שצריך לברך את הג' ברכות ראשונות, ואם לא היו מברכים את הברכה הד' היה לזלזל, אבל בברכות התורה מה שמברך ברכת אשר בחר בנו אינו לעיכובא שהרי אם בירך ברכת לעסוק בדברי תורה אינו צריך לברך אשר בחר בנו, אלא שלכתחילה אנו מקדימים אותה, ובאופן זה הואיל ואין אנו אומרים שהוא פטור מברכת לעסוק בדברי תורה וחייב רק בברכת אשר בחר בנו.. רק אנו אומרים שלכתחילה עדיף לברך אשר בחר בנו, אינו נחשב לזלזול].

על מה מברכים ברכת התורה

בגמ' [ברכות יא,ב] נחלקו על מה מברכים ברכות התורה, ו"א שמברכים רק על מקרא ו"א שגם על משנה וכו', ולהלכה קי"ל כמ"ד שמברכים על מקרא, ועל משנה וגמרא ומדרשים. ומבואר ברבינו יונה [שם] שמה שמברכים על משנה וכו' היינו משום שזה מפרש את הפסוקים של התורה. אמנם השו"ע הרב כתב שמה שמברכים על משנה וכו' היינו משום שהכל ניתן למשה מסיני, ובלבוש כתב דהיינו משום שהכל נחשב תורה, ועיין בערוה"ש שכתב נפ"מ בין הטעמים שלפי הטעם של רבינו יונה אין צריך

לברך על לימוד הקבלה ומדרשות אגדה מכיון שאינם מפרשים את פסוקי התורה, ולענין הלכה צ"ע, עכ"ד.

אבל עיין בכף החיים שדעתו שמברך גם על לימוד על הקבלה, דכל דבר שנחשב לתורה, צריך לברך לפניו ברכות התורה.

מי שקורא פסוקים דרך תחנונים ותפלה ולא כדי ללמוד

מי שקורא פסוקים דרך תחנונים ותפלה ולא כדי ללמוד, עיין בשו"ע [מו,ט] שמביא בזה ב' דעות אם צריך לברך ברכות התורה, ומסקנת הפוסקים שם שלכתחילה יש לברך. [אמנם בשעת הדחק כגון שצריך לקרוא ק"ש שלא יאחר ק"ש בזמנה ואין לו זמן לברך לפניו ברכות התורה, יקרא ק"ש ואח"כ יברך, וכמו"כ אם נמצא בבית הכנסת וכולם אומרים ק"ש שהדין הוא שצריך לקרוא את הפסוק הראשון, יקרא את הפסוק הראשון על אף שלא בירך].

ברכה על הרהור

יש לעיין אם מברכים ברכה על הרהור בדברי תורה, דעת השו"ע [מז,ד] שאינו מברך על הרהור בדברי תורה, דהרהור לאו כדיבור דמי. וכמו כן מי שעונה על שאלה הלכתית ואומר אסור מותר וכדומה ואינו נותן טעם לדבריו חשיב כהרהור בדברי תורה ואינו מברך.

אמנם עיין במ"ב שהביא שלדעת הגר"א מברכים גם על הרהור. [ולכן מי שרוצה להרהר בדברי תורה, לכתחילה יש לו לברך, ויוציא מפיו כמה מילים של תורה כדי שיצא לפי כל השיטות].

ברכה על כתיבה

יש לעיין אם יש לברך על כתיבת דברי תורה, ועיין בשו"ע [מז,ג] שמי שכותב דברי תורה צריך לברך, אמנם עיין במ"ב שהביא שיש חולקים וס"ל שאין מברכים על כתיבה, ולכן לכתחילה יש לברך ולהוציא כמה מילים מפיו כדי שיהיה לברכה על מה לחול לפי כל הדעות.

ובעיקר דעת השו"ע יש לעיין דכיון דאית ליה דאינו מברך על הרהור למה מברך על כתיבה, ועיין במ"ב שהביא ב' טעמים או משום שכתובה חשיבא מעשה, או משום שדרך בני אדם כשהם כותבים שמוציאים קצת מילים מהפה ולכן יש לברך על הכתיבה. [ועיין בערוה"ש שכתב עוד סברא לחייב ברכות התורה על כתיבת דברי תורה, דאף דבעלמא כתיבה לאו כדיבור מ"מ עיקר קיום התורה באמצעות כתיבת דברי תורה הוא, עי"ש].

ברכה על שמיעה

יש לעיין אם יש לברך על שמיעת דברי תורה, ועיין בשע"ת שכתב שמברכים על שמיעה, [וכן דעת הרבה פוסקים עיין בתה"ל"ד ובחיד"א במחז"ב ובבא"ח, ויש להביא ראיה מדברי התוס' בברכות כ,ב דאמרינן שומע כעונה].

[ועיין בהליכות שלמה שהגרשז"א הסתפק מה הדין במי ששומע מקלטת וכדומה אם צריך לברך, והסברא לפטור היינו משום שלא שייך שומע כעונה רק כששומע ממי שמדבר איתו].

עשיית מצוה לפני ברכות התורה

עיין במ"ב [מז,ז] שמותר לעשות מצוה לפני ברכות התורה, למרות שבעת מעשה ודאי הוא מהרהר בדיני המצוה, מכיון שאינו מתכוין ללימוד. [ודברי הבכור"י בהל' לולב צ"ע שכתב שם שיש לברך ברכת התורה לפני נטילת לולב].

מנין הברכות

יש אומרים שברכת והערב נא נחשב לברכה בפ"ע, ולפ"ז יש ג' ברכות התורה, [כ"ד הרמב"ם ולפ"ז גורסים הערב נא ללא וי"ו, ומה שיש ג' ברכות היינו כנגד תורה משנה וגמרא]. אבל לדעת התוס' והרא"ש גורסים והערב נא בוי"ו משום שהוא חלק מברכת לעסוק בדברי תורה, ולפ"ז יש רק ב' ברכות התורה [כנגד תורה שבכתב ותורה שבע"פ].

*ולענין אם יש לענות אמן אחרי לעסוק בדברי תורה, כתב המ"ב שלדעת רוב הפוסקים לא יענה אמן, ולכן עדיף שהמברך יברך בשקט, כדי לא להכניס את חברו, לספק, ע"כ.

אמנם דעת הרבה פוסקים שיש לענות אמן [ט"ז ומג"א רע"א בהגהות על דרך החיים, וכן פסק הערוה"ש סי"ג וכן עשה האר"י ז"ל].

מדוע מברכים ב' ברכות

יש לעיין למה קבעו שתי ברכות על התורה [הרי בכל המצות מברכים ברכה אחת לפניה, ועל ברכת והערב נא למ"ד שברכה בפ"ע היא לא ק', מכיון שאין זה ברכה רגילה אלא תפלה היא שיהיו דברי תורה ערבים לנו ונעסוק בה לשמה, וכל הקושיא היא למה צריך גם את ברכת אשר בחר בנו וגם ברכת לעסוק בדברי תורה], ועיין בלבוש ובערוה"ש [מז,ה] שכתב שבאמת היה צריך לברך ברכה לאחריה [כמו בקריאת התורה שמברכים לפניה ולאחריה] אלא שמכיון שכל הזמן יש חיוב ללמוד לא שייך לברך ברכה לאחריה, ולכן תיקנו שיברכו ב' ברכות לפניה [שאחד מהברכות יהיה במקום הברכה שלאחריה].

סדר הברכות

בפשטות סדר הברכות אינו מעכב ואם בירך תחלה אשר בחר בנו יכול לחזור ולברך לעסוק בדברי תורה, וכן מבואר בתה"ד [מז,ג] והביא כן בשם המג"א [קלט,יב], אמנם עיין באג"מ [או"ח ח"א סכ"א] שמדייק מהראב"ד שאם בירך אשר בחר בנו שוב אינו מברך לעסוק בדברי תורה, ומסיים שצ"ע לדינא.

מחלוקת ראשונים ופוסקים אם חייבים ללמוד מיד לאחר ברכות התורה

נחלקו הראשונים אם כדי לצאת יד"ח ברכת התורה חייבים ללמוד מיד בסמוך לברכה, ולענין הלכה עיין בשו"ע [מז,ט] שהביא ש"א שאינו מעכב את הברכה, והנכון שלא להפסיק ביניהם וללמוד מיד לאחר הברכות, וכן נהגו לומר פרשת ברכת כהנים סמוך לבה"ת, ע"כ. [ומה שבחרו פוסקים אילו היינו משום שיש בהם ברכה, מ"ב מז,כ, וגם משום שפוסקים אילו ידועים לכל וקל לזכרם].

ועיין במ"ב [מז,כא] שנוהגים לומר גם משנת אלו דברים וכו', והיינו כדי לקיים לימוד תורה של מקרא משנה וגמ', [שאלו דברים שאין להם שיעור וכו' משנה היא. ואלו דברים שאדם אוכל וכו' גמרא היא].

אמנם כתב המ"ב שדעת הרבה פוסקים שלימוד בסמוך לברכה מעכב את הברכה בדיעבד, ואם לא למד מיד לאחר שבירך, יש לו לחזור ולברך ודלא כהשו"ע. ולהלכה כתב המ"ב שאם אירע לו שהפסיק לאחר ברכת התורה ולא למד מיד בסמוך לה, יכווין בברכת אהבה רבה לצאת יד"ח ברכת התורה, וילמד מעט לאחר שסיים את התפלה.

ברכת אהבה רבה פוטרת את ברכות התורה

כתב השו"ע [מז,ז] ברכת אהבה רבה פוטרת ברכת התורה, אם למד מיד לאחר התפלה בלי הפסק. ע"כ. ואף שהבאנו שלדעת השו"ע יוצא יד"ח ברכת התורה אף אם לא שנה מיד לאחריה, עיין במ"ב דשאני ברכת אהבה רבה דהואיל ועיקרו ברכת ק"ש אם לא למד מיד לאחריה אינו נראה שהוא לשם בה"ת, ועיין במ"ב שכתב בשם הלבוש שגם אם התפלל וסיים את התפלה אינו נקרא הפסק כיון שלמד מיד לאחר התפלה.

וכתב השו"ע [מז,ח] שיש להסתפק אם מה שקורא ק"ש עולה לו ללימוד תורה ונחשב שלמד מיד לאחר הברכה, [ביאור הספק הוא די"ל דהואיל ודרך תפלה הוא אינו נחשב לתלמוד תורה] ולכן יש ליזהר לברך ברכת התורה קודם אהבת עולם. [דשם ישכח ללמוד מיד אחרי התפלה, מ"ב], עכ"ד השו"ע.

אמנם עיין במ"ב ובביה"ל שהביא שדעת הרבה פוסקים שאפילו בדיעבד לא מהני מה שקרא ק"ש, ולכן מי שארע לו כן [שלא בירך ברכת התורה, ובירך רק אהבה רבה, ולא למד אחרי התפלה], יחזור ויברך ברכות התורה.

אמנם דעת כמה וכמה פוסקים שבדיעבד לא יברך, [שו"ע הרב, קיצושו"ע וכף החיים], ולכן לכתחילה ראוי לחפש אדם שיוכל להוציאו יד"ח.

*מי שנזכר באמצע פסוקי דזמרה שלא בירך בה"ת יפסיק ויברך ויאמר את הפסוקים של ברכת כהנים, [מ"ב סימן נ"א סק"י].

בירך בה"ת בבוקר והלך לעסקיו ורוצה לחזור וללמוד

כתב השו"ע [מז,י] שאם הפסיק מללמוד ונתעסק בעסקיו כיון שדעתו לחזור וללמוד לא הוה הפסק וה"ה לשינה ומרחץ ובית הכסא דלא חשיבי הפסק. ויש שדייקו מדברי השו"ע דהיינו דוקא כשדעתו לחזור וללמוד, אבל באופן שאין דעתו לחזור וללמוד ונמלך ורוצה ללמוד, צריך לחזור ולברך, [מג"א]. אמנם דעת הט"ז שגם בכה"ג אינו צריך לחזור ולברך משום דאמרינן דדעתו שאם אח"כ יזדמן לו ילמד אפילו בשעה שאינו רגיל ללמוד. ולענין הלכה הביא המ"ב שדעת הרבה פוסקים כהט"ז שלא יחזור ויברך.

ועיין בכף החיים שכדי להינצל מהספק לכתחילה יכווין בבה"ת שמברך בבוקר שמכווין לפטור את כל מה שילמד במשך היום והלילה עד שישן.

ב' צדדים בגדרו של ברכות התורה

יש לחקור אם ברכות התורה דינם כברכת השחר, שכל יום צריך לברכם, או דלמא י"ל שאינו תלוי כלל ביום, והברכות מועילות לו כל זמן שלא הסיח דעתו מללמוד, ואם הסיח דעתו צריך לחזור ולברך. ויש בזה כמה נפ"מ וכמו שיתבאר

עד מתי יכול להסתמך על הברכות התורה שמברך

לענין ברכת התורה הלילה הולך אחר היום, ולכן מי שמברך בה"ת בבוקר ממשיך ולומד בלילה כל זמן שלא ישן שינת קבע בלילה. והיינו משום דכתיב והגית בו יומם ולילה ומבואר שלענין ת"ת הלילה הולך אחר היום, ועיין ברבינו יונה בברכות י"ב שהוסיף טעם דהיינו משום דמבואר בירושלמי שאגירי יומא אנן שמי שלא לומד מספיק ביום פורע בלילה. [ועיין בשו"ע מז,יב].

היה נעור כל הלילה נחלקו הפוסקים אם חוזר ומברך

יש לעיין מה הדין אם היה נעור כל הלילה, עיין במ"ב [מז,כח] שהביא מחלוקת אם צריך לברך בה"ת, וזה תלוי בשתי הצדדים הנ"ל, דאי כברכות השחר הוא צריך לברך בכל יום, ולכן לא איכפת לי שלא ישן כל הלילה, אבל אם הברכות מועילות כל זמן שלא היה היסח דעת, א"כ מכיון שלא ישן לא הסיח דעתו ואינו צריך לברך.

ולענין הלכה כתב המ"ב דספק ברכות להקל ולכן יבקש מחברו שיוציאו יד"ח, ואם אין לו מי שיוציאו יכווין בברכת אהבה רבה שיעלה לו לבה"ת וילמד מיד לאחר התפלה.

אמנם דעת הרבה פוסקים שגם מי שלא ישן כל הלילה יכול לברך בה"ת בבוקר, [כן מבואר בכף החיים ובערוה"ש ועוד דהעיקר כמ"ד שברכות התורה כברכות השחר ומה שמברך בבוקר פוטר את כל היום והלילה שלאחריו].

ויש לציין שצריך להמתין ולברך ברכות התורה לאחר עלות השחר [ולא יברך לאחר חצות].

*ואם ישן שינת קבע ביום ולא ישן בלילה שלאחריו, באופן זה גם לדעת המ"ב יש לו לברך בה"ת, משום שממ"נ יש לו לברך דיום חדש הוא, וגם היה היסח דעת של שינה, [מ"ב בשם רע"א].

ישן ביום שינת קבע יש לעיין אם צריך לחזור ולברך

מי שישן ביום שינת קבע על מיטתו כתב השו"ע [מז,יא] שי"א שזה נחשב הפסק וצריך לחזור ולברך וי"א שאינו הפסק, וכן נהגו.

והמחלוקת הזו תלויה בחקירה הנ"ל שאם דינו כברכות השחר, אינו צריך לחזור ולברך, ואם זה תלוי בהסח דעת, מכיון שישן שינת קבע, היסח דעת הוא וצריך לחזור ולברך.

ולענין הלכה עיין במ"ב שהביא שיש חולקין וסוברים שיחזור ויברך. ומסיים המ"ב שאף שיש לסמוך על מי שסובר שלא יברך, מ"מ מי שמברך לא הפסיד. ע"כ.

אמנם המנהג הוא כדעת השו"ע שאינו חוזר ומברך, [כן מבואר בכף החיים וכן מובא בסדר דינים והנהגות בשם החזו"א וכן מבואר בשו"ת מנחת שלמה סי"ח ובהליכות שלמה].

[ומ"מ לכתחילה יהרהר את הברכה בליבו, או יברך בלא שם ומלכות (כף החיים בשם החיד"א והבא"ח, אבל אם בשעה שמברך בבוקר מכווין לפטור את כל מה שילמוד עד שישן בלילה שינת קבע, [וכנ"ל בסעיף י'] אינו צריך להרהר), ובמעריב יכווין בברכת אהבת עולם שיעלה לו לבה"ת, וילמד מיד אחרי מעריב].

יש לעיין אם צריך לעמוד בשעה שמברך

מעיקר הדין אפשר לברך ברכות התורה בישיבה, אבל רבים נהגו לעמוד. [עיין ב"י ר"ס ח' ובפמ"ג תלב,ג ובערוה"ש שמעיקר הדין אפשר לברכם בישיבה].

נשים בברכות התורה

נשים מברכות בה"ת. [שו"ע מז,יד]. ועיין בבית"ל שהביא ג' טעמים בדבר: א. משום שחייבות ללמוד את הדינים שנוגעים להם. ב. משום שחייבות לומר קרבנות (כמו שחייבות להתפלל) ולכן צריכות לברך בה"ת. [ולפי טעמים אילו יכולה להוציא אנשים יד"ח]. ג. דעת הגר"א דעל אף שאין להן מצות ת"ת יכולות לברך כמו שמברכות על מצות ע' שהז"ג על אף שאין מצוות בכך. [ולפ"ז אין יכולות להוציא יד"ח איש].

*ועיין צ"ח בברכות [יב] שמסופק באופן שברכה בבוקר ולומדת תורה בצהרים אם צריכה לחזור ולברך שהרי היה היסח דעת, [דבשלמא איש שמחוייב בת"ת כל הזמן א"ש דלא הוה הפסק אבל אשה שאין לה מצות ת"ת לכאורה הוה הפסק וצריכה לחזור ולברך], אמנם עיין בהליכות שלמה שדעת הגרשז"א שאינה צריכה לברך מכיון שאין מסיחות דעת מאיסורי התורה והמצוות שעליהן לשמור ולקיים.

צניעות המלבושים אצל גברים

בשו"ע [סימן ב' וסימן רל"ט] מבואר שיש ענין של צניעות גם אצל גברים שאדם לא יגלה את גופו, ומעיקר הדין אינו איסור, אלא מעלה וזהירות משום שכתוב "שויתי ה' לנגדי תמיד". שצריך להתנהג בצניעות ובושה לפני הקב"ה.

ומצינו בגמ' בשבת [ק"ח] שר' יוסי השתבח על מידת הצניעות שהיה לו, ולכן הרמב"ם לא הביא דין זה משום שאינו איסור, ולשון השו"ע הרב "טוב" להיזהר ולשון המ"ב [סימן ב'] צריך ליזהר. ובגמ' ברכות [סב,א] משמע שכל מי שנזהר להיות צנוע אפילו ניצל מהמזיקין.

[אמנם יש שכתבו שאסור מדינא עיין בשו"ת משנה הלכות ח"ו סימן ב', אבל בפשטות דעת הפוסקים שאינו איסור מדינא].

צניעות אפילו בבית המרחץ ובבית הכסא

מבואר במ"ב [סימן ב'] שגם במקומות שאדם מתפשט ודרכו לעמוד ערום כגון בבית המרחץ ובים וכדומה, ראוי גם שם להתנהג עד כמה שאפשר בצניעות, ויקצר בכל מה שיכול.

צניעות זה אפילו כשאדם סגור לבדו בביתו ואין איש רואה [שהקב"ה רואה בכל מקום]

ומה שאדם צריך להיות צנוע זה אפילו כשהוא סגור בביתו לבדו ואף אחד לא רואה אותו [שהקב"ה רואה אותו בכל מקום], ויש לעיין איזה חלקים מהגוף אפשר לגלות לכתחילה כשאין איש רואה אותו, ועיין בשו"ת אגרות משה [יורה דעה ח"ג סימן ס"ח] שכתב שצריך להיות לבוש באופן שלא היה מתבייש לעמוד לפני אנשים שאינו צריך לכבדם אבל אינו רוצה להתבזות לפניו. וזהו שלא במקום צער, אבל מי שמצטער וחס לו מאוד כשהוא בביתו מותר לו לגלות את גופו יותר, באופן שלא היה מתבייש לעמוד בפני אנשים שיודעים את צערו, והקב"ה גם יודע את צערו.

אמנם כבר כתב הרמב"ם פ"ה מהלכות דעת שהחכם מובדל משאר העם בדיבורו וכו' ובמלבושו, ולכן אנשים חשובים נוהגים להתלבש בצורה יותר צנועה. ע"כ.

ועיין במחצית השקל [ב,א] שבענייני צניעות ראוי לכל אחד להתנהג במדת ת"ח ע"כ.

ולכן לומדי תורה צריכים לכבד את עצמם ולהתלבש בדרך כבוד, דאין כוונת הרמב"ם דוקא לגדול הדור אלא לכל לומד תורה, דאין כבוד אלא תורה וכל מי שלומד תורה הוא מכובד, והרי אפילו גויים שיש להם מעמד חשוב אינם מסתובבים בפני הקהל בחוץ עם מכנס קצר או גופיה וכדומה וכ"ש בן תורה ראוי לו לנהוג כבוד בעצמו וגם אם חס ומן הדין הוא מותר, מ"מ אין ראוי לבן תורה לנהוג כן.

[וכן נהגו כל הבני תורה בכל החוגים להתנהג בצניעות וללכת עם בגדים מכובדים].

בגדים של בן תורה

ובן תורה חוץ מזה שצריך להיות לבוש בצורה צנועה, צריך להיות לבוש גם בצורה מכובדת, ולכן יש איטצלא [בגד] מיוחדת של בני ישיבה. וכמו שמצינו בתורה שיש בגדים מיוחדים לכהנים מכיון שהם משרתי ה' והם צריכים להיות לבושים בבגדים מוכבדים [וכמו שכתוב בתורה ועשית בגדי קודש... לכבוד ולתפארת]

ולהבדיל מצינו כן אפילו אצל גויים שיש בגדים מיוחדים של רופאים ולרופא בכיר יש בגד מיוחד ולרופא רגיל בגד אחר, ולרופא מתלמד בגד אחר, וזהו משום שכל אדם הולך אם הבגדים המתאימים לכבודו.

ומי שלומד תורה הוא חשוב יותר מכולם וכפי שמבואר בגמ' שממזר ת"ח צריך לכבדו יותר מכהן גדול שהוא עם הארץ, והכבוד הכי גדול ראוי ללומדי התורה.

ויש לציין שרופא הוא רופא רק כשהוא עובד בבית חולים, ואפילו כוהנים לובשים את הבגדים רק כשהם עובדים בבית המקדש, אבל בן תורה הוא לעולם בן תורה בכל זמן ובכל מקום ולכן ראוי לו תמיד להתנהג ולהתלבש בדרך כבוד.

כמה דברים בלבישת הבגדים שאין לעשותם משום שקשים לשכחה

*אין להניח את המלבושים תחת הראש בשעת שינה, וכתב המ"ב [ב,ב] "דאפשר" שאם הוא מניח תחת הכרית דהוה הפסק, מותר.

*אין ללבוש ב' בגדים ביחד משום שקשה לשכחה. [שם].

ויש לעיין אם מותר להוריד ב' בגדים בבת אחת, ועיין הליכות שלמה [פ"ב אות כ"ב] שכתב שבדברים סגוליים אין לנו להוסיף על מה שכתוב ולכן אין בעיה. אמנם יש שכתבו שטוב להחמיר גם בזה. [שו"ת שרגא המאיר ושבת הקהתי ח"א ס"ז].

וכתב הערוה"ש [ב,ו] שבמנעלים אין קפידא ללבוש ב' בבת אחת. [וביאור הענין דנעל אינו נחשב מלבוש, וכן מצינו בשו"ת רב פעלים דן לומר שאין חיוב להחליף את הנעלים לכבוד שבת כיון שאינו בכלל מלבושים, אבל לענין הלכה מבואר בהרבה פוסקים שיש להחליף גם את הנעלים לכבוד שבת].

ובעיקר הענין בכל הדברים שמוזכרים כאן ובגמ' בהוריות שהם קשים לשכחה יש לעיין אם מי שעובר על זה האם הוא עובר על המצוה של השמר לך ושמור נפשך מאוד פן תשכח את הדברים וגו' שהרי גורם לעצמו לשכוח תלמודו, ותנן באבות [ג,ה] שכל השוכח דבר מלימודו עובר כאילו מתחייב בנפשו שנאמר השמר לך וגו', ויש לעיין אם כוונת המשנה דוקא ביושב בטל ומסירו מליבו, או"ד דנכלל בזה גם מי שעובר על הדברים שיש בהם סגולה לשכח את תלמודו.

ועיין בשו"ת שבט הקהתי [א,ב] שכתב בשם החזו"א שעובר על איסור זה. וכן מבואר בשו"ת שלמת חיים [סימן מ"א]. אמנם בספר חסידים מבואר שמי שעובר על דברים אילו אינו בכלל מסיר דברי תורה מליבו ואינו עובר על השמר וגו'.

אין ללבוש בגדים הפוכים

*צריך ליזהר שהבגדים שלובשים לא יהיו הפוכים. [שו"ע ב,ג]. ונחלקו האחרונים איך הדין בבגד תחתון שיש מעליו בגד עליון אם יש להקפיד שהתחתון לא יהיה הפוך, ועיין בספר סדר היום בתחלתו שכתב שענין גדול הוא וראוי להקפיד על זה, וכן מבואר בכף החיים, אמנם האלף המגן חולק.

צריך להקדים ימין לשמאל בלבישת הבגדים ויש לעיין מה הדין כשפושטם

צריך להקדים ללבוש את צד ימין לפני צד שמאל. [מ"ב ב,ד]. וטעם הדבר שיש להקדים ימין לשמאל, מבואר במ"ב [ב,ה] דהיינו משום שיש לו חשיבות וכמו שמצינו בתורה שמרחו את השמן על בהן ידו ורגלו הימנית ואח"כ על השמאלית, ע"כ. אמנם על פי קבלה יש טעם אחר, שימין מסמל לחסדים ושמאל מסמל דינים, ויש להגביר את החסד על הדין, ולכן מקדימים ימין לשמאל.

ומבואר בפוסקים שגם איטר ששמאל שלו חשוב יותר, יש לו להקדים את ימין לשמאל. [ולפי הטעם שע"פ קבלה פשוט שגם איטר צריך להקדים את ימין לשמאל, אמנם גם לפי הטעם השני מסתבר שגם לענין המריחה של השמן לא היה חילוק בין מי שאינו איטר לאיטר].

*ובענין כשפושט את בגדיו לא מצינו כאן מה הדין, אמנם בסמוך לגבי נעל כתוב בשו"ע [ב,ה] שיחלוץ של שמאל תחלה. ועיין בערוה"ש [ב,ח] שביאר דהיינו משום שמחשיבים את הימין שיהיה לבוש דכבוד האבר הוא כשהוא מלובש, וטעם זה שייך לגבי כל מלבושים, ולפ"ז כשפושטים את הבגדים יש להקדים של שמאל תחילה.

סדר נעילת המנעלים וקשירתם וחליצתם

יש לנעול נעל ימין תחילה ולא יקשרנו ואח"כ ינעל נעל שמאל ויקשרנו ויחזור ויקשור את של ימין. [שו"ע ב,ד].

ומה שמקדימים לקשור נעל שמאל תחילה היינו משום שלענין קשר יש חשיבות לשמאל שבו קושרים תפילין, [ולפ"ז כתב הליכות שלמה פ"ב ס"כ שנשים קושרות תחלה ימין].

ולענין איטר מבואר במ"ב שיש לו להקדים ולקשור את של ימין, אמנם יש חולקים וסוברים שאין חילוק בין איטר לשאינו איטר, ודעביד כמר עביד ודעביד כמר עביד. [עיין הליכות שלמה שם]. אבל לענין לבישת הנעל לכו"ע גם איטר מקדים את של ימין וכמו בלבישת בגדים.

*ובמש"כ שבקשירה יש מעלה להקדים את שמאל יש לעיין אם זה רק בנעלים, או שבכל דבר שקושרים יש להקדים של שמאל, [ונפ"מ במי שיש לו כפפות שצריך לקשרם האם צריך להקדים קשירת שמאל]. ועיין במ"ב [ב,ו] שסובר שרק בקשירת נעלים יש ענין להקדים של שמאל ולא בשאר קשרים, אמנם דעת

השו"ע הרב [ב,ד] והקיצור שו"ע [ג,ד] שבכל מיני קשירה יש להקדים את השמאל ולא רק בנעלים וכן משמע בערוה"ש.

*ובענין קשירה של סקוטש וכדומה יש שכתבו שדינו כקשירה של שרוכים וצריך להקדים של שמאל, [כן מבואר בשו"ת משנה הלכות חי"ג ס"ג ובשו"ת רבבות אפרים ח"א ס"ה].

*ובענין חליצת המנעלים, חולץ של שמאל תחילה ואח"כ של ימין [וגם מתיר את הקשירה של שמאל קודם], וכבר הבאנו לעיל את דברי הערוה"ש שהטעם הוא שצריך להחשיב את הימין שיהיה לבוש ולכן מקדימים להסיר את של שמאל תחלה.

ברחיצה גם יש להקדים ימין לשמאל

גם ברחיצה יש להקדים ולרחוץ צד ימין לפני צד שמאל. [מ"ב ב,ז]. והכוונה היא שיש להקדים רחיצת יד ימין ורגל ימין דשני אברים הם, אבל בראש שהוא אחד אין דין להקדים צד ימין של הראש לצד שמאל, [וכפי שמבואר בהליכות שלמה בהל' שופר לענין הנחת השופר בצד ימין שכתב שאין הטעם משום שצד ימין יותר חשוב מכיון שהפה הוא אבר אחד לא שייך לומר בו שצד ימין קודם לשמאל].

כיסוי הראש

מבואר בגמ' בקידושין [לא,א] רב הונא בריה דר' יהושע לא מסגי [הלך] ד' אמות בגלוי הראש, אמר שכינה למעלה מראשי. וכן מבואר בגמ' שבת [קיה,ב] דאמר ר' הונא תיתי לי דלא סגינא ד"א בגלוי הראש. ובגמ' שבת [קנ,ב] אמר כסי רישך משום אימתא דשמיא, ועי"ש.

ומבואר דכסוי הראש אינו מן הדין אלא מדת חסידות הוא משום יראת שמים, וכן מבואר בשו"ע [ב,ו] שלא ילך ד' אמות בגלוי הראש משום כבוד השכינה. ומבואר שאינו אסור מדינא אלא מדת חסידות הוא משום אימתא דשמיא וכן מבואר בהגהות הגר"א סימן ח' וז"ל הרבה פוסקים. אמנם עיין בט"ז שכתב שאסור מעיקר הדין ללכת בגלוי הראש משום שיש בו משום חוקות העכו"ם, וא"כ יש בזה איסור של ובחוקותיהם לא תלכו. [ועיין בהליכות שלמה פ"ב שדעת הגרשז"א שעכשיו אין שייך הטעם של הט"ז שאין בזה משום חוקות הגויים].

ועיין בערוה"ש [ב,י] שמי שרוצה לזכות ביראת שמים ילך תמיד בכסוי הראש.

ויש לציין שבמקום שנהגו לילך בכסוי ראש, יש עוד חיוב ללכת בכסוי ראש וזהו משום הדין של דברים המותרים ואחרים נהגו בהם איסור, דקי"ל שאי אתה רשאי להתיר בפניהם.

*וראו להקפיד לכסות את הראש גם בזמן השינה. וכפי שמבואר במ"ב בשם השל"ה הק'. [אמנם בגמ' בברכות ס,ב מבואר לכאורה שלא היו נוהגים לישון על כסוי ראש דמבואר שם שכשמכסה ראשו מברך עוטר ישראל],

*עוד יש לציין שמי שנמצא בבית המרחץ מיד כשיכול ילבש את הכיפה עוד לפני שהוא מתלבש. [הליכות שלמה פ"ג בדבר הלכה אות כ"ו].

*אסור ללמוד תורה בגלוי הראש. [מ"ב ב,יב]. אמנם כתבו הפוסקים שזדאי מותר להרהר בדברי תורה בגלוי ראש [ונפ"מ להרהר בדברי תורה בשעה שמסתפר או בים וכדומה] דהא מבואר בגמ' בשבת [קנ] שאפילו ערום בכל גופו מותר לו להרהר בדברי תורה וז"ל שמואל נמי בגלוי הראש. [ועיין בשו"ת מהרש"ל סימן ע"ב].

*אסור להזכיר שם שמים בגלוי הראש [שו"ע צא,ג]. ועי"ש בפוסקים [במג"א ועוד] דמעיקר הדין הוא דאסור [ולא כמו האיסור לילך בגלוי הראש במשך היום שביארנו שדעת רוב הפוסקים דמדת חסידות הוא].

אמנם דעת הגר"א סימן ח' שגם בתפלה מה שצריך לכסות את הראש היינו מדת חסידות והביא ראיה נפלאה מהגמ' בברכות [ס,ב] שבשעה שמכסה את ראשו מברך עוטר ישראל, ומבואר לפני זה שכבר בירך כמה וכמה ברכות עוד לפני שכיסה את ראשו.

*יש מתירים לענות אמן בגלוי הראש [שו"ת יביע אומר ח"ט או"ח סימן א' אות ו'].

*אמירת שלום בגלוי הראש: עיין בשו"ת אג"מ [או"ח ח"ד סימן מ' ס"ק כ"ד] שדן האם מותר לאדם שמסתפר לומר לחברו שלום שהרי מי שהוא בבית המרחץ אסור לשאול את חברו בשלום משום ששלום שמו של הקב"ה. ועי"ש שנוטה לומר שמותר דכל האיסור להזכיר שם שמים בגלוי הראש היינו משום שקלות ראש הוא להזכיר שם שמים בדרך זה, אבל מי שמסתפר אינו נמצא במצב של קלות ראש, ולכן מעיקר הדין היה נראה להתיר אבל כתב שם שעדיף יותר שיאמר לחברו בוקר טוב או ערב טוב וכדומה ולא יאמר "שלום".

*ובענין גודל הכיפה עיין באג"מ [ח"א ס"א] שמעיקר הדין א"צ שיכסה את רוב הראש, והמחמיר תבא עליו ברכה, ויש שהקפידו על זה וכפי שמבואר בספר אורחות רבינו. ויש שכתבו שאף שא"צ שיכסה את רוב הראש מ"מ צריך שיהא ניכר היטב מכל צדדיו [כלומר שמי שרואה אותו מקדימה ומאחורה ומצידי] כי כיר שיש לו כסוי בראש.

צניעות בבית הכסא

יש להקפיד על צניעות גם בבית הכסא, ולא לגלות מגופו רק כמה שצריך. ובזכות זה אדם ניצל ממזיקין וכדמבואר בגמ' בברכות [סב] ובשו"ע סימן ג'.

דיבור בבית הכסא

אסור לדבר בבית הכסא. [רמ"א ג,א]. וטעם הדבר מבואר בשו"ע הרב דהיינו משום חוסר צניעות, ולדברי המקובלים היינו משום שאז שולטים בו המזיקין ובזמנינו לא שייך טעם זה. ועיין במ"ב [ג,ד] שלצורך גדול יתכן שמותר לדבר כל זמן שאינו נפנה עדיין, אבל בעת שנפנה אסור אף לצורך גדול. ע"כ. וי"א שבבתי כסאות שלנו שאין מזיקין אפשר להקל במקום הפסד ממון ובמקום צורך גדול, ובכל אופן צריך לקצר בדיבור. [ואם אין צורך גדול אסור].

קינוח בבית הכסא

לא יקנח ביד ימין [שו"ע ג,י]. ומבואר במ"ב דהיינו משום שביד זו קושרים את התפילין. [כן מבואר בגמ' ברכות ס"ב ועי"ש שמבואר עוד כמה טעמים], ומוסיף המ"ב שטוב להיזהר שלא לקנח באצבע האמצעי שכורך עליו את רצועת התפילין ע"כ.

אמנם דעת הרבה פוסקים שכל האיסור לקנח בימין היינו כשמקנח בידו ממש, אבל בזמנינו שמקנחים בנייר אין קפידא ואפשר לקנח גם בימין, כן דעת רוב הפוסקים עיין בשו"ע הרב סעיף ט' ובאשל אברהם בוטשאטש ובסידור יעב"ץ ודלא כדעת הקיצושים"ע שלדעתו גם במקנח בנייר יש ליזהר, ועיין בציץ אליעזר שכתב שמי שיכול ראוי לו להחמיר לקנח בשמאל גם כשמקנח בנייר, אבל מי שקשה לו יכול לסמוך להקל כדעת רוב הפוסקים.

*מבואר במ"ב שאיטר [שמאל] יש לו לקנח בשמאל שלו שהוא ימין כל אדם, והיינו משום שהוא קושר תפילין בידו השמאלית, ולכן צריך לקנח ביד ימין.

*ויש לעיין איך הדין באשה אם מותר לה לקנח בימין, ולכאורה לפי הטעם שהאיסור תלוי בקשירת תפילין, באשה שאינה קושרת תפילין אין בעיה ויכולה לקנח גם בימין. [וכן מבואר בעולת תמיד ס"ק י"א]. אמנם עיין במור וקציעה שמחדש שמכיון שמבואר בגמ' בברכות [ל] מעשה באשת ת"ח אחד שהיתה קושרת את התפילין לבעלה נמצא שגם אצל אשה שייך טעם זה ולכן אין לה לקנח בימין, אבל שאר הפוסקים אינם מסכימים עם סברא זו. אמנם בגמ' בברכות שם מבואר שיש עוד כמה טעמים למה

אין מקנחים בימין משום שביד זה אוכלין ולפי טעם זה אין חילוק בין אנשים לנשים, אמנם בפוסקים משמע דעיקר הטעם להלכה משום קשירת תפילין הוא [וזו פשוט שבזמנינו שמקנחים בנייר אין שייך הטעם של אכילה, שהרי ידינו נקיות], ולענין הלכה מכיון שהיום מקנחים בנייר, וביארנו לעיל שמעיקר הדין דעת הרבה פוסקים דשרי בימין, א"כ אשה שמקנחת בנייר ודאי שיכולה להקל.

איסור בל תשקצו

אסור לאדם להשהות את נקביו. [והיינו משום שכתוב "בל תשקצו"]. [שו"ע ג, יז]. ונחלקו הפוסקים אם הוא מדאורייתא או מדרבנן, [עיין בשערי תשובה ובשו"ע הרב סי"א ובמנ"ח מצוה קס"ג ועוד]. אבל מ"מ כבר כתב המ"ב שבמקום כבוד הבריות האיסור נדחה, ולכן אם אדם הוא ש"ץ וכדומה ואין זה מכבודו ללכת באמצע, וכן אם אין לו מקום מכובד להתפנות שם, מותר לו לשהות את נקביו.

הלכות נטילת ידיים:

זהירות בנטילת ידיים מיד כשמתעורר

מבואר בפוסקים [מ"ב א,ב] שאין ללכת ד' אמות בלי נט"י והביאו את דברי הזוה"ק שהחמיר בזה מאוד, ולכן נהגו הרבה מיראי ה' שמכינים מים ליד המטה, ומבואר במ"ב [שם] שבשעת הדחק יש לסמוך על הפוסקים שסוברים שכל הבית נידון כד' אמות ולכן בחדר אחד אפשר ללכת גם יותר מד' אמות אבל מחדר לחדר לא.

[ומה שבזמנינו יש מקילים בדבר והולכים גם מחדר לחדר היינו משום שמבואר בלח"מ [שביתת עשור ג,ב] שלדעת הרמב"ם אין הרוח רעה שלפני נט"י מצויה בינינו [וכן מבואר ביש"ש חולין פ' כל הבשר סל"א וכן מבואר בתוספת יום הכיפורים יומא עז,ב]. ועיין בספר עוד יוסף חי [בא"ח פ' תולדות] שכתב שרואים אנו שאין העולם נזהרים בזה [ליטול ידיים מיד אלא קודם מתלבשים וכו'] וביאר שאין לחוש לזה משום שהרו"ר אינו עובר אלא לאוכלים ומשקים ולא לבגדים וכלים. עוד יש מקילים וכפי שאמר הגרש"א זצ"ל שיש לו קבלה מאנשי ירושלים איש מפי איש עד הגר"ח מוולאזין זצ"ל שקיבל מהגר"א שמאותו יום שנשרף אברהם הגר נחלש הכח של הסטרא אחרא ונחלש הרוח רעה שיש על היד ביחס להל' נטילת ידיים ולכן אף שלענין האיסור לנגוע בעין וכו' יש להחמיר, מ"מ לענין האיסור לילך ד' אמות שאינו מדינא דגמ' אפשר להקל].

אמנם יש מחמירים בדבר גם בזמנינו [וכפי שמבואר בשם החזו"א והגר"ז וגדולי החסידים]. ויש לציין שגם המקילים שאינם מכינים מים ליד המטה, מ"מ יזדרזו מיד כשקמים ללכת ליטול ידיים ולא להשהות על עצמם את הרוח רעה.

*ובאופן שהמים רחוקים ממנו יותר מד' אמות נחלקו הפוסקים אם עדיף ללכת פחות פחות מד"א, או שעדיף לרוץ, ועיין במ"ב [שם] שפסק כמ"ד שיש לרוץ מהר, ולא להשהות את רוח הטומאה על ידיו.

*ובאופן שקם באמצע הלילה וצריך לנקביו מבואר באשל אברהם [בוטשטאש סימן ד'] שאפשר להקל ולילך יותר מד"א בלי נט"י וכל הדין שלא לילך הוא רק כשאדם קם בבוקר ואינו מתכנן להמשיך לישון. אמנם עיין בכף החיים [ד,ד] שכתב שגם בכה"ג יש להחמיר.

כמה טעמים למצות נטילת ידיים בבוקר

בזוה"ק מבואר שבשעה שאדם ישן טועם טעם מיתה ויורד רוח רעה על ידיו, ולפי טעם זה צריך נטילה ג' פעמים בכל יד ולסירוגין [שרק באופן זה יורד הרוח רעה].

ובגמ' בשבת [קט,א] מבואר שבבליה יורד רוח טומאה על ידו של אדם, ואין ליגע בפה ובאוזן וכו'. ורוח רעה זו אינה יורדת רק ע"י נטילה ג' פעמים. ובגמ' בברכות [טו,א] מצינו שלקריאת שמע ותפלה צריך נטילת ידיים.

[ויש לציין שמבואר בשו"ע [ד,כב] שאין איסור ללמוד ולהתפלל כשיש רוח רעה על הידים, ולכן מי שאין לו מים ומקנח במידי דמנקה יכול להתפלל. אמנם קינוח בעפר אינו מסיר את הרו"ר ולכן אח"כ כשיזדמן לו מים, צריך ליטול ידיו ג' פעמים כדי להסיר את הרו"ר אבל לא יברך ענט"י, שאין מברכים על הסרת רו"ר].

ב' טעמים מדוע מברכים על נטילת ידיים

כפי שנתבאר יש כמה סיבות מדוע צריך ליטול ידיים, ועיין במ"ב [ד,לב] שנטילה שכל חיובה מחמת רוח רעה למרות שחייב ליטול מ"מ לא תיקנו ברכה לנטילה זו. [דלא תיקנו ברכות משום דברים שיש בהם סכנה]. ויש לעיין מכאן איזה חיוב נטילה יש חובת ברכה. ונחלקו בזה הראשונים דעת הרא"ש [בברכות פ"ט סכ"ג, ושו"ת הרא"ש כלל ד' ס"א] דמה שצריך ליטול ידיו ולברך ענט"י, שאין מברכים על הסרת האדם נוגע במקומות המטונפים וצריך לנקות ידיו כדי שיוכל להתפלל ולקרוא ק"ש. [ואף שמעיקר הדין

א"צ נטילה ואם ניקה את ידיו ע"י קינוח וכדומה יכול להתפלל, מ"מ תיקנו חז"ל ליטול את ידיו במים ותיקנו לברך על נטילה זו ברכת ענט"י כמו שמברכים על הפת]. אמנם דעת הרשב"א [בתשובות א, קצא] שנטילים ומברכים על נט"י משום שבשחר אנו נעשים כבריה חדשה ותיקנו בשחר להתקדש בקדושתו וליטול ידיו מהכלי ככהן שמקדש ידיו מהכיוור לפני עבודה. ויש כמה וכמה נפ"מ בין דעת הרשב"א לדעת הרא"ש וכמו שיתבאר.

נטילת ידיים למי שלא ישן כל הלילה

מי שלא ישן כל הלילה לדעת הרא"ש אינו צריך לברך על נט"י הואיל ואין ידיו מטונפות, [כ"ד הב"י ורוב הפוסקים, אבל לדעת הב"ח אמרין לא פלוג וצריך ליטול ידיו גם אם לא ישן בלילה]. ולדעת הרשב"א שכל הנטילה הוא משום שנעשה בריה חדשה היה מקום לומר שבאופן שלא ישן אינו צריך ליטול ידיו מאחר ולא נעשה לבריה חדשה, אמנם כתב הב"י שגם אם לא ישן לא פלוג רבנן וצריך ליטול ידיו בברכה. [ולדעת הרא"ש כבר ביארנו שלדעת הב"י א"צ ליטול ידיו ולא אומרים לא פלוג, וצ"ב למה רק לפי הרשב"א אומרים לא פלוג. ועיין במחה"ש ס"ק י"ב ובעוד פוסקים שביארו שלדעת הרשב"א שחיוב נטילת ידיים היינו תקנה חדשה שכל בוקר כשמתעורר נעשה כבריה חדשה י"ל דלא פלוג רבנן וגם באופן שלא ישן צריך ליטול ידיו, אבל לדעת הרא"ש אין קשר בין חובת הנטילה לשינת הלילה או לתפלת שחרית שהרי גם במנחה וערבית אם נגע במקומות המטונפים צריך ליטול ידיו, ולכן לא שייך לומר שלא פלוג רבנן וגם באופן שלא ישן חייב בנט"י, שהרי הלילה אינו גורם את החיוב].

ולענין הלכה כתב השו"ע [ד, יג] שאם היה נעור כל הלילה יש להסתפק אם צריך ליטול ידיו שחרית להתפלל ולהעביר רוח רעה מידי, וכתב הרמ"א שיטלם בלא ברכה. וכתב המ"ב שהספק הוא אם הלכה כהרשב"א דאמרין לא פלוג וצריך ליטול ידיו, או דקי"ל כהרא"ש שאם לא ישן א"צ ליטול ידיו. [ולענין רוח רעה ג"כ יש ספק אם הוא מגיע מחמת הלילה או מחמת השינה].

אמנם עיין במ"ב שהביא שיש חולקים על הרמ"א וס"ל שגם אם לא ישן כל הלילה צריך לברך [דעת הגר"א במעשה רב].

וכל המחלוקת הנ"ל היינו באופן שלא עשה צרכיו, [שלסברת הרא"ש אינו חייב בנטילה] אבל אם עשה צרכיו צריך ליטול ידיו ולברך [גם לדעת הרא"ש], ולכן מי שנעור בליל שבועות כל הלילה, לכתחילה יעשה צרכיו או יטיל מים וישפשף שאז לכו"ע יתחייב לברך. עכ"ד המ"ב. [ועיין בכף החיים ד, מט שהביא בשם המאמר מרדכי שא"צ לברך אפילו אם עשה צרכיו, ומאידך עיין בערוה"ש שסובר שאפשר לברך גם אם לא עשה צרכיו]. ולהלכה למעשה יש לנהוג כדברי המ"ב לעשות צרכיו ואח"כ לברך וכנ"ל.

התעורר בתחילת הלילה

מי שקם בתחילת הלילה, לדעת הרשב"א אינו יכול לברך משום שנעשה בריה חדשה רק בבוקר, [דכתיב חדשים לבקרים רבה אמונתך], ולכן צריך לחזור וליטול ידיו בבוקר, אבל לדעת הרא"ש אם לא ילכלך את ידיו עד הבוקר יוצא יד"ח בנטילה הראשונה שנטל לפני חצות. וכדי לצאת ידי כל הדעות, לפני התפלה בבוקר יעשה צרכיו, ויטול ידיו ובכה"ג מברך לכל הדעות, [ביאור הלכה סי"ג].

התעורר לפני עלות השחר

מי שקם לפני עלות השחר ונטל ידיו מבואר בשו"ע [ד, יד] שיש להסתפק אם צריך ליטול ידיו כשיעלה עמוד השחר, וכתב הרמ"א שיטלם בלא ברכה.

ביאור הספק הוא שלפי דברי הגמ' בלילה רוח רעה שורה על ידו של אדם אפילו בלי שינה, וא"כ גם אחרי שהתעורר ונטל ידיו הואיל ועדיין לילה הוא, שורה עליו רוח רעה, ולכן יש צד שצריך ליטול ידיו עוד פעם בבוקר.

[ויש להעיר שמקודם למדנו שמי שקם בתחילת הלילה לדעת הרשב"א אינו מברך משום שלא נעשה בריה חדשה עד הבוקר, ומאידך בסעיף זה משמע שאם קם לפני עלות השחר צריך לברך, וצריך לדעת מה הגבול, כלומר ממתי אפשר לברך לדעת הרשב"א ואפשר שהשיעור הוא בחצות הלילה. וצ"ע].

נ.ב.

*עוד נפ"מ לענין שינת עראי בלילה, עיין בדרכ"מ סק"א שכתב שלסברת הרשב"א צריך ליטול בברכה גם בשינת עראי. אולם עיין בב"י סעיף י"ב שכתב שלדעת הרא"ש מי שישן שינת עראי אינו צריך ליטול ידיו, דאין לחוש לנגיעה רק בשינת קבע, וכן מבואר במ"ב ס"ק ס'.

*עוד נפ"מ איך הדין באדם שישן עם כפפות דלדעת הרא"ש לכאורה א"צ לברך ולדעת הרשב"א צריך לברך. [ועיין בפמ"ג א"א סק"א שדן בכל הנ"ל].

ברכת נטילת ידיים למי שאינו מתפלל שחרית [נשים וכדומה]

יש לעיין בנשים ועמי הארץ שאינן מתפללין האם צריכים לברך ענט"י או לא, ועיין בב"ח סימן ד' שכתב שלכאורה הרא"ש סותר את עצמו שמצד אחד הוא כותב שתיקנו נטילה רק בשביל תפלה וק"ש ולא למי שרוצה ללמוד, ומצד שני מבואר ברא"ש שמי שמשכים ללמוד יטול ידיו ויברך ענט"י ומבואר שגם לתורה מברך, ולכן כתב דע"כ צ"ל שלדעת הרא"ש עיקר התקנה של נט"י היה כדי שיהיו ידיו נקיות לתפלה וק"ש, ולא היו מתקנים לברך ענט"י לצורך לימוד תורה, אבל לאחר שתיקנו שמי שקם בבוקר צריך ליטול ידיו א"כ גם מי שמשכים ללמוד אף שעדיין לא הגיע זמן ק"ש ותפלה הדין הוא שצריך לברך ענט"י ואפילו אם משכים למלאכתו נמי הדין הוא כן, דלא פלוג רבנן והואיל ותיקנו נט"י תיקנוהו גם לפני שהגיע זמן תפלה, ולפ"ז מיישב הב"ח גם את מנהג העולם שנהגו הנשים לברך אף שאינן מתפללות דאף שהתקנה היתה לצורך תפלה מ"מ לאחר שתיקנו חל החיוב גם על מי שאינו מתפלל. עכ"ד הב"ח.

אמנם עיין במג"א ובמחצה"ש [ד, יב] שחולקים על הב"ח וסוברים שלדעת הרא"ש אין נוטלין רק לתפלה ומש"כ שנוטל ידיו כשקם ללמוד, אינו משום שלימוד מצריך נטילה, אלא משום שעתיד להתפלל אח"כ, ולפ"ז יש לעיין למה נשים שאינן מתפללות נוטלות ידיהן ומברכות ענט"י, הרי לדעת הרא"ש אם לא מתפללים אין ענין לברכת נט"י. וי"ל עפ"מ ש"כ הערוה"ש [סימן ד' סעיף ה', וסימן ו' סעיף י'] שברכת ענט"י הוא לא רק כדי להתפלל אלא גם כדי לברך ברכות השחר, ובנשים בלא"ה י"ל דהואיל ודינם להתפלל תפלה קצרה א"כ אם מברכות ברכות השחר או אפילו אינה מברכת ברכות השחר אלא מתפללת תפלה קצרה צריכה לברך ענט"י. ועיין בספר מסורת משה [לבעל האג"מ ח"א סעיף א'] שכתב שמכיון שרוב כלל ישראל נוהגים לברך מיד בבוקר ולא מחכים עד התפלה, ממילא הוה כפסק של כלל ישראל כדעת הרשב"א.

ודבריו מחודשים שהרי יתבאר בסמוך שלדעת המ"ב יש מקום גדול למנהג לברך קודם התפלה, וכן נביא בשם החזו"א ודלא כהרשב"א.

וצ"ל שמברכות משום שלדעת הרשב"א צריכות לברך ויש שפסקו כדעת הרשב"א כדמבואר במג"א [סק"א], ואף לדעת הרא"ש ביארנו שלדעת הב"ח צריכות לברך, [ועיין בערוה"ש שכתב שהמג"א מסכים עם הב"ח ודבריו צ"ע שלפום רהטא המג"א חולק על הב"ח].

נטילת ידיים אחרי שינה ביום

כתב השו"ע [ד, טו] שאם ישן ביום יש להסתפק אם צריך ליטול ידיו ג' פעמים. וכתב הרמ"א שיטלם בלא ברכה. וכתב המ"ב שהספק הוא אם הלילה גורם את הרו"ר או השינה גורמת לרו"ר, ומסיים המ"ב שכל הנידון הוא רק כשישן שיתין נשמין.

שינה ביום בימות החול

כתב השו"ע [ד, טז] שדוד המלך ע"ה היה נזהר שלא לישון שיתין נשמין כדי שלא יטעום טעם מיתה. וכתב הרמ"א שבגמ' בסוכה משמע שדוקא ביום היה נזהר, ועיין במ"ב שהביא שהאחרונים דוחים את דברי הרמ"א שהגמ' בסוכה אומרת כך על אמוראים שונים שהיו מקפידים בזה דוקא ביום, אבל דוד המלך עצמו היה נזהר גם בלילה, ומה שהשו"ע בא ללמד אותנו שבעל נפש יחמיר שלא לישון שיתין ביום הכוונה היא לימות החול אבל בשבת מותר, אמנם כבר כתבו הפוסקים שאם אינו יכול ללמוד בלי

שינת הצהרים, מותר לו לישן, והכל תלוי לפי טבעו וכוחו של האדם, שאדם צריך לישון כמה שצריך כדי שיוכל ללמוד ולעבוד את ה' כראוי.

ונחלקו הפוסקים מהו שיעור שיתין נשמין, ועיין בביה"ל [ד,טז] שהביא שי"א שהוא ג' שעות. ומביאים ראייה מהאר"י ז"ל שהיה ישן ב' וג' שעות ביום השבת. [ויש שדווחים דשאני ת"ח בשבת שיש לו מצוה לענג את השבת, ועוד דאפשר שהיה קם בינתיים כדי שלא יהיה רצוף]. וי"א שהוא יותר מחצי שעה, וי"א ג' דקות. [ודעת הפוסקים שעל פחות מחצי שעה אין להחמיר].

נוסח הברכה

מה שמברכים על "נטילת" ידיים מבואר ברא"ש דהיינו משום שבלשון חז"ל ספל נקרא נטלה. ולכן נוסח הברכה היא על "נטילת" ידיים מכיון שצריך ליטול ידיים מכלי.

זמן הברכה

כתב המ"ב [ד,ב] שאפשר לברך גם קודם ניגוב דאין הניגוב מעכב, אבל יש מחמירים שלא לברך עד אחר ניגוב, דאין הרו"ר יורד עד הניגוב, וס"ל שאין לברך כל זמן שיש עליו רו"ר אבל אין דעת הפוסקים כן. ע"כ. [ובספר חסד לאלפים כתב שאם המים מתייבשים באויר, הרוח רעה אינה סרה מידי, ולפ"ז אין לייבש את הידים במכשיר ייבוש].

מחלוקת הפוסקים מהו הזמן הראוי לברך ענט"י בשחרית

יש לעיין מתי הזמן הראוי לברך ענט"י שהרי בדרך כלל אדם קם ומיד נוטל את ידיו ואח"כ הולך לעשות צרכיו וחוזר ונוטל ידיו, ואח"כ הולכים לבהכ"נ להתפלל, ויש לעיין מתי יברכו ענט"י האם מברכים מיד לאחר הנטילה בסמוך לנטילה, או דמברכים כשבאים לבית הכנסת ביחד עם שאר ברכות השחר.

עוד יש לעיין במי שמפסיק לאחר הנטילה בלימוד התורה או סליחות וכדומה ואח"כ הולך להתפלל, אם צריך לברך מיד שהרי יש הפסק גדול בין הנטילה לברכה, ולדעת הרשב"א שהטעם הוא משום שנעשה בריה חדשה וצריך לקדש את ידיו ככהן א"כ יוצא יד"ח במה שנט"י מיד לאחר נטילה ראשונה, אבל מאידך לדעת הרא"ש יש מקום לומר שעדיף להמתין ולברך סמוך לתפלה מכיון שיש לחשוש שיצטרך לצאת עוד פעם לעשיית צרכיו לפני שחרית ויתחייב עוד פעם בנט"י ולדעת הרא"ש נטילה זו מחייבת את הברכה, ולפ"ז עדיף להמתין ולא לברך עד סמוך לתפלה.

ועיין בשו"ע [ו,ב] שכתב שיש נוהגין להמתין לברך ענט"י בבואם לביהכ"נ ומסדרים אותו עם שאר הברכות ובני ספרד לא נהגו כן. [ועיין בכף החיים ו,ב שכתב שמנהג השו"ע שמסדרים אותו בבית הכנסת הוא מנהג שאין לו שחר לפי שברכת הנטילה הוא גמר הענין, וכמעט אפשר שלא תלך הרו"ר אם אינו מברך בסמוך לנטילה]. וכתב הרמ"א שעכ"פ לא יברך ב' פעמים ומי שמברך בביתו לא יחזור ויברך בבית הכנסת.

עוד כתב הרמ"א שמי שלומד לפני התפלה או אומר סליחות, יברך בביתו ולא ימתין עד התפלה, אמנם גם בכה"ג יש נוהגין להמתין ולא לברך עד סמוך לתפלה. ע"כ.

וכתב המ"ב [ו,ט] שהסכמת הפוסקים [שע"ת] שיש לברך מיד לאחר הנטילה כדי שלא יהיה הפסק בין הנטילה לברכה, וכדעת השו"ע [והיינו גם באופן שמפסיק בלימוד לזמן רב לפני התפלה]. אמנם המ"ב [ד,ד] הביא בשם הח"א והגר"א שהנכון הוא שלא לברך עד לאחר שמנקה את עצמו ורוצה להתפלל. והטעם הוא משום שבאופן זה יוצא יד"ח לכל הדעות שהרי לדעת הרא"ש הנטילה שמנקה את ידיו לצורך התפלה היא הנטילה שמחייבת אותו בברכה ואם יברך מיד לאחר נטילה ראשונה יש לחשוש שלפני התפלה יצטרך עוד פעם לעשות צרכיו ויצטרך עוד פעם ליטול את ידיו ונמצא שהנטילה שמחייבת אותו בברכה היא הנטילה שיטול אח"כ, [ובפרט באופן שיעבור זמן הרבה עד שיתפלל יש לחשוש לזה]. ולכן כדי לצאת את דעת הרא"ש יש להמתין ולא לברך עד שמנקה את ידיו סמוך לתפלה.

אלא שיש לעיין שבאופן שמתעורר מוקדם ולומד ומתעכב זמן רב עד שמתפלל, שלדעת הרשב"א יש כאן הפסק גדול בין הנטילה הראשונה שנטל בשעה שהתעורר לברכה שמברך סמוך לתפלה.

ועיין בביאור הלכה [ד,א] שמיישב עפ"ש"כ הב"י [בסימן ו'] שגם לדעת הרשב"א שהנטילה היא משום שנעשה בריה חדשה יכול לברך את הברכה ביחד עם שאר ברכות השחר, [וגם באופן שיש הפסק גדול בין הנטילה לברכה, ועי"ש שכתב כמה טעמים בדבר]. ועי"ש בביאור הלכה שהאריך בענין.

ועיין במ"ב [ו,יא] שכתב על המנהג שהביא הרמ"א שיש שנהגו שגם באופן שהם לומדים תורה לפני התפלה הם מברכים בבית הכנסת לפני התפלה שמנהג תמוה הוא, ולענין הלכה הסכימו הפוסקים שיברך בביתו לפני הלימוד, או שיצא לשירותים לפני התפלה ויטול ידיו ויברך ענט"י וכדעת הח"א הנ"ל.

ולהלכה למעשה מנהג הספרדים והמקובלים לברך מיד לאחר הנטילה. ואצל האשכנזים מדברי המ"ב [עיין במ"ב ד,ד ובביאור הלכה ד,א ובמ"ב סימן ו' ס"ק ט',י"א] נמצא שמי שנהג לברך מיד יש לו על מי לסמוך, אבל ראוי לנהוג כדעת הח"א וסייעתו ולברך ביחד עם ברכות השחר סמוך לתפלה, ובפרט באופן שיודע שעתיד לפני התפלה לצאת לשירותים ולהזדקק לנטילה נוספת.

ובספר מעשה איש מובא ששאלו את החזו"א איך לנהוג בזה ואמר שאפשר לעשות איך שרוצים כי שני הדרכים טובים. עי"ש. ונמצא שאצל האשכנזים המנהגים חלוקים ויש שנהגו כדעת המקובלים לברך מיד ויש שנהגו להסמיך לתפילה.

נט"י לפני תפלת מנחה וערבית

צריך ליטול ידיים לפני כל תפלה שאדם מתפלל, כולל מנחה וערבית. [שו"ע צב,ד]. ועי"ש במ"ב שהביא שלדעת הרמב"ם אם לא נטל ידיו לפני התפלה, צריך לחזור ולהתפלל, ואף שלהלכה אינו חוזר ומתפלל, מ"מ רואים אנו את חומרת הענין ואת גודל החיוב ליטול לפני התפלה.

בנטילת ידיים לתפלה לכתחילה יש להקפיד בכל ההלכות של נט"י לסעודה, שיהיה מכלי עם רביעית מים, ע"י כח גברא, ליטול עד הזרוע, שלא יהיה חציצה וכו', ומ"מ די בערוי פעם אחת וא"צ ג' פעמים דומיא דקידוש ידיים ורגלים שיהיו מקדשים פעם אחת, [סידור הרב]. אבל פשוט שאם יודע שיש ר"ר על ידיו צריך ליטול ג' פעמים.

צריך ליטול ידיים לפני כל התפלות כולל מנחה וערבית אבל אין מברכים על נטילה זו

למרות שבנטילה שלפני שחרית מברכים על נטילת ידיים, בנטילה שלפני מנחה וערבית מבואר בשו"ע [ז,א] שמי שעשה צרכיו לפני תפלת מנחה או ערבית נוטל ידיו ואינו מברך ענט"י. ע"כ.

ביאור הענין הוא שלדעת הרשב"א שסיבת הברכה בשחרית הוא משום שנעשה בריה חדשה, פשוט שלא שייך ברכת ענט"י רק בבוקר שאדם נעשה בריה חדשה ולא לפני מנחה. אמנם לדעת הרא"ש שסיבת הברכה משום שידיו מטונפות מסבא אין לחלק בין שחרית למנחה. [ולמעשה נחלקו הפוסקים לדעת הרא"ש אם צריך לברך או לא. במג"א ר"ס ד' מבואר שצריך לברך, אבל בט"ז בר"ס ז' מבואר שמכיון שבדרך כלל לפני מנחה ידיו נקיות לא תיקנו לברך. ועיין בפמ"ג משב"ז ד,א שביאר כן בדעת הט"ז, וכ"ד הישוע"י ד,א אבל מטעם אחר].

ולענין הלכה עיין במ"ב שכתב בשם הארצות החיים שאם עשה צרכיו ואח"כ רוצה להתפלל דעת רוב הפוסקים שמברך ענט"י, [ודלא כהשו"ע והיינו משום דס"ל להלכה כדעת הרא"ש, וס"ל לדעת הרא"ש מברך ודלא כהט"ז הנ"ל], אבל המ"ב מכריע שאין לזוז מהפסק של השו"ע, ואינו מברך.

ועיין בבית"ל [סימן ד' ד"ה ואפילו לא וכו' בסוה"ד] שהביא שדעת הרמב"ם כדעת הרא"ש שצריך לברך גם בנטילה שלפני תפלת מנחה, ודעת הגר"א בספר מעשה רב דקי"ל כדעת הרא"ש שמברך גם לפני תפלת מנחה ודלא כדעת השו"ע. וכבר נתבאר שהכרעת המ"ב כדעת השו"ע שאין לברך.

*ובעיקר דיני נט"י לפני התפלה עיין בשו"ע [רלג,ב] שלא רק מי שיודע שידיו מטונפות צריך ליטול ידיו אלא גם בסתם ידיים [שאינו יודע לכלוך לידיו] צריך ליטול. ומוסיף הרמ"א שאפילו מי שעומד מלימודו יטול ידיו לתפלה. ועיין במ"ב [רלג,יח] ובשעה"צ שכוונת הרמ"א לחדש שאפילו אם לפני שהתחיל ללמוד, עשה צרכיו, ונטל ידיו, ואח"כ ישב ולמד עד התפלה, ואף שמסתמא בשעת הלימוד לא נגע במקום מטונף, אפ"ה מצוה ליטול לפני התפלה, [והיינו משום שהראשונים כתבו שיש ליטול ידיו לפני התפלה לא רק משום נקיות אלא משום שכתוב הכון לקראת אלוקיך, וזהו חלק מההכנות שאדם עושה לפני שהוא בא לדבר עם המלך]. ועי"ש שהביא בשם המג"א דמ"מ אם נטל לצורך תפלה ואח"כ מפסיק בלימוד בין תפלה לתפלה א"צ לחזור וליטול לפני התפלה השניה. [מכיון שהנטיילה הראשונה היתה לצורך התפלה].

ועי"ש במ"ב [רלג,טז] שמי שנטל ידיו לתפלת מנחה ולא הסיח דעת משמירת ידיו עד תפלת מעריב א"צ לחזור וליטול ידיו. ועיין בערוה"ש שמי שנטל ידיו לצורך תפלה ונכנס לבית הכנסת ושהה הרבה זמן [מחמת לימוד או דבר אחר] עד התפלה, אינו צריך לחזור וליטול, אבל אם יצא מבית הכנסת צריך לחזור וליטול.

ועיין במ"ב ובערוה"ש שאם נטל ידיו לאכילה אף אם לא הסיח דעתו צריך לחזור וליטול ידיו לפני התפלה שאין נטילתו לאכילה עולה לצורך התפלה.

צורת הנטיילה והמים הכשרים לנטילת ידיים שחרית

*כתב השו"ע [ד,א] שמים הפסולים לנט"י לסעודה [כגון מים סרוחים או שנשתנו מראיהו] אינן פסולין לתפלה, [והיינו משום שענין הנטיילה לנקיות וכדעת הרא"ש]. מיהו יש מי שאומר שאינו מברך ענט"י [אם נטל ידיו במים הנ"ל], ע"כ. ויש מפרשים שכוונת השו"ע שאינו מברך כלל אמנם יש מפרשים שכוונתו שאין מברך ענט"י אלא על נקיות ידיים, ולענין הלכה כתב המ"ב שדעת רוב הפוסקים שגם באופן זה מברך ענט"י.

*כתב השו"ע [ד,ו] שלכתחילה צריך ליטול את ידיו ברביעית מים כמו בסעודה, אבל בדיעבד אינו מעכב. עוד כתב השו"ע [ד,ז] שטוב להחמיר בנטילת ידיים בשחרית בכל הדברים שמעכבים בנט"י לסעודה. [כלי, כח גברא ורביעית. ועיין בביה"ל מש"כ בשם הפמ"ג]. וכתב הרמ"א דאינו מעכב לא כלי ולא כח גברא ושאר דברים הפסולים בנט"י לסעודה. וכתב המ"ב [ד,טז] שבמקום שאפשר טוב להקפיד.

ומבואר א"כ שכל הדינים האילו אינם מעכבים בדיעבד אפילו לדעת הרשב"א, אמנם עיין בכף החיים [ד,כז] שכתב שלדעת הרשב"א אין לברך אא"כ נטל ידיו ברביעית מים מכלי וע"כ כח גברא.

*נוטל כלי ביד ימינו ונותנו ליד שמאלו, כדי שישפוך מים על ימינו תחלה. [שו"ע ד,י]. וכן הוא הדין באיטר [מ"ב סק"י]. נוטל ידיו ג' פעמים לסירוגין כדי להעביר רוח רעה ששורה על הידים. [שו"ע ד,ב], וכתב המ"ב [ד,י] בשם הגר"א שנהג ליטול ד' פעמים כל יד. [יש שכתבו שיטול ידיו ג' פעמים רצופין ולא לסירוגין, אמנם מנהג העולם כדעת רוב הפוסקים שנוטל ידיו לסירוגין ויש מעט שמחמירים ונוטלים ידיהם ו' פעמים ג' רצופין וג' לסירוגין].

*בדיעבד אפילו אם נטל ידיו אחת ג' פעמים, הרוח רעה יורדת מהיד שנטל. [ביה"ל ס"ב].

*מי שמשכשך את ידיו במים [שבכלי] מברך על נט"י ויכול אח"כ להתפלל אך עדיין לא סרה ממנו הרו"ר ואם שכשך את ידיו ג' פעמים יש להסתפק אם זה מעביר את הרו"ר. [שו"ע סעיף י"ב ובמ"ב].

*לכתחילה יש ליטול עד פרק הזרוע. ואם אין לו מספיק מים, יטול עד קשרי אצבעותיו. [מ"ב ד,ט].

*אין נוטלים ידיים על גבי קרקע אלא לתוך כלי [שו"ע סעיף ח'] וזהו משום שרוח רעה שורה על המים האילו. ואין הכוונה שצריך ליטול ידיים דוקא בתוך כלי, אלא שאסור ליטול ידיים ע"ג קרקע משום שהוא מקום שיש עוברים ושבים. [ונחלקו הפוסקים אם נשאר רוח רעה גם אחרי שהמים מתייבשים בקרקע, בשו"ת שלמת חיים סי"ז מבואר שהרו"ר נשאר, אבל בא"א [בוטשאט] מבואר שהרו"ר שורה רק כל זמן שהמים לא נתייבשו וכן דעת הגרשז"א]. ולכן אין שום בעיה ליטול ידיים לתוך הכיור, אמנם אם יש בכיור

מאכלים להפשרה אין ליטול ידיים ע"ג המאכלים מכיון שהוא מטמא אותם. ובאופן שיש כלי אכילה בתוך הכיור מותר ליטול את ידיו על גבם, אבל יזהר שלא ישתמש בהם עד שיתנגבו מהמים של הנטילה.

*אסור ליהנות מהמים שנטלו בהם את הידיים, ולכן אין לשטוף את הרצפה וכדומה במים אילו. [שו"ע סעיף ט'].

יש ליזהר שלא ליגע במאכלים לפני נט"י [ויש לעיין מה הדין בקטנים ובגוים] ויש לעיין אם יש ליזהר שלא ליגע בידו של אדם שלא נטל

יש להקפיד שלא לגעת במאכלים לפני נט"י, ולכן יש להזהיר לנשים וקטנים ליטול את ידיהם מפני שרגילים לגעת במאכלים, אבל גוי שנוגע במאכל אינו מטמא אותו [מ"ב ד, י].

וכתב השו"ע הרב [ד, ב] שגוי מכיון שאין לו קדושה אין רוח הטומאה רוצה לשרות על ידיו אבל ישראל קדושים הם וכשישנים, נשמתם הקדושה מסתלק מגופם ואז רוח הטומאה שורה על גופם, וכשהנשמה חוזרת לגוף הטומאה מסתלקת מהגוף ונשארת רק בידיים ולכן צריך ליטול את הידיים, ומטעם זה נהגו להקל גם בנגיעת קטנים שלא הגיעו לחינוך, והיינו משום שגמר ועיקר כניסת הנפש הוא בבר מצוה, ותחילת כניסת נפש הקדושה הוא כשמגיע לחינוך. [ומכיון שכבר ביום השמיני מקיים מצות מילה, מי שמקפיד שלא יגע באוכל מיום המילה קדוש יאמר לו].

*כתב המ"ב [ד, יד] שמי שלא נטל ידיו ונגע במאכל, על אף שהמאכל נטמא מ"מ אינו נאסר באכילה, אבל לכתחילה ודאי שיש להקפיד שלא לטמאות את המאכלים, ואם נגע וטימא את המאכל, ידיח את המאכל ג' פעמים. ע"כ. אמנם כתב השל"ה שמאכלים ומשקים אילו גורמים לאדם טמטום הלב והדעת ועלולים להכשיל את האדם בעבירות.

ובזמנינו שלצערינו יש הרבה יהודים שאינם נוטלים את ידיהם בבוקר והם נוגעים במאכלים במאפיות וכדומה נהגו להקל ולאכול מאכלים אילו משום שסומכים על דעת רוב הפוסקים שאין המאכל נאסר, ומצרפים גם את דעת הפוסקים שבזמנינו אין רוח רעה. אמנם ודאי שאדם צריך להשתדל ולפקח על העובדים שלו שיטלו את ידיהם בבוקר לפני שנוגעים במאכלים אבל כשאין ברירה אפשר להקל ולאכול. [הליכות שלמה].

*יש לעיין במי שנגע בידו של אדם שלא נטל את ידיו האם הוא צריך ליטול את ידיו, ועיין בכף החיים [ד, יז] שהביא כמה דעות שמחמירים בזה, ולכן ראוי להחמיר.

כמה דברים שמחייבים את האדם בנטילת ידיים

הקדמה

עיין באגרות חזו"א [אגרת ד'] וז"ל צריכים לתת לב להיזהר ממפסידים טבעיים וסגוליים, ומן הסגוליים שלא להקל בנט"י המבוארים בשו"ע, ומאוד החמירו בזה וכו' וזה בכלל טהרה המביאה לידי קדושה.

רוח רעה:

ישנם כמה וכמה מקרים שגורמים לרוח רעה שתשרה על הידיים: מי שיוצא מבית הכסא ומבית המרחץ, נוטל צפרניו, מגלח שערותיו. ונחלקו הפוסקים האם דינם כדין נטילת ידיים שחרית שביארנו שכדי שירד הרוח רעה צריך ליטול ידיו במים ג' פעמים לסירוגין, או שמא דוקא ברוח רעה ששורה על הידיים בבוקר צריך לנהוג כך, אבל הרוח רעה ששורה מחמת המקרים הנ"ל אינו כל כך חזק כמו הרוח רעה של הבוקר, ולכן מספיק ליטול ידיו פעם אחת. ועיין במ"ב [ד, לט] שכתב שבמקרים הנ"ל לא צריך ליטול ג' פעמים, אמנם יש מחמירים במי שהולך בין המתים [לבית הקברות או ללוויה] ובמי שיוצא מבית הכסא שיטול ידיו ג' פעמים. ע"כ.

אמנם עיין בשע"ת שכתב בשם המח"ב שרבנן קשישי נהגו ליטול ידיהם ג' פעמים. ועיין בכף החיים שהביא כמה שיטות שסוברים שצריך ליטול ג' פעמים.

ולענין נטילה בכלי הביא הא"ר מחלוקת אם צריך כלי, אבל השל"ה הק' והחיד"א כתבו שצריך כלי, ועיין בכף החיים [ד,סא] שהביא כמה דעות בזה. ולענין הלכה מעיקר הדין אפשר לסמוך על השיטות שסוברים שא"צ כלי וא"צ ג' פעמים, אמנם החזו"א נהג ליטול בכלי וכפי שמבואר בספר טעמא דקרא [הנהגות החזו"א אות ב']. ועיין בשו"ת מנח"י [ח"ה סצ"ו] שלמרות שמעיקר הדין אין צריך כלי מ"מ חזינן לרבנן קשישי שנטלו מכלי.

ויש לציין שבכל המקרים שצריך נטילת ידים משום רוח רעה, כתב המ"ב [ד,לח] שיש להזדרז וליטול כדי לא להשהות על ידיו את הרוח רעה.

*יוצא מבית הכסא, אפילו לא עשה שם צרכיו, והיוצא מבית המרחץ אף שלא רחץ שם, יש על ידיו רו"ר, דבמקומות אילו יש רו"ר. [שו"ע ד,ח ומ"ב סק"מ]. אמנם הסתפקו הפוסקים בבית הכסא שלנו שבדרך כלל נקי מאוד, אם דינו כבית הכסא שיש שם רוח רעה ומי שיוצא משם צריך ליטול ידיו, וכמו כן דנו הפוסקים לענין איסור להרהר בדברי תורה בבית הכסא האם קיים איסור זה גם בבית הכסא שלנו, שורש הענין הוא שמבואר בגמ' שבתי כסאות של פרסאי אין להם דין של בית הכסא, מכיון שבבתי כסאות של פרסאי הלכלוך היה מתגלגל החוצה ולא היה נשאר במקום, וכמו כן בבתי כסאות שלנו מורידים את המים ולא נשאר שם לכלוך. [ויש שדחו שאינו דומה לבתי כסאות של פרסאי משום ששם הלכלוך היה מתגלגל מיד ויוצא החוצה אבל בבית כסא שלנו הלכלוך נשאר שם עד שמורידים את המים, ועוד סברא שיש בתי כסאות שאינם נקיים לגמרי והלכלוך נדבק לדפנות וכדומה, ולפי סברא זו יש יותר מקום להקל בבית כסא נקי]. עוד סברא כתבו הפוסקים שיש להקל משום שיש עוד תשמישים בבית הכסא חוץ מעשיית צרכיו, שיש שם ברז לשטיפת פנים וכדומה, [ויש שדחו סברא זו דעיקר התשמיש של הבית הכסא הוא באסלא ושאר התשמישים טפלים לו].

ולענין הלכה דעת הרבה פוסקים להחמיר בבתי כסאות שלנו שדינם כבית הכסא ולכן אסור לדבר דברי תורה בבית הכסא ואין ליטול ידים בבית הכסא, ולפ"ז מי שנכנס לבית הכסא צריך ליטול ידיו, [דעת החזו"א או"ח סימן י"ז שיש להחמיר, ועיין בשו"ת מנח"י ח"א סימן ס' שהביא את סברות המתירים, ועיין בשו"ת יביע אומר ח"ג סימן ב'], אמנם מי שמקל יש לו על מי לסמוך, וכפי שמבואר בהליכות שלמה [כ,כד] שמי שנכנס לבית הכסא נקי אינו צריך ליטול ידיו, משום שאפילו בבית הכסא גמור י"א שא"צ נטילה, וא"כ בבתי כסאות שלנו שהם נקיים מעיקר הדין א"צ נטילה והמחמיר תבא עליו ברכה, והמיקל בזה יש לו על מי לסמוך. [ומכיון שביארנו לעיל שלדעת הרבה פוסקים א"צ נטילה מכלי ג' פעמים, א"כ הנכנס לבתי כסאות שלנו שמעיקר הדין יש מקילים שא"צ נטילה כלל, ודאי שיש מקום להקל וא"צ להחמיר בכלי וג' פעמים, והמחמיר בזה קדוש יאמר לו].

ולענין נטילת ידים בתוך בית הכסא: לכתחילה אין ליטול ידים בבית הכסא, ובשעת הדחק שאין לו אפשרות ליטול במקום אחר, מותר. וגם נטילת ידים לצורך תפלה אם אין לו מקום אחר, יטול ידיו בבית הכסא. ולכתחילה יש לנגב את הידים מחוץ לשירותים, (וכ"ש שאין לברך ענט"י רק לאחר שיצא משם). [הליכות שלמה פ"כ ויביע אומר שם].

*היוצא מבית המרחץ חייב בנטילת ידים, מכיון שהמקום מזוהם שולט שם רוח רעה. [שו"ע ד,יח]. ובבתי מרחצאות שלנו שהמקום נקי ואינו מזוהם והוא משמש גם לעוד שימושים מקילים הפוסקים שאין צריך ליטול ידיו אם נכנס לשם. ומי שמחמיר בזה קדוש יאמר לו. (אך כמובן אם המקום מזוהם חייב בנטילה) [ציץ אליעזר ח"ז סימן ה', בצל החכמה ח"ב ס"ז].

*נטילת צפרנים: מי שנוטל את ציפורניו בין בידיו ובין ברגליו צריך נטילת ידים, [שו"ע ד,יח]. ומי שכוסס את צפרניו בידו או בשיניו יש שכתבו שצריך נטילה, אמנם עיין בספר אורחות רבינו [ח"ג עמוד קפ"ו] שלימד זכות על אילו שכוססים ואינם נוטלים ידים שיש להם על מה לסמוך שיתכן שבאופן כזה אין רו"ר, אבל עדיף שלא יעשו כן, [ועדיף שלא להתרגל לכסוס ציפורנים בשינים, שבדרך כלל אדם כזה נכשל פעמים רבות בחילול שבת].

*המגלח ראשו: מי שמסתפר צריך ליטול ידיו, [שו"ע ד, יט]. וכתב הכף החיים [ד, צב] שגם מי שמספר אחרים צריך ליטול ידיו, (וכתבו הפוסקים שילד שהולך בגיל ג' לת"ח שיספר קצת משער ראשו אינו צריך נטילה מכיון שזה לא תספורת). [הליכות שלמה פ"ב].

ובמגלח שער זקנו א"צ נט"י [הליכות שלמה פ"ב סק"י אור לציון ח"ב פרק מ"ד].

*בדיקת דם: מבואר בשו"ע [ד, יט] שמי שמקיז דם צריך נט"י, וזה היה בזמנם שהיו מקיזים לצורך רפואה, אבל היום שעושים בדיקת דם כדי לבדוק את הדם, כתבו הפוסקים שא"צ ליטול ידיו, משום שבעניינים סגוליים של רו"ר אין לך בו אלא חידושו ורק בהקזת דם שהוא צריך ליציאת הדם נאמר שיש רו"ר. [הליכות שלמה פ"כ אות י"ט].

*מי שנכנס לבית הקברות, או שנמצא בתוך ד' אמות של מת, יש לו ליטול ידיו ג' פעמים מכלי. [שו"ע ד, יח ובמ"ב שם]. ומי שמשתתף בלויה י"א שאפילו אם אינו בתוך ד' אמות של מת ג"כ צריך ליטול ידיו. [כ"ד החזו"א מובא בספר דינים והנהגות ח"ב פ"ד אות כ"א]. וי"א שאינו צריך ליטול ידיו רק אם עמד בתוך ד' אמות של מת. [פמ"ג, וחכ"א קנח, כט].

החוכך בראשו

החוכך בשער ראשו חייב בנטילה. [שו"ע ד, כא]. ונחלקו הפוסקים אם יש חיוב נט"י רק אם חכך את ראשו במקום המכוסה בכיפה או כובע או גם במקום המגולה שבראש. ובלשון השו"ע משמע שכל החיוב הוא רק במקומות המכוסים שבראשו, אמנם עיין במאמר מרדכי שסובר שגם במקומות המגולים שבראש חייב בנטילה. ועיין בא"א בוטשאטש שמסופק בזה. אמנם דעת רוב הפוסקים שאינו צריך נטילה, והסברא הוא שבמקום המגולה הראש מאוורר ואין שם זוהמא, [ועיין בכף החיים ס"ק צ"ט שמבואר שא"צ נטילה וכן משמע בערוה"ש], והמיקל יש לו על מי לסמוך, והמחמיר תבא עליו ברכה.

ויש לציין שרק מי שחוכך בראשו חייב בנטילה אבל הנוגע בשערו [אף בשער שבמקום המכוסה] אינו צריך נטילה, מכיון שרק בעיקר השער במקום הסמוך לראש יש זוהמא. [כן מבואר בח"א מ, יט].

נגיעה במקומות המכוסים שבגוף

הנוגע במקומות המכוסים שבגוף צריך ליטול את ידיו [שו"ע סימן ד' סעיף י"ח, כ"א]. ואפילו אם נגע שם מיד לאחר שהתרחץ, צריך נטילה, דלא פלוג רבנן בתקנתא. [הליכות שלמה פ"כ, ועיין בכף החיים ס"ק פ"ה שהביא שיש מתירים].

ועיין בכף החיים [ד, עג] שמביא שלדברי המקובלים ברגלים יש יותר רו"ר ומי שנוגע ברגליו צריך זהירות גדולה יותר בנטילת ידים. [ויש שהק' שבבית המקדש היו עושים קידוש ידים ורגלים באופן שהיו מניחים את היד על הרגל ונטילים וק' שהרי הנגיעה ברגלים מחייבת אותם בנטילה משום רו"ר, ויש שתירצו שלא היו נוגעים ממש ברגלים, ויש שתירצו שבבית המקדש שהיה מקום קדוש לא היה רו"ר, עיין שו"ת רב פעלים].

*יש לעיין במי שלובש חולצה קצרה וידו מגולה גם מהמרפק ולמעלה, האם נגיעה במקום ההוא מחייבת נטילה, או שמא מאחר והמקום מגולה אינו נידון כמקומות המכוסים. ולענין הלכה נחלקו בזה הפוסקים - דעת החזו"א [קובץ אגרות ח"א סימן ד'] שניידון כמקומות המכוסים ומי שנוגע שם חייב ליטול ידיו. אמנם יש חולקים וסוברים שניידון כמקומות מגולים, ואינו צריך ליטול ידיו, והכלל בזה הוא שכל מקום שהדרך ללכת בדרך מגולה אין דינו כמקומות המכוסים מכיון שהמקום מאוורר [כ"ד המחצה"ש, בא"ח וכף החיים ס"ק צ"ט]. (ויש לציין שגם לדעת המקילים מותר רק בחלק המגולה).

[ולענין נגיעה בתינוקות וקטנים במקומות שחלקי גופם אינו מכוסה תלוי במחלוקת הנ"ל].

ויש לעיין אם צריך נט"י אחר הנחת תפילין של יד, דעלולים לנגוע בקיבורת. כשרוצים להדק התפילין, ועיין בכף החיים [ד, צט], שמביא שהבן איש חי מיקל בזה משום שמקום הנחת תפילין, ביד שמאל,

בפרק הסמוך לזרוע, עד אחר שני שלישי הפרק ההוא חשוב בכלל מגולין. והדברים צ"ב כי אם מצד מלמולי זיעה, שייך אף כשמגלים הזרוע לשעה קלה, בזמן הנחת תפילין, ועיין בשו"ת מנח"י [דקיד] שהביא ששמע מזקני ירושלים שאף שנזהרים בנט"י בנגיעה בקבורת, מ"מ אין נוטלים ידיהם, אחר הנחת תפילין, מכיון שהפעולה של הנחת תפילין דורשת נגיעה ביד, וכך היא מצותה, ואפשר דהוי זלזול בתפילין, אם יטלו ידיהם ע"כ. אולם בספר בית ברוך כתב שהחז"א צ"ל ה' נוהג ליטול ידיו, לאחר הנחת תפילין, מחשש נגיעה במקומות המכוסים. ולמעשה מנהג רוב כלל ישראל שלא ליטול ידיהם לאחר הנחת תפילין.

ובעיקר הענין אם צריך ליטול ידיו לאחר הנחת תפילין יש לציין את דברי הפמ"ג [סימן צ"א א"א סק"ג] שבזמן שמניח תפילין של ראש, יזהר שלא יגע בידו בשערות ראשו, מכיון שיצטרך ליטול ידיו, [ואף שביארנו לעיל שרק מי שחוכך בראשו חייב בנטילה כתב בספר דעת תורה שמכיון שמהדק את התפילין נחשב כחיכוך]. ומה שאין רוב העולם מקפידים על זה משום שיש את הסברא של הכף החיים הנ"ל שכמו שלענין תפילין של יד אמרינן שאינו נחשב מקום מכוסה, אפשר לומר כך גם לענין תפילין של ראש, ועיין במנח"י [שם] שהביא בשם ספר חיים ושל' מהגה"צ ממונקאטש ז"ל שכתב שיש ללמד זכות על אילו שאינם נוטלים ידיהם לאחר הנחת תפילין של ראש, דמה שעושין לצורך המצוה, אין דינו כנוגע במקומות המכוסים שיצטרך נטילה, וכמו שמבואר דאין צריך לכסות ערות הקטן, בשעת ברכת המילה והרי הוא ממקומות המכוסים, ואיך יתפוס הערלה בשעת ברכה, אלא ודאי כיון שהוא לצורך המצוה, וא"א באופן אחר, לכן אין צריך נטילה וכמו כן לענין הנחת תפילין מאחר ואי אפשר להניח תפילין בלי לגעת בראש וביד א"צ ליטול ידיו, ומסיים שם שראה צדיק אחד שהי' נוהג לכרוך ידיו במטפחת, בשעה שהיה מהדק תפילין של ראש, כדי שלא יצטרך ליטול ידיו אחר כך, אך לאו כ"ע זהירי בזה ע"כ. וכבר כתבנו שרוב העולם אינם מקפידים על זה, [ומי שמקפיד שלא לגעת בראש וביד בשעת הנחה או ליטול ידיו לאחר הנחה תבא עליו ברכה].

נגיעה בבגד רטוב מזיעה

הנוגע בבגד שרטוב מזיעה אינו צריך ליטול את ידיו, דלא מצינו נטילה בנגיעה בזיעה רק במקומות המכוסים. [א"א בוטשאטש, וערוה"ש סכ"א]. אמנם עיין בכף החיים [ד,צה] שכתב שלא לגעת בבגד שיש בו הרבה זיעה כגון בחלק הפנימי של הכובע ואם נגע חייב בנטילה וכו'. ויש שכתבו שמי שנוגע בגרב שרטוב מזיעה צריך נטילה [אור לציון ח"ב פ"א].

נגיעה בליחת האף, האוזן, עינים, דמעות ורוק

כתב הרמ"א [צב,ז] שמי שנוגע בליחת האף והאוזן צריך לנקות את ידיו, אולם כתב המ"ב סק"ל שהגר"א ועוד מקילים בזה. [אבל כמובן שמכיון שזה דבר מאוס ראוי לקנח את ידו].

אמנם כל מה שמקילים היינו באופן שהליחה נמצאת בחוץ אבל מי שנוגע באצבעו בתוך האף והאוזן נחשב כנוגע במקומות המכוסים וחייב בנטילה. [עיין כף החיים ס"ק צ"ז ושו"ת אז נדברו ח"ד סכ"ח].

ומי שנוגע ברוק או בלכלוך שבעין אין צריך ליטול ידיו. [א"א בוטשאטש, אור לציון ח"ב פ"א אות י"א].

נגיעה בנעלים וגרביים

הנוגע במנעלים [אפילו נעל חדשה] צריך ליטול את ידיו משום נקיות. [שו"ע ד,יח ובמ"ב ס"ק מ"א]. [ומי שנוגע בנעל חדשה בחנות אינו צריך ליטול ידיו].

שרוכים: הנוגע בהם אינו צריך נטילה. [בית ברוך בשם החזו"א והליכות שלמה פ"כ].

נעלי בית: דינם כנעלים והנוגע בהם צריך ליטול את ידיו. [שם].

גרביים: מי שנוגע בגרביים אינו צריך נטילה. [א"א בוטשאטש, ערוה"ש ד,כא, וכה"ח ד,עב].

ידיים מטונפות:

אם נגעו ידיו בטיט ורפש וכו', אין בו משום רו"ר ולכן מספיק לקנח את המקום המלוכלך וא"צ נטילה [מ"ב ס"ק ל"ח], וכוונתו למי שאינו הולך להתפלל שאינו צריך ליטול ידיו משום שאין כאן רו"ר, אבל אם רוצה ללמוד או להתפלל אף שמעיקר הדין א"צ נטילה, מ"מ מבואר בפוסקים שלכתחילה יש להחמיר וליטול במים אפילו לדברי תורה. [עיין בפמ"ג סוף סימן ד' ובמ"ב צב, כט ובביאור הלכה שם].

גדר הנטילה בחייב בנטילה משום זוהמא שעל ידיו

כפי שנתבאר יש כמה מקרים שאדם מתחייב בנטילה מחמת הזוהמא שעל ידיו [נוגע במנעליו וברגליו וחוכך בראשו], ועיין במ"ב [ד, מא] שהכריע שבאופנים אילו כל הנטילה הוא משום נקיות ולא משום רו"ר ולכן לא צריך להזדרז ליטול ידיו, ולפ"ז נמצא שאם אין לו מים, די לו בקינוח בעפר. אולם י"א [כ"ד הרבה פוסקים עיין בפמ"ג ותהל"ד וכף החיים סק"ס] שבזוהמא של הדברים האילו יש גם רו"ר ולכן יש ליטול ידיו במים ולא מספיק קינוח בעפר, עיין בכף החיים [ד, סא] שמי שמחמיר ונוטל ידיו ג' פעמים מכלי קדוש יאמר לו. ועל פי קבלה יש ענין של נטילה בכלי גם באופנים אילו.

הלכות ציצית:

הקדמה

*מצות ציצית חיובה מן התורה גם בזמן הזה שאין לנו תכלת, דהלכה כמ"ד דתכלת ולבן אינן מעכבים זה את זה.

*מצות ציצית איננה מצוה חיובית אלא מצוה קיומית, דמעיקר הדין רק מי שלובש בגד שיש לו ד' כנפות יש לו מצוה של ציצית, אבל מי שאינו לבוש בבגד כזה אינו חייב בציצית, ומ"מ יזהר כל איש מישראל ללבוש טלית קטן עם ציצית במשך כל היום, דמבואר בגמ' [במנחות מג,ב] דשקולה מצות ציצית ככל המצות, דכתיב וראיתם אותו וזכרתם את כל מצות ה', ועי"ש ברש"י שהוסיף עוד טעם למה שקול כנגד כל המצות שציצית בגימטריא 600 ועוד ח' חוטין וה' קשרים עולה למנין תרי"ג מצות, והיינו משום ששקולה מצות ציצית כנגד כל תרי"ג מצות. ועיין בתוס' [שם] שמבואר שכמו שלעבד יש חותם כדי שיהיה לו סימן מי אדונו, כמו"כ לעם ישראל יש חותם שהם עבדי ה', והחותם הוא הציצית שלובשים.

ועי"ש בגמ' [מא,א] שבעידן ריתחא עונשין על זה מהשמים, (כלומר שמי שאינו לבוש בבגד ד' כנפות כדי להתחייב במצות ציצית, בזמן של כעס מענישים אותו מהשמים), ומבואר בגמ' שם שכל מי שזריז במצות ציצית זוכה ומקבל פני שכינה. ובגמ' בשבת [לב,ב] מבואר שמי שזריז בציצית, לעתיד לבא יהיו לו אלפים ושמונה מאות עבדים שישמשו אותו.

*וכתבו הפוסקים שהמנהג הוא שכל בני ישראל נושאים עליהם טלית קטן כל היום, וטלית גדול בעת התפלה. [ערוה"ש ח,ב]. ועיין באג"מ [או"ח ח"ד ס"ד] שכתב שכיון שנהגו כל ישראל ללבוש בגד החייב בציצית, יש לזה דין מנהג ומי שאינו לובש בגד כזה, הרי הוא מבטל מנהג ישראל ועובר עמש"כ "אל תטוש תורת אמך", שאפילו אם נהגו ישראל בדבר שאין עיקרו מצוה, יש חיוב שלא לבטל את המנהג, בגלל הדין של אל תטוש תורת אמך, וכ"ש הכא שעיקרו מצוה עשה, ודאי שאסור לבטלה, ועי"ש שהאריך בחומר הענין.

[ולכן גם בימים חמים שמצטער בלבישה, וגם כשהולך לישון בצהרים צריך ללבוש את הציצית במשך כל היום ולפום צערא אגרא].

כוונת המצוה

כתב השו"ע [ח,ח] יכוין בהתעטפו שצונו הקב"ה להתעטף בו כדי שנזכור כל מצותיו לעשותם. ומבאר המ"ב שמלבד הכוונה שצריך לכוון לקיים מצות ציצית, צריך גם לכוין את הכוונה הנ"ל והיינו משום דכתיב למען תזכרו וגו' וילפינן מיניה שתכלית המצוה הוא זכירת כל המצות.

ועי"ש שיש ג' מצות שמלבד הכוונה הכללית שיש בכל המצות שצריך לכוין לקיים את המצוה, יש לכוין בקיום המצוה גם את תכלית המצוה, ציצית, תפילין וסוכה.

ועי"ש שכתב שבדיעבד מי שלא כיוון את הכוונה של תכלית המצוה יצא יד"ח, אבל מי שרוצה לצאת את המצוה בשלמותה יכוון את הכוונה הנ"ל.

מחלוקת ראשונים אם מצות ציצית נוהגת בלילה, ואם כסות לילה חייב בציצית ביום

*בגמרא במנחות [מג] מבואר שלדעת ר"ש לילה לאו זמן ציצית הוא, ויליף לה מדכתיב "וראיתם אותו" שבא למעט כסות לילה [שאי אפשר לראותה], ודעת הפוסקים כדעת ר"ש שלילה לאו זמן ציצית הוא.

ונחלקו הראשונים מה הכוונה שלילה לאו זמן ציצית הוא, לדעת הרמב"ם הכוונה היא שבלילה אין חיוב ציצית כלל, וגם כסות יום פטור מציצית בלילה, אבל ביום יש חיוב ציצית אפילו בכסות לילה, אמנם דעת

הרא"ש שלילה לאו זמן ציצית הכוונה היא שכסות לילה פטורה מציצית בין ביום בין בלילה, אבל כסות יום חייבת בציצית גם בלילה.

ונמצא א"כ שבבגד ציצית שלנו לדעת הרא"ש יש מצוה גם בלילה, ולדעת הרמב"ם אין מצוה בלילה. וכסות לילה לדעת הרמב"ם חייב בציצית ביום, ולדעת הרא"ש פטור מציצית.

ולענין הלכה עיין בשו"ע [יח,א] שהביא את שתי הדעות, וכתב הרמ"א שספק ברכות להקל ולכן אין לברך על הציצית אא"כ לובש כסות יום ביום, ובליל יום הכיפורים יתעטף בטלית מבעו"י כדי שיוכל לברך עליו, ע"כ. [ויש לציין שהאר"י ז"ל היה מקפיד לישון בטלית קטן בלילה שהרי לדעת הרא"ש מקיים מצוה].

אין ללבוש טלית גדול בלילה חוץ מליל יוה"כ ובמעריב של מוצאי יוה"כ

כתב המ"ב [יח,ד] שמי שלובש טלית בתפלת מנחה בתענית יקפיד להסירו לפני ברכו [של תפלת ערבית] כדי שלא יראה שציצית נהג גם בלילה, ומ"מ ש"צ שאין לו בגד עליון ומתעטף בטלית לכבוד הציבור, יכול ללבוש גם בלילה.

ובדברי המ"ב מבואר שיש לפשוט את הטלית לפני הלילה, וא"כ צ"ע איך אנו לבושים טלית קטן בלילה ואין אנו פושטים אותו, ועיין באג"מ [יו"ד ח"ב סימן קל"ז] שלא רק שאין צריך לפשוט את הט"ק בלילה, אלא שגם מי שפשט כבר, מותר לו לחזור וללבוש, והיינו משום שדברי המ"ב [שמקורו מהב"ח] הם רק בטלית גדול ולא בטלית קטן, דבט"ג יש חשש שיטעו ויברכו, אבל בט"ק אין חוששין, ועי"ש שכתב שבט"ק יש גם ענין לדעת הרא"ש לחזור וללבוש בלילה, משום שמקיים מצוה, (ועי"ש שמחדש שגם לדעת הרא"ש שיש מצות ציצית גם בלילה, היינו שאם לובש מקיים מצוה, אבל אם אינו לובש אינו נענש אפילו בעידן ריתחא).

למרות שלמדנו שאין לובשים טלית גדול בלילה, מצינו במ"ב [יח,ו] שביום הכיפורים מתעטפים בטלית משום שאנו דומים למלאכים שמעוטפים לבנים, ולכן לא יסירו בלילה עד אחר תפלת ערבית של מוצאי יוה"כ. ע"כ.

ומבואר במ"ב שגם במעריב של מוצאי יו"כ לובשים את הטלית, (וכן מנהג רוב העולם). אבל יש חולקים [עיין בכף החיים ס"ק ט"ו] וסוברים שרק בליל יו"כ יש היתר ללבוש משום שדומים למלאכים ולא במוצאי יו"כ, ולכן יש נוהגים להסיר את הטלית מהראש בשעת תפלת ערבית במוצאי יו"כ, אמנם פשוט שזה רק באופן שיש לו כובע לכסות את ראשו בשעת התפלה, אבל אם אין לו כובע יכסה את ראשו בטלית.

מותר לקשור חוטי ציצית בלילה

יש לציין שעל אף שלילה לאו זמן ציצית הוא מ"מ מותר לקשור את חוטי הציצית בבגד, בלילה.

לן בטליתו כל הלילה האם צריך לברך עליו בבוקר

כתב השו"ע [ח,טז] הלא בטליתו בלילה צריך לברך עליו בבוקר אף אם לא פשטו, וטוב למשמש בו בשעת ברכה, ועיין ברמ"א שמוסיף שכן יעשה מי שלובש טליתו קודם עלות השחר.

ומבאר המ"ב דה"ט דלדעת השו"ע מי שלן בטליתו מברך, היינו משום שהוא פוסק שלילה לאו זמן ציצית הוא, אמנם יש חולקים וסוברים שלא יברך משום שלענין ברכה יש לחוש לדעת הרא"ש שלילה זמן ציצית הוא, דספק ברכות להקל.

זמן לבישת הטלית וברכתו

כבר ביארנו ש"א שמצות ציצית נוהגת ביום ולא בלילה, וא"כ אין לברך ברכה על הציצית רק ביום, ויש לעיין ממתי אפשר לברך ברכה על עטיפת הטלית:

כתב השו"ע [יח,ג] מאימתי מברך על הציצית בשחר, משיכיר בין תכלת ללבן. וכתב הרמ"א שאם לבשו מעלות השחר ואילך י"א דמברך עליו וכן נוהגין. ואם לבשו קודם עלות השחר כגון בסליחות, לא יברך עליו, וכשיאור היום ימשמש בציצית ויברך. ע"כ.

ובמ"ב כתב שהגר"א פסק כדעת השו"ע, ובפמ"ג כתב שאם השעה דחוקה המיקל להתעטף בטלית מעלות השחר ואילך אין גוערין בו, ועכ"פ לכתחילה בודאי נכון מאוד להמתין מלברך עד שיכיר בין תכלת ללבן. ובדיעבד אם בירך לפני עלות השחר אינו חוזר ומברך. (דשמא הלכה כהרא"ש שיש מצות ציצית גם בלילה) ע"כ.

זמן של משיכיר בין תכלת ללבן

ונמצינו למדים שלכתחילה אין לברך לפני הזמן שאפשר להכיר בין תכלת ללבן, ונחלקו הפוסקים כמה זמן לפני נץ החמה, זהו הזמן שאפשר להכיר בין תכלת ללבן, י"א שהוא שעה לפני הנץ, [כף החיים יח, שכן הוא מנהג הספרדים בירושלים, וכן מבואר בספר ארץ ישראל להגר"מ טיקוצינסקי], וי"א 52 דקות לפני הנץ [כך היה מורה הגר"ש סלנט זצ"ל], וי"א 42 דקות לפני הנץ, [בית ברוך על הח"א בהשמטות סימן י"א, ועיין בספר בירור הלכה שהאריך בזה]. וי"א שזה 35 - 40 דקות לפני הנץ [אג"מ ח"ד ס"ו, וכ"ד הגר"י קמנצקי זצ"ל].

(ולענין עלות השחר ג"כ יש דעות בפוסקים י"א שזה 90 דקות לפני הנץ, וי"א 72 דקות).

*עיין במ"ב [ח,א] שהביא בשם הפוסקים שמיד לאחר שנטל ידיו יתעטף בציצית, כדי שלא ילך ד' אמות בלי ציצית. [ובאמת שלכתחילה יש להתעטף מיד ולא ילך גם פחות מד"א, וצ"ב דלכאורה היה צ"ל שלא לשהות בלי קיום המצוה ומה ענין הליכה ד"א אצל ציצית].

לבש ציצית לפני עלות השחר

וכתב הערוה"ש [יח,ג] שמי שקם לפני עלות השחר ילבש טלית קטן, וכשיאור היום ימשמש ויברך.

לבש ציצית כשידיו מטונפות

מי שלובש טלית קטן כשידיו מטונפות, ילבשו בלא ברכה, וכשיטול ידיו ימשמש בציצית ויברך עליו, או כשילבש טלית אחר יברך עליו ויכוון לפטור גם את הטלית הראשונה וא"צ למשמש בציציות של הראשון. (ומה שמועיל למשמש בציצית כתב המ"ב ס"ק כ"ג שבזה יחשב כאילו לובשו אז, ואף שבכל מקום מברך עובר לעשייתו, שאני הכא דגברא לא חזי, ע"כ. אמנם עיין באג"מ ח"ד סימן ז' שכתב שצריך למשמש כדי שיהא היכר שמברך על קיום המצוה של ציצית).

עוד כתב המ"ב שיותר טוב לנהוג כמו המנהג השני שנוהגים לפטור אותו בברכה שעל הטלית גדול, שאם לא יעשו כן יתכן שאדם יברך על הטלית קטן ומיד אח"כ יתעטף בטלית גדול וגורם ברכה שאינה צריכה, וגם באופן שיפסיק הרבה בין לבישת הט"ק לברכה שמברך על הט"ג ג"כ עדיף לפוטרו בברכת הט"ג משום שהרבה פעמים אין ראוי לברך על הט"ק משום שרובו פתוח, או שאינו כשיעור או שישן בו בלילה.

ויש לציין שאדם שלובש ט"ק כשידיו מטונפות ואינו עתיד לברך על ט"ג, הדין הוא שמיד שמנקה את ידיו צריך לברך, שהרי אסור לקיים מצוה בלי ברכה לפנייה, אלא שמכיון שכשהתלבש לא היה ביכולתו לברך, יכול הוא להמתין עד שינקה ידיו, אבל מיד אח"כ יש לו לברך ולא להמתין. [כן נראה מסברא, מכיון שהברכה שמברך מועילה רק מכאן ולהבא אבל לא מהני למפרע וכן מבואר באג"מ שם, ועיין שו"ת אז נדברו ח"ד סכ"ו, אמנם יש לציין שבלבוש יש צד שהברכה שמברך מועילה גם למה שהיה לבוש לפני שברך, אבל מסברא צ"ע ועיין באג"מ שם משכ"ב].

לבש ציצית בבין השמשות

כבר כתבנו שי"א שאין מצות ציצית נוהגת בלילה ולכן מי שמתעטף בציצית בלילה אינו מברך, ויש לעיין איך הדין במתעטף בבית השמשות: ועיין במ"ב [יח,ז] שהביא מחלוקת אם אפשר לברך על הציצית בבין השמשות די"א שיכול לברך משום שלא כתוב שצריך להיות יום, אלא כתוב וראיתם אותו, ובבין השמשות יש אור, ואפשר לראות.

עמידה בזמן הליכה והברכה

כתב השו"ע [ח,א] שיתעטף בציצית ויברך מעומד, כלומר שגם ההתעטפות וגם הברכה יהיו בעמידה, וכתב המ"ב שהעטיפה צריכה להיות מעומד משום דכתיב "לכם" ולומדים ג"ש מעומר שכתוב גם שם "לכם", ובעומר צריך עמידה כדכתיב "מהחל חרמש בקמה" ודרשין בקומה. אמנם הערוה"ש [ח,ג] כתב שהטעם שהעטיפה בעמידה הוא מכיון שהברכה צריכה להיות בעמידה גם העיטוף צריך להיות בעמידה.

ונפ"מ בין הטעמים אם צריך לעמוד כששובש טלית קטן לאחר שיוצא מבית המרחץ דאינו מברך בשעת עיטוף, א"נ במי שלובש על טלית גדול ופוסט בברכתו את הטלית קטן, שבלבישת הטלית קטן א"צ עמידה. [ועיין במנחת שלמה ח"ב ס"ד אות ו' שכתב שמי שפשט טליתו וחוזר ומתעטף בו אינו צריך לברך בפעם השניה עי"ש מה שביאר בזה].

לבישה או עיטוף

טלית גדול צריך עיטוף, וי"א שגם טלית קטן צריך עיטוף ולכן מתעטפים בו כשיעור הילוך ד' אמות, אמנם רוב העולם נוהגים שלא להתעטף בטלית קטן. [שו"ע ח,ג ובמ"ב שם].

טלית קטן צריך להיות גלוי או מכוסה

כתב השו"ע [ח,יא] עיקר מצות טלית קטן ללבשו על בגדיו, כדי שתמיד יראהו ויזכור מצות ה'. ע"כ. ועיין במ"ב שהביא שהאר"י ז"ל הקפיד ללבוש את הט"ק מתחת לבגדיו, ונחלקו המקובלים אם כוונת האר"י ז"ל רק לבגד של הט"ק שיהיה תחת לבגדיו אבל חוטי הציצית יהיו מגולים, או שגם החוטים צריכים להיות מכוסים, ולענין הלכה מנהג בני אשכנז [וחלק מהספרדים] כפי שמבואר במ"ב בשם המג"א לגלות את חוטי הציצית. וישנם ספרדים שנוהגים כדעת המאמר מרדכי וסייעתו שצריך לכסות ולהסתיר גם את החוטין.

צריך להניח ב' ציציות לפניו וב' לאחריו כדי שיהיה מסובב במצות

כתב השו"ע [ח,ד] שצריך להחזיר ב' ציציות מלפניו וב' לאחריו כדי שיהא מסובב במצות. וכתב המ"ב שנהגו לעשות עטרה ממשי לסימן שאותן ציציות שלפניו תמיד יהיו לפניו, ואותם שלאחריו, תמיד יהיו לאחריו, וכמו שמצינו במשכן שקרש שהיה בצד צפון, תמיד נשאר בצד צפון וכו' וכמו"כ כאן ציצית שזכה להיות מלפניו, צריך תמיד להיות לפניו. [וכמו"כ הציצית שבצד ימין, צריך תמיד להיות בצד ימין ואין להפכו, ערוה"ש], והאר"י ז"ל לא היה מקפיד על זה. (ויש לציין שהדין הנ"ל היינו גם בט"ק).

צריך להפריד את חוטי הציצית

כתב השו"ע [ח,ז] שצריך להפריד חוטי הציצית זה מזה, וכתב המ"ב שהכוונה היא שצריך שכל חוט יהיה בפני עצמו ולא יהיו החוטים מסובכים זה בזה, (והאר"י ז"ל נתן סימן לדבר, "ציצית" ראשי תיבות צדיק יפריד ציציותיו תמיד), ואם איחר לביהכ"נ ואם יסדר את הציצית יפסיד תפלה בציבור, אין צריך לדקדק בזה, ועיין בבית"ל שהביא מחלוקת הפוסקים למה צריך להפריד, לדעת המג"א מעיקר הדין רק בזמן שיש תכלת בציצית, צריך להפריד בין החוטים שלא יתערבו חוטי התכלת עם חוטי הלבן, ובזמנינו שאין תכלת, נוהגים כן זכר לזמן שהיה תכלת, אמנם לדעת הגר"א גם היום צריך להפריד את הציצית מעיקר הדין, ולדבריהם יתכן שאין לברך על הציצית באופן שלא הפריד את החוטים, ולכן ודאי יש להקפיד לכתחילה להפריד את הציציות לפני הברכה.

לבישת טלית קטן על הגוף ללא הפסק בגד

לבישת הט"ק על הגוף: עיין בהליכות שלמה [ג,יא] שכתב שמותר ללבוש את הט"ק על הגוף ואין בזה משום ביזוי מצוה, אמנם יש שכתבו שעדיף לא ללבוש את הציצית ישר על הגוף משום שיש בזה קצת בזיון לטלית שמשמש כבגד לספוג את הזיעה, ובפרט בציצית גופיה יש שכתבו שעדיף לא ללבוש משום שיש בזה קצת בזיון שהבגד של המצוה משמש לספיגת הזיעה מכיון שהוא כעין גופיה דהוה בגד זיעה. ויש שהוסיפו עוד טעם שלא ללבוש ציצית גופיה משום שנחלקו התנאים [במסכת ציצית] בבגד אפקריסין [שעשו לקבל זיעה] אם חייב בציצית או לא, ואפשר שציצית גופיה דומה לבגד אפקריסין.

צורת פשיטת הטלית

יש לפשוט את הטלית ביד שמאל [וכפי שמבואר בהל' תפילין שיש לחלוץ ביד שמאל להראות שקשה לו להיפרד מהמצוה], כן מבואר בדעת תורה [ח,ב].

ועיין במחזיק ברכה [ד,י] שכתב שיש לפשוט את הטלית מעומד.

דיני הברכה

* על ט"ג מברך להתעטף בציצית, ועל טלית קטן מברך על מצות ציצית, ואם בירך על ט"ק להתעטף או שבירך על ט"ג על מצות ציצית, יצא יד"ח. [שו"ע ח,ו ובמ"ב ס"ק י"ז].

* מה שמברכים "על" מצות ציצית ואין מברכים "להתלבש" בציצית, כתב הדרכ"מ דהיינו משום שי"א שאין יוצא יד"ח בט"ק ולכן תיקנו את נוסח הברכה על מצות ציצית שעניינה שאנו מודים לה' על שנתן לנו מצות ציצית ואף אם אינו מקיים עכשיו את המצוה אינו ברכה לבטלה.

* מנהג העולם שמי שמתעטף בט"ג אינו מברך על הט"ק, ובשעה שמברך על הט"ג מתכוין לפטור גם הט"ק, [כן מבואר במ"ב ח,כד, והיינו משום שפעמים אין לברך על הט"ק משום שחסר לו בשיעור וכו', דהא לדעת הא"א בוטאשטש ועוד פוסקים כל בגד שאדם מתבייש לצאת בו לשוק אינו חייב בציצית והט"ק שלנו הוא בגד שאין אדם יוצא עימו לשוק].

* ועיין בביה"ל [סימן י"ג] שאם הוא רגיל לפטור את הט"ק בברכה שמברך על הט"ג, א"צ בכל פעם לחשוב על זה, דהוה כאילו יש לו דעת מפורשת שמכווין לפטור את הט"ק, ועיין בא"א [בוטאשטש] שכתב וגיליתי דעתי פעם אחת על כל ימי חיי שהברכה של הט"ג תפטור את הט"ק, גם אם אשכח בשום פעם מלכוין להוציא הט"ק בברכה עי"ש, (ומשמע שאף שמהני תנאי מ"מ עכ"פ ראוי לחשוב בשעת הברכה שבא לפטור גם את הט"ק).

* ויש לציין שכמובן גם אדם שפוטור את הט"ק בברכה של הט"ג משכח"ל שיהא חייב לברך על הט"ק וכגון באופן שמחליף את הבגד של הט"ק ביום ו' לכבוד שבת, וכדומה.

* כבר נתבאר לעיל שלכתחילה צריך לברך בעמידה משום שכל ברכת המצוות מברכים בעמידה, אבל בדיעבד יוצא יד"ח גם אם התעטף וברך בישיבה. [שו"ע ס"א מ"ב סק"א]. ולכן זקן או חולה שקשה להם לעמוד יכולים להתעטף ולברך בישיבה, [ערוה"ש ס"ג].

* כדי שהברכה תהיה עובר לעשייתו, אין לברך כשהטלית בתוך התיק, אלא יברך כשהטלית בידו. [מ"ב].

* כתב השו"ע [כד,ג] שטוב להסתכל בציצית בשעת העטיפה כשמברך. ומבאר המ"ב דהיינו משום דכתיב וראיתם אותו וזכרתם וגו' ראה מביא לידי זכירה וכו'. וכתב הכף החיים [כד,י] שא"צ להסתכל בשעת הברכה ממש ומספיק להתבונן בציצית לפני העטיפה בשעה שמפריד החוטין.

* כבר כתבנו לעיל שמי שמתעטף לפני זמן החיוב או בשעה שידי מוטופות ואינו יכול לברך, דמבואר בשו"ע [ח,י] שילבשו בלא ברכה וכשיטול ידיו ימשמש בטלית ויברך עליו, או כשילבש טלית אחר יברך עליו ויכוין לפטור גם את הטלית הראשונה ובאופן זה א"צ למשמש בטלית הראשון.

פשט וחזור ומתעטף האם צריך לחזור ולברך

*כתב השו"ע [ח,יד] אם פשט טליתו אפילו היה דעתו לחזור ולהתעטף בו מיד, כשיחזור ויתעטף בו צריך לחזור ולברך, אבל הרמ"א חולק וסובר שאם בשעה שפשט היה דעתו לחזור ולהתעטף בו י"א שאין מברכים, וי"א שדוקא באופן שנשאר עליו טלית קטן, ופשט את הטלית גדול, כשחוזר ולובש את הט"ג אינו חוזר ומברך.

וכתב המ"ב דקי"ל כדעת הרמ"א בשיטה הראשונה שבאופן שהיה דעתו לחזור ולהתעטף אפילו אם לא היה עליו ט"ק אינו חוזר ומברך, ואפילו אם פשט טליתו כדי לצאת לשירותים, כשחוזר ומתעטף אינו צריך לחזור ולברך, ואם פושט את הטלית בסתם ואינו מכוון לחזור ולהתעטף, באופן זה אם יש עליו ט"ק אינו חוזר ומברך, דכיון שיש עליו ט"ק עדיין לא הסיח דעתו מהמצוה, ואם אין עליו ט"ק חוזר ומברך, דמסתמא הסיח דעתו.

עוד כתב המ"ב שאם פשט טליתו באמצע התפלה אפילו בסתם, נחשב כאילו דעתו לחזור וללבוש, ואם פשט טליתו וקיפלו ונתנו בתוך התיק, נחשב כאילו כיוון להדיא שלא לחזור ולהתעטף.

עוד כתב המ"ב שאם בשעה שפשט את הטלית היה דעתו שלא לחזור וללבוש, גם אם התחרט מיד והתעטף, צריך לחזור ולברך. ואם בשעה שפשט את הטלית היה דעתו לחזור וללבוש, ואח"כ נשתהה איזה זמן והסיח דעתו, לכו"ע חוזר ומברך. ע"כ.

ונמצינו למדים שאם בדעתו לחזור ולהתעטף לא חשיב היסח דעת, ויש לעיין מהו שיעור הזמן של שיהיו שנחשב כהיסח הדעת, והמ"ב לא ביאר מהו השיעור, אמנם בשו"ע הרב מבואר שלאחר כמה שעות צריך לברך ובהל' תפילין [כה,כט] כתב השו"ע הרב שהשיעור הוא ב' או ג' שעות. ועיין בהליכות שלמה [ג,ז] שכן הלכה, ועי"ש בהערה שהביא שפעמים שגם יותר מג' שעות אינו הפסק והכל תלוי לפי הענין.

ולענין הלכה דעת כל הפוסקים כדעת הרמ"א שאינו חוזר ומברך ודלא כהשו"ע, [וכן מנהג הספרדים להקל ולא לברך, וכפי שמבואר בבא"ח ובכף החיים ס"ק נ"ב, ועיין יבי"א ח"א ס"מ].

ויש לציין שמי שיודע שיצטרך להפסיק באמצע המצוה [כגון שיודע שיתרחץ ויפסיק זמן רב בין הפשיטה ללבישה], ואינו יודע אם ההפסק יהיה באופן שמחייבו לחזור ולברך, יש עצה שבשעה שמברך בבוקר על העיטוף יתנה שאין בכוונתו לפטור בברכה זו, רק את הלבישה שלובש עד שיפשוט ממנו את הבגד, [ביה"ל סימן ח' ד"ה וי"א].

טלית שנפלה ממנו וחוזר ומתעטף יש לעיין אם צריך לחזור ולברך

ועיין בשו"ע [ח,טו] שאם נפלה טליתו ממנו בלי כוונה וחוזר ומתעטף [אפילו מיד] צריך לברך, ודוקא באופן שנפל לגמרי אבל אם לא נפלה כולה אע"פ שנפלה רובה, אינו צריך לברך. ע"כ. וכתב המ"ב שבאופן זה גם הרמ"א מודה דכיון שנפל ממנו בלי דעת, יש כאן היסח הדעת גמור, ואם חוזר ומתעטף יש לו לחזור ולברך גם באופן שיש עליו ט"ק.

אמנם יש חולקים וסוברים שאם נפלה טליתו ממנו באמצע התפלה, אינו חוזר ומברך, (והיינו משום שבתפילין מבואר שאם זזו ממקומן, כשמחזירים למקומן אינו חוזר ומברך, וא"כ בציצית נמי הדין כן). [כן מבואר בהגהות רע"א ובכף החיים כ"ה,ע"ד ועוד]. ולענין הלכה דעת הרבה פוסקים [מהרש"ם ח"ד סי' קמ"ח, הליכות שלמה ג,יד ועוד הרבה פוסקים] שאם נפל באמצע התפלה אין לברך, ואם נפל לאחר התפלה וחוזר ומתעטף, יש לברך.

*כתב המ"ב [ח,מב] הישן ביום והסיר מעליו הט"ק, נחלקו הפוסקים אם נחשב היסח הדעת וצריך לחזור ולברך, או לא, ולכן אם מסיר את טליתו, יתכסה בו בשעת השינה, ובאופן זה לכו"ע אינו מברך.

ציצית בשעת התפלה

*כתב השו"ע [כד,א] שיש לזוהר שלפחות בשעת התפלה [שחרית] וק"ש, יהיה לבוש בציצית. וכתב המ"ב בשם הזה"ק שהקורא ק"ש בלי ציצית מעיד עדות שקר בעצמו שקורא פרשת ציצית ואינו מקיים את דבר התורה.

*כתב המ"ב [נא,א] שבשעה שאומר ברוך שאמר יחזיק בידו את שתי הציציות שלפניו, וכשגומר את הברכה ינשק את הציצית.

*כתב השו"ע [כד,ב] שמצוה לאחוז את הציצית ביד שמאל [וכן הדין באיטר] כנגד הלב בשעת ק"ש, וכתב המ"ב בשם האר"י ז"ל שיאחזם בין קמיצה לזרת, וכשיגיע לפרשת ציצית יקחם גם ביד ימין ויביט בהם ויהיו בידו עד שמגיע לנאמנים ונחמדים לעד, ואז ינשק את הציצית ויסירם מידו.

ועיין בקיצור שו"ע [סימן י"ז] שכבר באמצע ברכת אהבה רבה, כשאומר והביאנו לשלום וכו' נוטל את הציציות בידו.

ועיין בשו"ע [סא,כה] שבשעה שאומר "וראיתם אותו" ימשמש בשתי הציציות שלפניו, ובשו"ע [כד,ה] כתב שיש נוהגים להסתכל על הציצית בשעה שאומרים וראיתם אותו, וליתן על העינים ומנהג יפה הוא וחיובי מצוה. ומוסיף הרמ"א שיש נוהגים לנשק את הציצית בשעה שמסתכל עליהם והכל משום חיוב מצוה. ועיין בקיצור שו"ע [שם] שנוהגים שבכל פעם שמזכיר ציצית, ינשקם.

ויש שנהגו לקחת רק את שתי הציציות שלפניו, [כן משמע בשו"ע (סא,כה) ועיין מעשה רב אות ל"ט שכן נהג הגר"א והגר"ח מוולאזין, וכן נהגו החזו"א והגרשז"א זצ"ל, עיין הליכות שלמה פ"ז הערה 35]. אמנם רוב העולם נהגו לקחת ביד את כל הד' ציציות. [ע"פ האר"י ז"ל].

עיין בספר הליכות שלמה שם שמנהג הגרשז"א זצ"ל היה להעביר את הציצית מעל המשקפים, ובספר מעשה רב מבואר שהחזו"א נהג להסתכל על הציצית בלי להעבירם ע"ג העינים, ומנהג החזו"א היה שלא לנשק כדי שלא יהיה הפסק באמצע הפסוקים של ק"ש.

בגד העשוי מצמר ופשתים ודאי שחייבים מדאורייתא בציצית, ובבגדים העשויים משאר מינים [כותנה וכדומה] נחלקו הפוסקים אם חיובו מדאורייתא או מדרבנן

בתורה כתוב "ועשו להם ציצית על כנפי בגדיהם..." והתורה לא פירשה באיזה סוג בגד מדובר, ובגמ' במנחות [לט,ב] תני דבי ר' ישמעל שבתורה בפרשת נגעים מפורש שבגד נקרא בגד רק אם הוא עשוי מצמר או פשתן, ולכן גם במצות ציצית שכתוב בגד הכוונה היא לבגד צמר או פשתים, אבל אם עשוי משאר מינים אינו חייב אלא מדרבנן, אבל דעת רבא שבגד שעשוי מכל מין חייב בציצית מדאורייתא.

ולענין הלכה נחלקו הראשונים כמו מי ההלכה. ועיין בשו"ע [ט,א] שכתב שאין חייב בציצית מן התורה אלא בבגד צמר [רחלים או אילים אבל לא צמר עיזים, גמלים וארנבות] או בבגד מפתן, אבל בגדי שאר מינים אין חייבין אלא מדרבנן, וכתב הרמ"א שי"א שכולהו חייבין מדאורייתא והכי הלכתא. ע"כ.

ומכיון שמבואר שבבגד משאר מינים י"א שאין מצוה מדאורייתא, לכן רבים מקפידים ללבוש טלית של צמר כדי לקיים מצוה מדאורייתא כל הדעות, [כן מנהג הספרדים והחסידיים ורבים מהליטאים ועיין באג"מ או"ח כ"ב סוף סימן א' ובח"ג סימן א' שכתב שראוי לבעל נפש להחמיר וללבוש בגד מצמר כדי לקיים מצוה מדאורייתא וכתב שם שכך הוא נוהג וכן נהגו רבים מגדולי ישראל], אמנם יש שלא הקפידו ונהגו ללבוש בגד משאר מינים. [עיין בספר מעשה רב סימן י"ז שכך נהג הגר"א, ויש שהסבירו הנהגה זו, משום שהוא לבש במשך כל היום ט"ג שעשוי מצמר ולכן לא הקפיד על ט"ק, ויש שכתבו שהטעם הוא משום שנהגו בזמן הגר"א ללבוש בגדים מפתן ומשום איסור כלאים לא רצה ללבוש ט"ק מצמר משום שלא רצה ללבוש בגד מצמר מתחת לבגד מפתן ללא הפסק ביניהם משום כלאים, (ולפי שתי טעמים אילו, אנחנו לא יכולים ללמוד ממנהג הגר"א מכיון שאנחנו לא לובשים בגדי פשתן ולא לובשים ט"ג במשך כל היום), ועיין בספר שו"ת הלכות ס"א שכתב שהחזו"א ג"כ לא לבש בגד צמר, וראיתי שהגר"ח קנייבסקי שליט"א אמר בשם החזו"א שהגר"א נהג כן משום שרצה לפרסם שגם בבגד מצמר גפן יוצאים יד"ח, והוסיף החזו"א שמכיון שהגר"א נהג כן, כך יש לנהוג].

בגד העשוי מעור

בגד העשוי מעור פטור מציצת אפילו מדרבנן. [שו"ע י, ד], ועיין בח"א [יא, נ] וערוה"ש [י, י] דהיינו משום שבגד של עור אינו נקרא בגד, אמנם עיין בלבוש שפירש דהיינו משום שדבר שאינו נארג באריגה אינו נחשב בגד, ונפ"מ בין הטעמים באריג שעשוי מעור. ועיין באג"מ [ח"ב ס"א] שפסק כטעם הערוה"ש ולכן אין לחלק בין אריג ללא אריג, אמנם עיין בשו"ת הר צבי [או"ח ח"א ס"ו] שהחמיר בזה ומחייב בארוג.

בגד העשוי מניילון או חומר סינטטי

בגד שעשוי מניילון או חומר סינטטי י"א שדינם כבגד שעשוי מעור ופטורים מציצת. [אג"מ שם], אמנם יש חוששים לדעת הלבוש הנ"ל ומחייבים בציצת. עיין בהליכות שלמה [ג, טז] ובהר צבי [שם].

טלית העשוי מפשתן

כתב השו"ע [ט, ו] שי"א שאין לעשות טלית של פשתן ואע"פ שאין הלכה כן, ירא שמים יוצא דעת כולם ויעשה טלית של צמר. וכתב הרמ"א שבאופן שאין לו אפשרות לעשות טלית ממין אחר, עדיף לעשות טלית וחוטין מפשתן, מלהתבטל לגמרי מהמצוה. ע"כ.

טעם הדבר שלכתחילה אין לעשות בגד מפשתן משום שאז יצטרך לעשות חוטין מפשתן, וחוששין שיעשה גם תכלת (שעשוי מצמר) ויעבור בלילה על איסור כלאים, והואיל ובזמננו [שאין הולכים עם תכלת] אין שייך טעם האיסור, מש"ה בשעת הדחק מתיר הרמ"א. [מ"ב ט, יז].

שיעור הבגד

בגמ' במנחות [מא] מבואר שהשיעור של בגד שמחייב בציצת הוא בגד שקטן מתכסה בו וכו', והטור כתב דהיינו קטן בן ט' שנים. ועיין בשו"ע [טז, א] שכתב שבגד שמכסה בו ראשו ורובו של קטן חייב בציצת. והרמ"א מוסיף עוד תנאי שהבגד יהיה מספיק גדול שכן י"ג שנים לא יתבייש לצאת בו לרחוב באופן עראי. ועי"ש במ"ב שהביא שיש חולקים על הרמ"א ומחייבים בציצת שמכסה רובו של קטן אפילו אם הגדול מתבייש לצאת בו, ולכן באופן זה יטיל ציצית ולא יברך.

ובענין מהו השיעור שמכסים בו ראשו ורובו של קטן: י"א שהשיעור הוא אמה על אמה. ועיין במ"ב [טז, ד] בשם ספר פרי הארץ ששיעורו ג' רבעי אמה באורך מלפניו ומלאחריו, וחצי אמה ברוחב [24 – 30 ס"מ], וכתבו ע"ז המחזה"ש והארצה"ח שאין מקור לשיעור זה, ומנהג אנשי מעשה לדקדק שיהיה בו אמה מלפניו ואמה מלאחריו ונקב בית הצואר אין עולה למנין, ובט"ק כזה יכול לברך לכו"ע, ועכ"פ לא יפחות מג' רבעי אמה באורך לכל צד [כלומר שיהא אורכו אמה וחצי, ולענין הרוחב לא כתב את השיעור ובפשטות השיעור הוא אמה] דאל"ה יש חשש ברכה לבטלה. ע"כ.

ודעת השו"ע הרב שהשיעור הוא ב' אמות אורך ואמה רוחב ואין הנקב עולה לשיעור, ועיין בחזו"א [ג-ל, לא] שמעיקר הדין בבגד שהוא אמה על אמה [בשני הצדדים ביחד] יש להטיל בו ציצית, אבל אין לברך אא"כ הוא ב' אמות על אמה ולכן צריך לעשות בגד של ב' אמות על אמה. [ושיעור אמה - לדעת הגר"ח נאה הוא 48 ס"מ, ולדעת החזו"א קרוב ל- 60 ס"מ].

ולענין הנקב שבבית הצואר אם מצטרף לשיעור או לא, כבר הבאנו שבמ"ב מבואר שאינו מצטרף לשיעור, אמנם עיין בחזו"א [ג, ל] שאם העומד מרובה על הפרוץ, כלומר שהכתפיות יותר רחבות מהפתח בכה"ג הנקב מצטרף לשיעור. אבל לדעת השו"ע הרב אין הנקב מצטרף לשיעור, ובמ"ב [ב] משמע שלכתחילה יש להחמיר כדבריו, (ואפשר דכוונתו באופן שאין עומד מרובה וצ"ע).

סיכום: ונמצינו למדים שבאופן שהבגד באורך אמה משני הצדדים ביחד יש להטיל בו ציצית אבל אין לברך עליו, ואם ארכו ב' אמות, יברך עליו, ומחלוקת הפוסקים הוא אם הנקב של בית הצואר מצטרף, ויש להחמיר ולא לברך רק אם יש בו כשיעור בלי נקב בית הצואר, אלא א"כ הכתפיות בצדדים עומד מרובה על הפרוץ.

ועיין בערוה"ש [טז,ה] שמחדש שכל הדין של שיעור הבגד היינו בטלית גדול שלובש מעל הבגדים, אבל בטלית קטן שלנו שלובשים מתחת לבגדים רק כדי לקיים מצות ציצית, אין דין שיעור וגם אם אינו מכסה ראשו ורובו של קטן, חייב בציצית. ועיין באג"מ [יו"ד ח"ג סימן נ"ב].

* עוד כתב המ"ב [שם] שאם לבש טלית ונתקפל קצת ואחרי שנתקפל אין בו שיעור כדי לכסות ראשו ורובו של קטן, כתב הבית יעקב דכיון שעומד להתפשט כפשוט דמי, ודינו כיש בו שיעור. [ובסמוך יתבאר שבגד שלעולם לובשים אותו בצורה מקופלת, מודדים את השיעור שלו לפי הדרך שרגילים ללבשו].

[אמנם דעת השו"ע הרב שצריך להקפיד שלא יתקפל כדי שלא יתמעט השיעור, ולכן חסידי חב"ד מקפידים שהבגד לא יתקפל].

דיני הבגד:

בגד שיש בו יותר מד' כנפות

בגד שיש לו פחות מד' כנפות אינו חייב בציצית, אבל אם יש לו יותר מד' כנפות חייב בציצית. ועושה לו ציצית בד' כנפיה המרוחקות זו מזו יותר. [שו"ע י,א]. אמנם מכיון שיש הרבה ראשונים שחולקים וסוברים שבבגד שיותר מד' כנפות אינו חייב בציצית, לכן כתב המ"ב [י,ג] שלכתחילה אין לעשות בגד של יותר מד' כנפות.

אם אחת מהקרנות מעוגלת אינו חייב בציצית

בגד שיש לו ד' כנפות חייב בציצית, אבל אם הקרן מעוגלת אינו חייב בציצית, ויש לעיין מהו שיעור העיגול שיחשב מעוגל ולא יתחייב בציצית, ועיין בביה"ל [סימן י' סעיף ט' ד"ה ולא] שכתב שצ"ע עד כמה נקרא עגול דאין סברא לומר דע"י משהו שיעגל חודו של כנף תיפטר הבגד מציצית, ע"כ. אמנם יש שכתבו שאם ניכר לעין שהוא עגול שוב אינו חייב בציצית [אורחות רבינו ח"א עמוד י"ט בשם הקה"י בשם החזו"א שאם למראה העין זה נראה עגול שוב אינו חייב בציצית, ועיין בא"א בוטשאטש שכתב שמספיק בעיגול כל שהוא], אמנם רבים מהפוסקים הביאו את דעת המור וקציעה שאין נקרא עיגול אא"כ כל שיעור הכנף [ג' אצבעות על ג' אצבעות] מעוגל.

* כפל קרנות טליתו וקשרם או תפרם, ועי"ז נראה כמי שאין לה ד' כנפות אעפ"כ לא נפטר. [שו"ע י,ג]. וכתב המ"ב דהיינו משום שאם הוא באמת רוצה שהבגד יהיה עגול שיחתוך, את הבגד בצורה מעוגלת, ומה שלא חתך ודאי שזה בגלל שסופו להחזיר את הבגד לקדמותו, ולכן נחשב כאילו כבר עכשיו התיר את התפירה. ועי"ש שכתב שאם תפר את הכנף צריך להטיל את הציצית במקום שהיה מטיל אם לא היה תופרן.

ולכן מי שרוצה לעגל בגד שיש לו ד' כנפות כדי שלא יתחייב בציצית, צריך לחתוך את הבגד בצורה מעוגלת ולא מספיק לתפור אותה בעיגול. [ועיין בכף החיים סק"ט].

מאיזה מין עושין את חוטי הציצית

כתב השו"ע [ט,ב] שחוטי ציצית של צמר ופשתן פוטרים בכל מיני בגדים, חוץ מפשתן בשל צמר וצמר בשל פשתן משום איסור כלאים, [משום שבזה"ז אין לנו תכלת ולכן אין מצות ציצית דוחה איסור שעטנז]. וכתב הרמ"א שי"א שלא לעשות ציצית של פשתים כלל אפילו בשאר מינים והכי נהוג.

ומבואר במ"ב שטעם הדבר משום שמשי דומה לצמר ואם יטיל חוטי פשתן בבגד ממשי יבואו לטעות ולהטיל גם בבגד צמר, ולפי טעם זה יש להחמיר רק בבגד משי, אבל יש שכתבו טעמים אחרים ולכן נהגו להחמיר גם בשאר מינים, אבל בשעת הדחק מי שיש לו רק חוטי פשתן מותר לו להטיל בבגד שאינו מצמר ויכול לברך עליו.

ובסעיף ג' כתב השו"ע שציצית של שאר מינים אינם פוטרים אלא במינים, כגון משי לבגד משי וצמר גפן לצמר גפן, אבל שלא במינים אינם פוטרים.

והמנהג הוא להניח חוטי צמר בכל הבגדים. [חוץ מבגד פשתן שאין לובשים כלל].

צבע החוטים

צבע החוטים: כתב השו"ע [ט,ה] י"א שצריך לעשות הציצית בצבע הטלית, והמדקדקים נוהגים כן. וכתב הרמ"א שהאשכנזים נוהגים לעשות את חוטי הציצית בצבע לבן גם בבגדים צבועים, ואין לשנות. ע"כ.

וכתב המ"ב שסברת השו"ע הוא משום זה קלי ואנוהו, או משום שיש שדורשים את הפסוק "הכנף" שצריך שהחוטים יהיו ממין כנף. [ואם כל הבגד בצבע מסויים והכנף בצבע אחר הולכים לפי עיקר הבגד, מ"ב].

ויש לציין שיש ענין לעשות חוטי ציצית בצבע לבן וכפי שכתוב "ולבושה כתלג חור", [כשלג לבן], ולכן ראוי למדקדק לעשות את הבגד בצבע לבן כדי שגם החוטים יהיו לבנים, [מ"ב].

וכידוע מנהג האשכנזים לעשות את הבגד בצבע לבן ולעשות פסים שחורים ומקור המנהג מבואר בספר לקט יושר [עמוד י"ב] שכן נהג התרומת הדשן. ועיין בא"ר [ט,ב] שהביא שכן נהג זקנו, והענין בזה שבימי קדם כשהיה חוטי תכלת, היו עושים את הבגד בצבע לבן ובצבע תכלת כדי שהבגד יהיה בצבע של החוטים, ואנו עושים זכר לזמן ההוא ולכן עושים פסים שחורים זכר לתכלת. ומכיון שעיקר הבגד הוא לבן, לכן גם למנהג הרמ"א שמטילים רק חוטי לבן, נחשב מין כנף. אבל מנהג הספרדים לעשות את כל הבגד בצבע לבן גם משום שיש ענין ע"פ קבלה שכל הבגד יהיה לבן, וגם כדי שיהיה מין כנף. [שע"ת סט,ב וכה"ח ט,טו]. ויש שנהגו ללבוש בשבת טלית שכולו לבן. [כן מבואר בשל"ה הק' בקיצור על מסכת חולין בהל' ציצית].

[ואם נתלכלכו החוטים ושינו מראהן מחמת רוב זיעה ולכלוך לכתחילה לא ילבשו משום זה קלי ואנוהו].

דיני קשירת החוטים

*קשירת החוטים צריכה להיעשות על ידי ישראל, ואם קשרם גוי, פסול. [שו"ע יד,א].

והפסול הוא בתחיבת החוטים בתוך הבגד והקשר הראשון והכריכה שעליה והקשר שעל הכריכה הראשונה, אבל שאר הקשרים והכריכות [שאינם מעיקר הדין] כשרים ע"י גוי [מ"ב].

*ולענין ישראל מומר, אם הוא כופר ואינו מאמין בהקב"ה דינו כגוי ופסול, אבל אם מאמין בהקב"ה ואינו רוצה להכשיל אחרים במצות ואם ילמדו אותו לקשור לשמה, הוא יקשור את הציצית לשם מצוה, בכה"ג מותר, אבל מ"מ עדיף שאדם ירא שמים ובקי בהלכות יקשור את הציצית. [עיין בכה"ח ט,ח].

*ולענין נשים עיין בשו"ע [יד,א] שכתב שאשה יכולה לקשור ציצית. אבל הרמ"א כתב שיש מחמירים שנשים לא יקשרו את הציצית, וטוב לעשות כן לכתחילה. וגם ספרדים נוהגים להחמיר בזה שנשים לא יקשרו את חוטי הציצית, [עיין בכף החיים ובבא"ח].

*ולענין קטנים נחלקו הפוסקים, דעת המג"א שמכיון שאינו מצווה בלבישה אינו יכול לקשור [שרק מי שמצווה בלבישה יכול לקשור]. אבל רבים חולקים ומתירים באופן שגדול עומד על גבו ומלמד אותו לקשור את הציצית לשמה. ולענין הלכה דעת הפוסקים שראוי לכתחילה שלא להטיל ציצית ע"י קטן, אבל בדיעבד מהני. [מ"ב יד,ד]. [נפשוט שיכול לקשור חוטים לבגד של עצמו, עיין בביה"ל].

קשירה לשמה

כתב המ"ב [יד,ח] שלכתחילה יש ליזהר לומר בפה שעושה לשם מצות ציצית. אבל דעת הרבה פוסקים שא"צ אמירה בפה ומספיק לחשוב שעושה לשמה. [ערוה"ש, מנחת שלמה], ולכן אף שלכתחילה ראוי לומר בפה מ"מ אם קשר בלי אמירה בפה, יכול לכתחילה ללבוש את הציצית, ויש לציין שכוונה לשמה צריך בתחיבת החוטין ובקשר הראשון והכריכה שעליה והקשר שעל הכריכה.

מיקום נקב הכנף

נקב הכנף שבו תוחבין את חוטי הציצית צריך להיות סמוך לפינת הבגד, ואם הרחיקו יותר משיעור ג' אצבעות [גודל] אינו נחשב כנף והציצית פסול, אבל אין להצמידו ממש בכנף אלא יש להרחיק את הנקב לפחות שיעור של קשר גודל עד הציפורן.

ונחלקו הפוסקים מהם השיעורים הנ"ל, ומה שיוצא להלכה שיש להקפיד שלא יהיה אפילו חלק מהנקב בתוך 3.5 ס"מ מהפינה, ולא יהיה מרוחק 7.2 ס"מ משפת הבגד.

לכתחילה צריך שיהיו החוטין נוטפים על הקרן

כתב השו"ע [יא, טו] י"א שצריך לדקדק שיתלה הציציות לאורך הטלית, דבעינן שתהא נוטפת על הקרן.

ועיין במ"ב [יא, עג] שעיקר הקפידא הוא שלא יהיו הציציות תלויים באלכסון על הקרן זוית, משום שהוא מנהג הקראים, אבל אם אין הציציות תלויים בקרן זוית אף אם הם תלויים למטה ולא בצד, בדיעבד אין קפידא בזה. אמנם לכתחילה יש להקפיד שיהיו הציציות תלויים למעלה בצדדי הקרנות כדי שיהא נוטף על הקרן, (והעצה לזה, שקושר חזק את הקשר הראשון ואז אין הציציות נופלים למטה).

הטלית בגד של מצוה וצריך להיות נאה ונקי וכו'

בגמ' בשבת מבואר [מובא במ"ב כד, ט] שמצוה לעשות טלית נאה וציצית נאה משום שנאמר זה אלי ואנוהו, שיש להתנאות לפני הקב"ה במצות. ולכן יש להקפיד שהבגד של הציצית יהיה מכובס ונקי [בלי חורים וכו'].

*יש נוהגים לייחד בגד של ציצית מיוחדת לשבת. [מ"ב רסב, ה]. [ויש לציין שמי שמחליף ביום ו' את הציצית ולובש בגד אחר מיוחד לשבת, צריך לברך ברכה על הבגד שלובש ואינו נפטר במה שבירך בבוקר].

מו"מ בכמה סוגי בגדים אם חייבים בציצית [חולצות צעיפים]

*צעיפים: יש לדון אם צעיף חייב בציצית שהרי יש לו ד' כנפות, וכתבו הפוסקים כמה טעמים לפטרו, בדרך כלל כל הד' כנפות נמצאים לפניו, וי"א שאין חיוב ציצית רק אם ב' כנפות מלפניו וב' מלאחריו, עוד טעם להקל משום שאין לזה שיעור של בגד שחייב בציצית, (שאין בו אמה על ב' אמות, קרוב למטר אורך על חצי מטר רוחב), וגם באופן שיש בו שיעור, מכיון שתמיד לובשים את זה כשהצעיף מקופל, ובאופן זה אין שיעור בבגד, מש"ה אין לחייבו בציצית. ואף שביארנו לעיל שדעת רוב הפוסקים שקיפול הבגד אינו ממעט את שיעורו, מ"מ באופן שרגילים ללבשו בצורה מקופלת, שיעורו נמדד לפי הדרך שרגילים ללבשו. [עיין בלבוש י, י].

[ולפ"ז אם לובש צעיף שיש בו שיעור ופורס את הבגד באופן שהוא מכסה גם חלק מהגב והחזה, ושתי קרנות נמצאים לפניו וב' לאחריו, באופן זה יש להטיל ציצית, או לעגל אחד מקרנותיו].

*חולצות: פעמים רבות יש בחולצה ד' כנפות, שתיים למטה וב' למעלה בצווארון, ויש כמה סברות למה לא צריך להטיל ציצית בחולצה, משום שלדעת הדרכ"מ והט"ז [י, י] אין בגד חייב בציצית אא"כ יש לו ב' כנפות מלפניו וב' מלאחריו, ואף שהמ"ב [י, לו] כתב שירא שמים יחמיר גם בבגד שכל הכנפות מלפניו, מ"מ נהגו רוב העולם וגם המדקדקים והמהדרים במצות שאין מטילין ציצית בחולצה משום שיש לצרף עוד סברא שמבואר בפוסקים [שו"ע הרב כ"ג] שהכנף שבצווארון אינו נחשב ככנף המחייב ציצית, דלא חשיב כנף רק מה שבקצה הבגד והכנף שבצווארון אינו קצה הבגד. [ועיין בחזו"א או"ח ג, לז].

החייבים במצות ציצית:

מחלוקת אם נשים יכולות ללבוש טלית

נחלקו הראשונים האם נשים יכולות ללבוש טלית, עיין בספר החינוך [מצוה שפ"ו] שכתב וז"ל אם רצו הנקיבות להתעטף מתעטפות בלא ברכה כדעת קצת מפרשים. וקצתם אמרו אפילו בברכה.

אמנם בשו"ת מהרי"ל [החדשות סי' ז'] כתב דנשים לא ילבשו ציצית משום שיכולות לבא לידי איסור דאורייתא ע"י תכלת בסדין, [וכפי שמבואר בראב"ד הל' ציצית ג, ט שאצל נשים יש איסור של כלאים בציצית].

ודבר חידוש מצינו בתרגום יונתן על הפסוק "לא יהיה כלי גבר על אשה ולא ילבש גבר שמלת אשה" [דברים כ"ב ה'] לא יהיה גוליון דציצית ותפילין דהינן תקוני גבר על איתתא, ומבואר כאן חידוש גדול שאשה שלובשת בגד של ציצית עוברת על איסור לא תלבש. ועיין בלבוש שכתב כן להלכה שאין לנשים ללבוש ציצית משום איסור לא ילבש, ומה שמיכל בת שאול לבשה ציצית היינו משום שהיתה בת מלך שהכל מכירין אותה, [ועיין בא"ר ועוד פוסקים שהק' עליו מנ"ל שמיכל לבשה טלית].

ועיין בשו"ת מהר"ם שיק [יו"ד סי' קע"ג] שלמד ממעשה דמיכל בת שאול שאין איסור לא תלבש רק כשלובשת לצורך יופי, אבל כשלובשת לצורך מצוה אין איסור.

ולענין הלכה כתב השו"ע [יז,א] נשים ועבדים וקטנים פטורים מציצית מפני שהיא מצות עשה שהזמן גרמא. ובדברי השו"ע משמע שאין לנשים מניעה ללבוש ציצית. אמנם עיין ברמ"א שאם רוצות להתעטף בציצית ולברך הרשות בידם, כמו בשאר מ"ע שהזמן גרמא, אך מחזי כיוהרא ולכן אין להן ללבוש ציצית הואיל ואינו חובת גברא. [כלומר שגם אנשים אין להם חיוב לקנות טלית כדי שיתחייב בציצית, ולכן אם אשה נוהגת כן, מחזי כיוהרא].

ועיין בערוה"ש [יז,ג] שאין מניחין לאשה ללבוש ציצית וכ"ש לברך משום שמחזי כיוהרא, והביא את סברת הרמ"א שאינו חובת גברא והוסיף עוד סברא בכוונת הרמ"א שאינו דומה לסוכה ושופר וכו' דהוא פעם אחת בשנה, והמצוה כרגע, אבל ציצית מצוותה כל השנה ולא נאה לנשים, עכ"ד. ועיין בכף החיים [יז,ה] שכתב בשם האר"י ז"ל שנשים לא ילבשו ציצית, משום שע"פ קבלה אין להם שייכות למצוה זו.

מבאר מאיזה גיל מחנכים את הקטנים, ומחנכים אותם גם לברכה למרות שאין בטלית שלהם שיעור

בגמ' בסוכה [מב] מבואר שקטן היודע להתעטף אביו קונה לו ציצית, וכן מבואר בשו"ע [יז,ג] שקטן היודע להתעטף אביו צריך ליקח לו ציצית לחנכו, וכתב הרמ"א דהיינו דוקא כשיוודע לעטוף ב' ציצית לפניו וב' לאחריו ויודע לאחוז הציצית בידו בשעת ק"ש. ע"כ.

ונחלקו הפוסקים מאיזה גיל חייבים בחינוך למצות ציצית: דעת הב"ח שהשיעור הוא משהגיע לחינוך דהיינו בגיל 6-7. ובספר מור וקציעה כתב שהשיעור הוא משהגיע לענות הפעוטות, דהיינו בן 5-6. ויש שכתבו שמשעה שמתחיל לדבר יקנה לו ציצית, [כן מבואר בשל"ה הק' קיצור השל"ה ענייני ציצית]. אמנם מנהג רוב העולם מגיל 3 שנים, [כן מבואר בשע"ת יז,ד והביא שם שסמכו את זה על הפסוק "שלוש שנים יהיה לך ערלים" והאדם הוא עץ השדה ומרגילים אותו באותיות התורה, ע"כ. ועיין בערוה"ש שכתב שכן המנהג].

ויש לציין שכבר ביארנו לעיל ששיעור ט"ק הוא שקטן בן ט' שנים יתכסה בו ראשו ורובו, והט"ק שקונים לקטנים פחותים מבני ט' ואפילו בני ט' אין בהם שיעור זה, ואפ"ה נוהגים לברך על הציצית.

ועיין בפמ"ג סימן ט"ז ובסידור הרב שבילד קטן אפשר להקל בטלית שפחות מכשיעור, והיינו משום שאפשר לסמוך על הדעות שסוברים שהשיעור הוא אמה על אמה, ויש לצרף גם את דעת הערוה"ש הנ"ל שסובר שאין שיעור לטלית המיוחד למצוה.

עטיפת טלית גדול לבחורים שאינם נשואים

כידוע מנהג הספרדים ומקצת מבני אשכנז שגם בחור לובש טלית גדול בשעת התפלה, אבל רוב בני אשכנז נהגו שאין מתפללים עם טלית גדול עד לאחר הנישואין. ועיין במ"ב [יז,י] שהביא בשם המהרי"ל

שנוהגים שנערים גדולים אין מתעטפים בציצית עד הנישואין וסמכו לזה פסוק שכתוב "גדילים תעשה לך" (ציצית) וסמוך לזה כתוב "כי יקח איש אשה", ועיי"ש במ"ב שכתב שמנהג תמוה הוא שעד הנישואין אינם מקיימים מצות ציצית, ע"כ. ומבואר שהמ"ב למד בכוונת המהרי"ל שאין מתעטפים כלל בטלית אפילו בטלית קטן, ולכן הוא תמה על דבריו איך יתכן לבטל את כל הבחורים ממצות ציצית, אבל יש שכתבו שכוונת המהרי"ל שאין מתעטפים בטלית גדול ולפ"ז לא ק' קושית המ"ב. [מור וקציעה]. וזהו המקור למנהג רוב בני אשכנז.

טלית שאולה וטלית של בית הכנסת

*מבואר בגמ' חולין [ק"ב] שאין חיוב ציצית רק בבגד שבבעלותו של אדם, אבל בטלית שאולה אין חיוב ציצית, וילפינן לה מדכתיב "גדילים תעשה לך על ארבע כנפות כסותך" שצריך שהכסות יהא שלך, אבל בכסות של אחרים אין חיוב. ולכן מן התורה אדם ששאל טלית מחברו אינו חייב בציצית, אלא שרבנן גזרו שאם הטלית אצלו במשך ל' יום, חייב להטיל בה ציצית, משום שזה נראה שהטלית שלו. ומ"מ גם לפני ל' יום אם רוצה להטיל בה ציצית רשאי, ולענין ברכה כתב הרא"ש שם שלמרות ש"א שיכול לברך, וכמו שנשים מברכות על מצות עשה שהז"ג, מ"מ טוב יותר שלא יברך, אבל מי שמברך אין זה ברכה לבטלה.

וכתב השו"ע [יד,ג] השואל מחברו טלית שאינה מצוייצת פטור מלהטיל בה ציצית כל ל' יום, אבל לאחר ל' יום חייב מדרבנן מפני שנראית כשלו, וכתב הרמ"א שצריך ל' יום רצופים. ועיין במ"ב שאם הטלית בתוך ל' יום ובירך לא הפסיד. אמנם דעת רע"א ועוד שאינו דומה למ"ע שהז"ג משום שטלית שאולה אינו חייב בציצית כלל ואינו נחשב לחפצא של מצוה, ולכן אין לברך לפניו, ולכתחילה יש לחוש לדבריו ולא לברך על טלית שאולה.

וכל הנ"ל היינו כששאל מחברו בגד בלי חוטי ציצית, אבל אם שאל מחברו בגד שיש בו כבר חוטי ציצית פסק השו"ע שמברך עליה מיד, ועיין במ"ב שכל"ד רוב הפוסקים, והיינו משום שהמשאיל השאיל את הבגד לשואל כדי שיצא ידי מצות ציצית, ומכיון שאי אפשר לצאת יד"ח רק אם זה שלו, ודאי שכוונת המשאיל להקנות לו במתנה את הציצית, אמנם יש מחמירין וסוברין שאינו מברך א"כ נתן לו בפירוש מתנה ע"מ להחזיר, ולכתחילה ראוי לבקש מהמשאיל שיתן לו במתנה ע"מ להחזיר. ע"כ.

*כתב המ"ב [יד,א] מי ששואל מחברו טלית כדי להתעטף בו לכבוד הציבור, [כגון שליח ציבור או מי שעולה לתורה]. אינו מברך עליו, מכיון שכוונת המשאיל להשאיל לו לצורך לבישה לכבוד ולא לצורך מצוה, ולכן אינו מתכוין להקנותו. אמנם יש חולקים וסוברים שגם באופן זה יש לברך. ולכן כתב הדרך החיים שיותר טוב שיכין בפירוש שאינו רוצה לקנות את הטלית, ובכה"ג אינו מתחייב לברך. [ורק באופן ששואל טלית כדי לצאת ידי מצוה, אז יתכן לקנותו]. ועיין בערוה"ש שחולק וסובר שדוקא כששואל מחברו טלית כדי לשמש כסנדק או מוהל, אינו מברך, אבל אם שואל טלית כדי לשמש כש"צ או לעלות לדוכן בכה"ג מברך.

*ועיין במ"ב שכל הנ"ל היינו דוקא כששואל טלית של חברו, אבל אדם שלוקח את הטלית ששייך לבית הכנסת צריך לברך, מכיון שטלית של בית הכנסת קונים אותה על דעת שכל מי שלובשה יהיה שלו. [וכ"ד הערוה"ש]. ועיין בב"ה"ל שהביא עוד טעם לחייב בטלית של קהל, משום שדינו כטלית של שותפין, [ועיי"ש שכתב שצריך את הטעם הראשון באופן שיש עיר גדולה שאם נחלק את הטלית לכל האנשים לא יהיה לכל אחד שוה פרוטה, ובכה"ג לדעת רש"י בסוכה אינו נחשב בעלות], ולפ"ז נמצא שאדם שמתעטף בטלית של קהל לא יועיל לו לכיון שלא לזכות בטלית, שהרי הטלית כבר שייכת לו, אמנם מנהג העולם שלא לברך על טלית של קהל, וביאור הענין הוא דעיין בב"ה"ל שהביא שדעת השערי אפרים שעייטוף לצורך כבוד הציבור אינו עייטוף שמחייב בציצית, ולכן כתבו הפוסקים שלא יברך על טלית של קהל. [עיין בהליכות שלמה פ"ג סי"ב ובספר מעשה איש כתב שכן הורה החזו"א וכ"כ בעוד הרבה פוסקים].

סיכום: ולהלכה למעשה בשואל טלית מחברו, אם שואלה כדי לקיים מצוה וכגון שאין לו ט"ק ושואל ממנו ט"ק או שרוצה להתפלל בט"ג, בכה"ג מברך, [משום דסתמא דמלתא אדם משאיל לחברו טלית כדי

שיקיים מצוה ומתכוין להקנותו לו], אבל לכתחילה עדיף לומר למשאל שיכוין להקנותו לו. ואם שואלה כדי לעלות בה לתורה וכדומה שאינו אלא לכבוד ולא לקיום מצוה אינו מברך.

ולענין טלית של קהל [בית הכנסת] כבר כתבנו שלא יברך, [ונכון לכוון שלובש את הטלית לצורך כבוד הציבור ולא לצורך מצוה].

ומי שמתעטף בטלית של עצמו לצורך עליה לתורה או לשמש כש"צ, כתבו הפוסקים שנכון שיתעטף עיטוף גמור גם על הראש ויכוין שהוא מתעטף בטלית גם כדי לקיים מצות ציצת ובכה"ג יוכל לברך לכו"ע.

שימוש בטלית חברו ללא בקשת רשות

כתב השו"ע [יד,ד] שמותר לקחת טלית חברו ללא רשות ולברך עליו, ודוקא באופן שיחזיר את הטלית למקום כפי שהיה קודם [כלומר שאם היתה מקופלת יקפל אותה וכו'].

טעם הדבר מבואר בפוסקים דהיינו משום שניחא ליה לאיניש דלתעביד מצוה בממוניה [כלומר שנח לו לאדם שיקיימו מצוות בממונו]. ועיין במ"ב שכתב שכל ההיתר הוא רק באקראי ולא בדרך קבע, (ולא נתבאר לנו מהו שיעור קבע).

אמנם עיין בערוה"ש שכתב שבזמנינו אי אפשר לומר כן שהרי יש הרבה שמקפידים שאחרים לא יתעטפו בטליתם ובפרט בטלית חדש ונקי, וגם יש בני אדם שאין סובלין כלל שאדם אחר ילבש את הבגד שלהם מטעם זיעה ונקיות, ולכן יש להתיישב בדין זה. ע"כ.

ועיין בציץ אליעזר [חי"ד סמ"ט] שכתב שבזמנינו שיש אנשים שמקפידים ומפריע להם אם אדם אחר ילבש את הטלית והתפילין שלהם אין להקל, וצריך לדון כל מקרה לגופו. [ועיין בפוסקים שכתבו עוד כמה טעמים למה עדיף שלא לסמוך על ההיתר של השו"ע].

הנהגת כבוד בטלית גדול וקטן

* כתב השו"ע [כא,א] שכל זמן שחוטי הציצית קשורים לבגד, אסור להשתמש בהם בשום תשמיש של חול [אפילו לתשמיש שאינו מגונה, וכגון לקשור בהם דברים] משום בזוי מצוה.

ובגוף הבגד של הטלית אין להשתמש בהם בתשמיש מגונה, ולענין אם מותר להשתמש בהם בתשמיש שאינו מגונה הביא המ"ב [כא,יב] מחלוקת בין הפוסקים, ומבואר שם שיש להחמיר ולא להשתמש בטלית לשום צורך, ולכן אין לנקות את המשקפים וכדומה בטלית, ועי"ש במ"ב שכתב שרק בטלית גדול נוהג איסור זה אבל בטלית קטן [בגוף הבגד לא בחוטים] מותר להשתמש בתשמיש שאינו מגונה ולפ"ז יהיה מותר לנקות משקפים בט"ק. אמנם עיין בכף החיים שמחמיר בט"ק שלנו, דכיון שכל לבישתו לצורך מצוה, בגד חשוב הוא ודינו כט"ג שאין להשתמש בו בשום תשמיש. [ועיין בהליכות שלמה ועוד פוסקים שמחמירים כדבריו].

* כתב השו"ע [כא,ג] שמותר ליכנס בציצית לבית הכסא.

וכתב המ"ב שמה שמותר ליכנס לבית הכסא היינו רק בט"ק, אבל בט"ג שהוא בגד של כבוד לכבוד התפלה אין נכון ליכנס בהן לבהכ"ס, ועי"ש שכתב שכן הדין לגבי קיטל.

* כתב הרמ"א [שם] שמותר לשכב בטלית [היינו אפילו בטלית גדול, שו"ע הרב]. ויש שכתבו שנהגו שלא לשכב בטלית גם לא ליתנו לכובס גוי, כדי שלא יהיו מצות בזויות עליו. אך נוהגים להקל ולשכב בהם.

* כתב השו"ע [כא,ד] יש ליזהר כשאדם לובש טלית שלא יגרור ציציותיו ע"כ. ומבואר במ"ב דהיינו משום בזוי מצוה, ועיין בערוה"ש שמדייק מלשון הרמב"ם שכל החסרון הוא כשמגררו על הארץ דרך בזיון ולא כשסתם נוגע בארץ.

גניזה בטלית גדול וקטן

*כתב השו"ע [כא,א] חוטי ציצית שנפסקו יכול לזרקן לאשפה מפני שהיא מצוה שאין בגופה קדושה. [אבל אסור לעשות בה תשמיש מגונה. מ"ב].

אבל הרמ"א כתב ש"א שעל אף שאין צריכים גניזה מ"מ אין לנהוג בהם מנהג בזיון ואין לזרקן במקום מגונה. [כלומר שלא יזרוק אותם לאשפה אלא מניחם באיזה מקום והם כלים מאיליהם]. ויש מדקדקים לגונזן, והמחמיר בזה תבא עליו ברכה. ע"כ.

וכתב המ"ב שיניח את החוט בתוך ספר לסימן או יעשה בזה מצוה אחרת, שמכיון שנעשה בהם מצוה אחת יעשה בהם עוד מצות.

כל הנ"ל מדובר בציצית שנפסק מהבגד, ועכשיו יש לדון מה הדין בטלית שבלה ואין בה את החוטין של הציצית, ועיין בשו"ע [כא,ב] שטלית שבלה לא ישתמש בו במנהג בזיון אלא יזרקנה לאשפה [עי"ש במ"ב].

וטלית [קטן וגדול] ישנה שאינו רוצה ללבשה, וחוטי הציצית עדיין קשורים בה, כבר הבאנו לעיל שלדעת השו"ע חוטי הציצית אין לזרקן באשפה אלא מניחן במקום שאין אנשים עד שכלה מאליו, ולדעת הרמ"א המחמיר לגנזן תבא עליו ברכה, וא"כ הה"נ בטלית שהציצית קשור איליו, הדין הוא כנ"ל.

הלכות תפילין:

הקדמה:

גודל חשיבות מצות תפילין

מבואר בגמ' [מנחות מג,ב] שמי שיש לו תפילין ביד ובראש וציצית בבגדו ומזוזה בפתחו מובטח לו שלא יחטא, ובגמ' [שם מד] אמר ריש לקיש שמאריך ימים.

ועיין ברא"ש סוף הל' תפילין ובטור שהביאו בשם השימוש רבה שמי שמניח תפילין מובטח לו שהוא בן עוה"ב, ושאין אש של גיהנם שולט בו.

והרמב"ם בהל' תפילין [ד,כה] כתב שקדושת תפילין גדולה היא שכל זמן שתפילין בראשו ובזרועו הוא עניו וירא שמים, ואינו נמשך בשחוק ושיחה בטילה ואינו מהרהר אחר מחשבות זרות, ומאריך ימים ושנים.

והנה רואים שיש בני אדם שמקיימים ג' מצות אילו [תפילין מזוזה וציצית] ואפ"ה חוטאים ואינם זוכים למעלות הנשגבות הנ"ל, והענין בזה משום שיש כאלה שמניחים את התפילין על הראש, ואינם חושבים על מה שהם עושים, ובאופן זה אין המצוה משפיעה כמו שצריך. (עיין בספר טעמי המנהגים). [ושמעתי בדרך צחות שיש אנשים שכשהתפילין בידם בסמוך לראש אינם יודעים אם הם הולכים להניח או שעכשיו הם מסירין אותם].

ובגמ' במנחות [לה] מבואר שהתפילין הם עדות והוכחה שהשכינה שורה בישראל וכמו שכתוב וראו כל עמי הארץ כי שם ה' נקרא עליך ויראו ממך, אילו תפילין שבראש.

כתב הרא"ש ז"ל שנו חכמים ליום הדין אם זהיר במצות תפילין כף זכות מכרעת, ואם פשע בהן, כף חובה מכרעת, "שאין לך גדול בכל מצות עשה" שבתורה יותר ממצות תפילין, שהוקשה כל התורה כולה לתפילין שנאמר "למען תהיה תורת ה' בפיך" וכו'. ע"כ. ולכן יש לדקדק מאוד בקיום מצוה זו שיהיה בהידור רב.

יש לעיין אם בכל יום יש חיוב ומצוה חדשה, ואם חיובו כל היום או רק רגע אחד

עיין בביאור הלכה [סימן ל"ז] שהביא מחלוקת הפוסקים אם מצות תפילין חיובה מדאורייתא כל היום, או דמן התורה יוצא יד"ח בהנחה לרגע אחד, ושאר היום הוא מצוה קיומית, ועי"ש שבפשוט יש חיוב רק לרגע אחד, ושאר היום הוא הידור. ומבואר עכ"פ שמי שמבטל יום אחד מתפילין הרי הוא מבטל מצות עשה, דיח חיוב בכל יום ויום, ובפשוט כן הוא משמעות כל הפוסקים.

אמנם עיין בתשובות והנהגות [ח"ב סימן ל'] שהביא בשם הגרי"ז שאין בכלל חיוב כל יום ויום, אלא היא מצוה תמידית ואינה תלויה ביום כלל, ואין חילוק בין אדם שמבטל מקצת היום לאדם שמבטל יום שלם שאינו מניח בו תפילין, ועיין בקרן אורה ס"פ התכלת שסובר ג"כ כך, ועי"ש בתשובות והנהגות שהביא בשם הגר"ח מברסק שנתמנע להניח תפילין כשיש איזה ספק איסור ולכן מי שמת לו מת ביום ונקבר בלילה שנחלקו הפוסקים אם חייב בתפילין נהג הגר"ח שלא להניח ולא חשש מזה שאינו מניח תפילין ביום זה, והיינו משום שאינו חיוב בכל יום ויום.

ציצית קודמת לתפילין

כידוע הסדר הוא שקודם מתעטפים בטלית ואח"כ מניחים תפילין, ונאמרו בזה כמה טעמים. בנמו"י מבואר דהיינו משום ששקול כנגד כל תרי"ג מצות, ועוד משום שציצית תדיר הוא שנוהג גם בשבתות וימים טובים, ותדיר קודם. אבל בשו"ע [כה,א] מבואר שקודם מתעטף בציצית ואח"כ מניח תפילין, משום שמעלין בקודש ואין מורידין, ע"כ.

ותמהו הדגול מרבבה והשאגת אריה שהרי במשנה בזבחים [פ"י] מבואר שכשיש ב' דברים ואחד מהם מקודש מחברו, מקדימים את המקודש, וא"כ איך כתב השו"ע דמקדימים טלית משום שמעלין בקודש דאדרבה יש להקדים את התפילין שמקודש טפי.

ועיין בביאור הלכה שמיישב דמצוה הנעשית על גוף האדם שהוא צריך להתקדש בשתי מצות אלו ולהיות מעוטף בשניהם, האדם צריך לילך מדרגא לדרגא ולהתעלות בקדוש גופו, כי מתחילה הוא רק מכסה עצמו בכסוי של מצוה [טלית], וע"י התפילין הוא מקשר את עצמו בקשר היחוד והקדושה. [ועיין בשו"ת הר צבי או"ח ח"א סימן כ' שביאר את דבריו].

*אם בטעות הקדים ולקח קודם את התפילין לפני הטלית, מקדים להניחם ואח"כ מתעטף בטלית, [שו"ע כה, א]. אמנם עיין בכף החיים שכתב שע"פ קבלה אין להקדים כלל תפילין לטלית, ולכן גם באופן שבטעות לקח קודם את התפילין, בכל זאת יקדים להתעטף בציצית.

יש לעיין אם צריך לחזר על הפתחים כדי לקנות תפילין

אין צריך לחזר על הפתחים כדי לקנות לעצמו תפילין, [מ"ב כה, ב]. אמנם כתב החפץ חיים בספר אהבת חסד [ח"ב פי"ד בהג"ה] שאף שאין חיוב, מ"מ מצוה הוא לחזר על הפתחים כדי שיוכל לקיים את המצות כראוי.

ועיין בא"א [בוטשאטש] שמי שבלא"ה מחזר על הפתחים כדי לקנות אוכל וכדומה, ודאי שהוא מחוייב לחזר על הפתחים לקנות תפילין ולקיים המצות.

יש ללכת מביתו לבית הכנסת כשהוא מוכתר בטלית ותפילין ולכל הפחות יש להניח את התפילין בחצר בית הכנסת

כתב השו"ע [כה, ב] מי שהוא זהיר בטלית קטן ילבשנו ויניח תפילין בביתו וילך לבוש בציצית ומוכתר בתפילין לבית הכנסת, ושם יתעטף בטלית גדול, וכתב הרמ"א שהעולם נהגו להתעטף אף בטלית גדול קודם ואח"כ מניח תפילין והולך לבית הכנסת. [והמקור הוא מהזה"ק].

ואם יש בדרך מבואות המטונפות יניח את התפילין בחצר בית הכנסת ויכנס לבית הכנסת כשהוא מוכתר בתפילין.

מקומות שנוהגים למשמש בתפילין

*מבואר במ"ב [כה, ג] שיש מדקדקים למשמש בתפילין בשעה שמברכים ברכת עוטר ישראל בתפארה, משום שהתפילין הם פאר.

*עיין בשו"ע [סא, כה] שבשעה שאומר בק"ש "וקשרתם לאות על ידיך" ימשמש בתפילין ש"י, וכשאומר "והיו לטוטפות בין עיניך" ימשמש בתפילין ש"ר.

*ויש נוהגים למשמש כשאומרים באשרי את הפסוק "פותח את ידיך ומשביע לכל חי רצון". [טעמי המנהגים אות קע"ז].

*ויש נוהגים למשמש בתפילין של יד בברכת יוצר אור כשאומר "יוצר אור" ובתפילין ש"ר כשאומר "ובורא חושך". [כך מבואר בבאר היטב סימן נ"ט סק"א אמנם עיין בכף החיים סק"ב בשם שער הכוונות שכשאומר "ובורא" חושך ימשמש בתפילין ש"י ובש"ר לא ימשמש כלל].

*ובכל הנ"ל בפוסקים מבואר שצריך למשמש בתפילין אבל לא מוזכר ענין נישוק, אמנם יש הרבה שנוהגים שכשממשמים ביד מנשקים את קצה האצבעות ומשום חיבוב מצוה הוא.

בשעה שקורא ק"ש צריך שיהיה עליו תפילין

בגמ' בברכות מבואר שמי שאומר ק"ש בלי תפילין כאילו מעיד עדות שקר. והיינו משום שאומר "וקשרתם לאות על ירך" וגו' ואם אין לו תפילין נמצא שמעיד עדות שקר. [וכן מבואר בשו"ע כה"ד שצריך שיהיו תפילין עליו בשעת ק"ש]. ויש לציין דהיינו דוקא במי שעושה כן במזיד שיש לו אפשרות להניח תפילין ומתעצל ואינו מניח, אבל אם אין לו אפשרות להניח, ודאי שיש לקרוא ק"ש גם בלי תפילין, עוד יש לציין שמי שקם מאחר וצריך לקרוא ק"ש לפני שיעבור זמנה, ואין לו זמן להניח תפילין, ודאי שקורא בלי תפילין, [מ"ב כה"ד].

ויש לעיין באדם שיש לו אפשרות להתפלל ביחידות בתפילין, או בציבור בלא תפילין, איך ינהוג, ועיין במג"א [סו"ב] שעדיף להתפלל ביחידות בתפילין, אמנם יש חולקין, ועיין במ"ב [סו"מ] שפסק כדעת המג"א.

כוונת המצוה

כתב השו"ע [כה"ה] שיכוין בהנחתם שצינו הקב"ה להניח ד' פרשיות אילו שיש בהם יחוד שמו ויציאת מצרים על הזרוע כנגד הלב ועל הראש כנגד המח כדי שנזכר ניסים ונפלאות שעשה עמנו שהם מורים על יחודו ואשר לו הכח והממשלה בעליונים ובתחתונים לעשות בהם כרצונו, וישעבד להקב"ה הנשמה שהיא במח, וגם הלב שהוא עיקר התאוות והמחשבות, ובזה יזכור הבורא וימעיט הנאותיו. ע"כ.

ועיין במ"ב שהביא בשם הב"ח דילפינן מדכתיב "למען תהיה תורת ה' בפירך" שיעקר המצוה וקיומה תלויה בכוונה. וכתב הפמ"ג דמ"מ בדיעבד כדי לצאת יד"ח מספיק שיודע שעכשיו הולך לקיים מצות תפילין גם אם לא כיוון את כל הפרטים הנ"ל, אבל לכתחילה צריך לכוון.

ברכת המצוה

דעת רש"י מנחות [לו"א] שעל תפילין ש"י מברך להניח, ופוסט בזה גם את התפילין ש"ר. אבל באופן שסח ביניהם וצריך לחזור ולברך על ש"ר, מברך על מצות תפילין, והיינו משום שגמר המצוה הוא.

אמנם דעת התוס' שגם באופן שבירך ברכת להניח.. על תפילין ש"י, צריך לחזור ולברך ברכת על מצות תפילין על תפילין ש"ר. (אפילו אם לא הפסיק ביניהם). ובאופן שסח בין תפלה לתפלה, צריך לחזור ולברך על ש"ר שתי ברכות.

ונמצינו למדים שלדעת התוס' תפילין ש"ר צריך לברך עליה ב' ברכות גם להניח וגם על מצות. וכשמברך להניח על תפילין ש"י הברכה מתייחסת גם לש"ר. [ועיין ברא"ש שכתב שכ"ד רוב הגאונים, וכתב שבצערותו היה נוהג לברך ברכה אחת, ואח"כ כשלמד מסכת מנחות למד מדברי הגמ' שצריך לברך שני ברכות וכן נהג המהר"ם מרוטנבורג. עכ"ד].

ולענין הלכה דעת השו"ע [כה"ה] שמברך ברכה אחת ואינו מברך על ש"ר, [וכן נהג האר"י ז"ל וכ"ד המקובלים וכן נוהגים הספרדים והחסידים]. אבל דעת הרמ"א שמברך ב' ברכות, וכן מנהג חלק מהאשכנזים, אבל רבים מהאשכנזים נוהגים כדעת השו"ע ומברכים ברכה אחת, [כן מבואר בספר מעשה רב שהיה מנהג הגר"א, וכן נהגו תלמידי הגר"א, וכן נהגו החזו"א והקה"י, וכן נהג הגרשז"א].

*ובענין מי שהפסיק בדיבור בין תפילין ש"י לש"ר דעת השו"ע [כה"ט] שחוזר ומברך על ש"ר ברכת על מצות תפילין אבל הרמ"א כתב שלשיטתו בס"ה יש לחזור ולברך ב' ברכות על ש"ר.

אחרי שמברך על מצות... אומר ברוך שם כבוד מלכותו...

ומוסיף הרמ"א שלאחר שמברך ברכת על מצות, יאמר ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד. [והיינו משום שמבואר בסימן ר"ו שמי שמברך ברכה לבטלה אומר אח"כ ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד, ואף שאין כאן ספק גמור, דא"כ מספק לא היו מברכים, אלא דבני אשכנז פסקו לעיקר כדעת ר"ת שיש לברך ב' ברכות, ולרווחא דמלתא אומרים בשכמל"ו. ועיין בערוה"ש שמחדש שמה שנוהגים לומר בשכמל"ו]

אינו כדי לפטור את הבעיה של ברכה לבטלה אלא שלאחר שמניח תפילין יש כאן כעין קבלת עול מלכות שמים].

* עיין במ"ב שכתב שיש ליזהר שלא לומר בשכמל"ו עד אחרי שמהדק את התפילין בראשו כראוי, דאל"כ יהיה הפסק בין הברכה להנחה, ויחשב ברכה לבטלה.

יש לברך ברכת על מצות... בלחש

* למנהג בני אשכנז שמברכים ב' ברכות, עיין בקיצור שו"ע [י"ד] שכתב שיברך בלחש כיון שיש ספק באמירת הברכה ויש ספק אם השומע צריך לענות אמן, אמנם עיין בשו"ת האלף לך שלמה שהתיר לברך בקול רם ולענות אמן.

* ואם אדם בירך בקול רם ברכת על מצות תפילין, ושמע חברו שנוהג שלא לברך על תפילין ש"ר, יש לעיין אם יענה אמן או לא, ונחלקו בזה הפוסקים י"א שיחשוב בלבו אמן, משום שיש לחשוש שיש כאן אמן יתומה שהרי הוא חושש לדעות שזה ברכה לבטלה, אמנם עיין בביאור הלכה [סימן רט"ו] שמבואר שם שאם אדם נוהג כשיטה שלא נדחתה לגמרי מההלכה, ואחר שומע ממנו את הברכה יכול לענות אמן ואינו נחשב כספק אמן יתומה.

מבאר את סברת הסוברים שצריך לברך ב' ברכות על תפילין ש"ר

לדעת הסוברים שמברכים ב' ברכות על תפילין ש"ר יש לעיין מדוע זה שונה מכל המצות שמברכים עליהם רק ברכה אחת. ומצינו בפוסקים [בב"ח ובט"ז] כמה וכמה פירושים, ונביא פירוש אחד שמבואר בערוה"ש [כה,י] שמיישב שברכת להניח הוא ברכת המצוה וברכת על מצות הוה ברכת הודאה שזיכנו הקב"ה לעשות אותו בינו ובינינו וזה שייך לתש"ר כמו שדרשו חז"ל וראו כל עמי הארץ כי שם ה' וגו' זהו תש"ר. עכ"ד.

י"א שיש להתנות כשמברך על תפילין ש"ר שאם הלכה כרש"י אינו מתכוין לפטור את התפילין ש"ר

למנהג בני אשכנז שמברכים ב' ברכות, עיין בביה"ל שהביא שדעת כמה פוסקים שכדי לצאת מידי ספק, בשעה שמברך להניח יכווין שעל הצד שהלכה כדעת רש"י שברכת להניח פוטרת גם את תפילין של ראש, הרי הוא מכווין שלא לפטור בברכה זו רק תפילין של יד ולא של ראש, ובכה"ג לכל הדעות צריך לחזור ולברך על מצות.

אמנם הביא שהפמ"ג כתב שלא לנהוג כן, ואפשר דהיינו כדי שהאדם לא ירגיל את עצמו לפקפק אחר מנהגן של ישראל שנתייסד ע"פ שיטות הרבה מהראשונים. ע"כ.

ויש שכתבו שגם אם אדם לא חושב על תנאי זה להדיא הואיל ובדעתו לקיים את המצוה כראוי, תנאי זה מונח בדעתו על אף שלא חשב על זה.

[ויש לציין שעצם הענין אם מועיל לעשות תנאי שלא יפטור בברכתו את התפילין ש"ר הדבר תלוי במחלוקת הפוסקים לענין שחיטה כשבא לשחוט כמה בהמות ומכווין בברכתו לפטור ברכה של בהמה אחת, האם צריך לחזור ולברך על הבהמות הנוספות, דעיין בשע"ת סימן ח' שהביא בשם התבואות שור שדעתו שהתנאי אינו מועיל והברכה שלו פוטרת את כל הבהמות שרוצה לשחוט].

קודם יש להניח את ש"י ואח"כ ש"ר, ואם פגע בש"ר תחילה מניח קודם את ש"י

כתב השו"ע [כה,ו] אם פגע בשל ראש תחלה, צריך להעביר על מצות תפילין של ראש ולהקדים תחילה להניח תפילין ש"י ע"כ. ועיין במ"ב דהיינו משום שבתורה כתוב קודם וקשרתם לאות על ידיך ואח"כ והיו לטוטפות בין עיניך.

וכתב המ"ב אם הניח של ראש תחלה או שנשמט התפילין של יד ממקומו א"צ להסיר הש"ר וימהר להניח את ש"י, ויש חולקין. ע"כ. ועיין בביה"ל שהאריך בענין ומסקנתו שאין להסיר את הש"ר וימהר ויניח את הש"י.

אסור להפסיק בין תפילין ש"י לתפילין ש"ר

אם הפסיק בדיבור בין תפילין ש"י לש"ר לדעת השו"ע צריך לברך על מצות תפילין ולדעת הרמ"א צריך לברך ב' ברכות [על מצות ולהניח], וכנ"ל.

ולכן אסור להפסיק ביניהם ואפילו בדיבור של מצוה מכיון שגורם ברכה שאינה צריכה.

אמנם מלבד הענין שאין לגרום ברכה שאינה צריכה יש עוד ענין להסמיך את התפילין ש"ר לש"י בלי להפסיק ביניהם כלל, וזהו משום שדעת ר"ת שיש ללמוד ממה שכתוב "והיה לך לאות על ירך ולזכרון בין עיניך" שיהא הווייה אחת לשניהם. ולכן כתב המ"ב שאפילו אותם שמניחים תפילין של ר"ת או שמניחים תפילין בחול המועד שמניחים בלי ברכה, נמי אין להם להפסיק בין תפילין ש"י לש"ר.

ועיין במ"ב בשם הפמ"ג שאסור להפסיק אפילו בשתיקה ולשהות הרבה שלא לצורך. עוד כתב שלכתחילה יש ליזהר שלא לרמוז בעיניו ולקרוץ באצבעו בין תפילין ש"י לש"ר.

*ויש לציין שלפ"ז יש להקפיד כשמניחים את התפילין ש"ר להסמיכו ממש לתפילין ש"י ולא יפסיק ביניהם כלל ולכן לא יכניס את ידו לשרוול של החליפה וכדומה. [עיין בספר פסקי תשובה סימן י"ד שכתב כן בשם האדרת, ומי שרוצה לכסות את התפילין כדי שיקויים בו לך לאות ולא לאחרים לאות מספיק להפשיל את השרוול עד המרפק].

*ולענין לנשק את התפילין ש"ר לפני ההנחה, עיין באג"מ [או"ח ח"ד סימן י'] שאף שהנישוק אינו חלק ממצות הנחת תפילין, מסתבר שרשאי לנשק, לפי שאין בזה שיהיו כלל.

*ויש לציין שמה שאסור להפסיק בשהייה ובמעשים היינו לכתחילה, אבל בדיעבד אינו חוזר ומברך אא"כ הפסיק בדיבור.

*אם שמע קדיש או קדושה בין תפילין ש"י לש"ר מבואר בשו"ע [כה"י] שלא יענה עמהם אלא שותק ושומע ומכוין למה שאומרים. ע"כ.

ואם הפסיק וענה אמן יהא שמיה רבה או קדושה בין תפילין ש"י לש"ר, לדעת המג"א צריך לחזור ולברך. אבל הט"ז חולק וסובר שמכיון שיש לו חובה לענות לא גרע מסח לצורך תפילין דאינו נחשב הפסק, ועיין במ"ב שפסק כדעת המג"א שצריך לחזור ולברך, אבל הרבה פוסקים חולקים ומכריעים כדעת הט"ז שאינו חוזר ומברך. [כן מבואר בערוה"ש סעיף י"ז ובכף החיים ס"ק ס"ג ועוד, ובפרט שיש לצרף את דעת השו"ע הרב שסובר שאפילו לכתחילה יש להפסיק ולענות על קדיש].

ולענין הלכה כתב האג"מ [ח"ב סימן ק"י] שמי שענה אמן על קדיש יברך על ש"ר על מצות תפילין והיינו משום שהעיקר כדעת המג"א, ולבני אשכנז שנוהגים לעולם לברך על מצות, אף שלמנהגם מי שסח מברך ב' ברכות על ש"ר, באופן שעונה אמן יש לצרף לדעת הט"ז את דעת השו"ע שגם בהפסיק בדיבור של חול מספיק לברך ברכת על מצות.

ועי"ש שכתב שכל מה שיש מקילים כשהפסיק לענות על קדיש היינו דוקא בקדיש וקדושה, אבל ענה אמן על סתם ברכה הוה הפסק וצריך לחזור ולברך [ולמנהג בני אשכנז מברך ב' ברכות].

*ויש לציין שמי שמתחיל להניח תפילין ויודע שאם יכרוך את הרצועות על ידו לא יספיק לענות על הקדיש וכדומה, יהדק את התפילין ש"י על ידו באופן שלא יזוז ממקומו עד לאחר הנחת ש"ר ואח"כ יכרוך את הרצועות על זרועו, [מ"ב כה, לח].

סדר הכריכה בהנחת תפילין ש"י

כתב השו"ע [כה,יא] שאחרי שקשר את ש"י על הזרוע יניח ש"ר קודם שיכרוך הרצועה סביב הזרוע. [וכתב המ"ב דהיינו משום שהכריכה סביב הזרוע אינו מעיקר הדין ולכן טוב לאחר אותה לאחר הנחת ש"ר]. ויש מי שאומר שאסור להוציא תפלה ש"ר מהתיק עד שתהא תפלה ש"י מונחת. ע"כ. [וכתב הרמ"א שגם אם שניהם לפניו בחוץ לא יפתח את התפילין ש"ר עד שיגמור להניח את הש"י].

וכתב המ"ב בשם האר"י ז"ל שהיה נוהג לכרוך את הז' כריכות סביב זרועו תחילה אבל לא את הג' כריכות שעל האצבע, וכן המנהג בכל מקום.

נחלקו הפוסקים אם מניחים בעמידה או בישיבה

כתב הרמ"א [כה,יא] שיש נוהגים להניח את ש"י מיושב וש"ר מעומד, ובמדינות אילו אין נוהגין כן אלא שתיהן מעומד. ע"כ.

וכבר נתפשט המנהג אצל הספרדים כדברי הזהו"ק שתפילין ש"י קושרין בישיבה, ומ"מ את הכריכות שעל אצבעו וכף היד יעשה בעמידה. אבל מנהג רוב האשכנזים שמניחים את ש"י בעמידה, [וראיתי בשם האורחות רבינו בשם הקה"י שנהג כשהסיר את התפילין להסיר את ש"י בישיבה].

אם מסיר את התפילין וחוזר ומניחו יש לעיין אם חוזר ומברך

דעת השו"ע [כה,יב] שבכל פעם שמניח תפילין צריך לחזור ולברך, ואף אם סלקו על דעת לחזור ולהניחו מיד, צריך לחזור ולברך. [ועיין במ"ב דמ"מ אם בשעה שבירך בשעת ההנחה הראשונה היה דעתו שיסלקו ויחזירו מיד, אינו צריך לחזור ולברך]. אבל הרמ"א חולק וסובר שאם סלקו ע"ד לחזור ולהניח א"צ לברך. ע"כ. וכ"ד רוב הפוסקים שאינו צריך לברך, ולכן גם הספרדים למרות שבדרך כלל הולכים כפי שיטת מרן השו"ע, כאן מכיון שרוב הפוסקים חולקים, ספק ברכות להקל, ואינם מברכים. [כה"ח כה,עח].

ועיין במ"ב דמ"ש"כ הרמ"א שמסיר ע"מ לחזור ולהניח א"צ לחזור ולברך היינו דוקא באופן שמסירו ע"ד להחזיר תיכף.

עוד כתב המ"ב שאם חלצם כדי ליכנס לבית הכסא מכיון שאסור ליכנס לבית הכסא עם תפילין, צריך לחזור ולברך. אמנם עיין בביאור הלכה שהביא שהמג"א יש לו צד שהטעם שצריך לברך כשיוצא לבית הכסא היינו לפי שהבית כסאות שלהם היה במקום רחוק ויש כאן הפסק גדול מאז שחולצם עד שחוזר ומניחם ולפ"ז כגון אנן שאין אנו מפסיקים לזמן רב, א"צ לחזור ולברך, אבל מ"מ לענין הלכה דעת המ"ב כדעת רוב הפוסקים שחולקים על המג"א וסוברים שהטעם הוא משום שאי אפשר להניח תפילין בבית הכסא וכנ"ל ולפ"ז בכל אופן שיצא לבית הכסא צריך לחזור ולברך. וכן מנהג האשכנזים. וכ"ד הגר"ע יוסף זצ"ל.

אמנם עיין בכה"ח [כה,עח] שכתב שספק ברכות להקל, ולכן יש לו לברך בלא שם ומלכות.

ויש לציין שכשחולץ רק כדי להטיל מים, רבים נוהגים שלא לחזור ולברך. מכיון שאינו איסור גמור לעשות כן בתפילין, וגם בית הכסא שלנו שנקי הוא אין הכרח שאסור להיכנס שם עם תפילין [ואף שבודאי למעשה אין ליכנס בהם, מ"מ לענין הפסק לגבי עשיית הברכה אינו נחשב הפסק. עיין שו"ת שבט הלוי ח"ט ס"ג].

[ועיין בתשובות והנהגות ח"א סימן מ"ג שהביא שיש שנתנו עצה שיכון בשעת הנחת התפילין שפוטר בברכתו רק עד הזמן שיצא לבית הכסא, ובאופן זה לכו"ע צריך לחזור ולברך, ועי"ש שכתוב שמספיק להתנות את זה פעם אחת בחיים ומועיל לכל החיים].

תפילין שזזו ממקומן ומחזירן יש לעיין אם צריך לחזור ולברך

כתב השו"ע [כה,יב] תפילין שנשמטו ממקומן ובא להחזירן למקומן, צריך לחזור ולברך. אמנם כתב המ"ב בשם השל"ה שנוהגים שאם נשמטו התפילין בשעת התפלה א"צ לחזור ולברך, והיינו משום

שבשעת התפלה אין אדם מסיח דעתו מהם, ונחשב כאילו חולצם ע"ד לחזור ולהניחם שדעת הרמ"א שאינו מברך, והח"א כתב שגם אם נשמטו בשעת התפלה המברך לא הפסיד, ומסיים המ"ב שנראה שלמעט בברכות עדיף. וכן פשט המנהג שלא לברך כשנשמט ממקומו, וכן מנהג הספרדים וכמו שמבואר בבן איש חי ובכף החיים [כה,עז].

ובענין מה נחשב סילוק ממקומו כתב המ"ב שמש"כ השו"ע שאם נשמטו ממקומם צריך לחזור ולברך, היינו באופן שכולו או רובו נשמט, אבל אם נשמטו מקצתן אף שלכתחילה יש להחזירן למקומן, פשוט שאינו צריך לברך.

הנחת תפילין של חברו ללא בקשת רשות

מבואר במ"ב [כה,נג] שמותר להניח תפילין של חברו ללא רשותו וכמו שכתב השו"ע בהלכות ציצית שניחא ליה לאיניש דלעביד מצוה בממונו. וכבר ביארנו בהל' ציצית שיש חולקים שבזמנינו אין נוהג דין זה לפי שיש הרבה אנשים מפונקים שמקפידים שאדם אחר לא ילבש את המלבושים שלהם. ועיין בציץ אליעזר [חי"ב סימן ז'] שכתב שהה"נ לענין תפילין שבזמנינו אסור להניח בלי רשות.

מתי חולצים את התפילין

נהגו שלא לחלוץ את התפילין עד לאחר קדושת ובא לציון. [שו"ע כה,יג]. וכתב הרמ"א שע"פ קבלה אין לחלוץ עד שאמר ג' קדושות וד' קדישים דהיינו לאחר קדיש יתום והכי נוהגים המדקדקים ע"כ. וכבר הביא המ"ב שצריך לגרוס ג' קדישים וד' קדושות וברכו נחשב לקדושה, ולפ"ז א"ש שיש ג' קדושות ועוד ברכו ועוד ג' קדישים וזה יוצא לאחר קדושת ובא לציון, ועיין במ"ב שהביא שבמקומות שנהגו לומר קדיש יתום לאחר עלינו יש להמתין עד לאחר הקדיש יתום.

עוד כתב השו"ע שביום שיש קריאת התורה אין לחלוץ עד לאחר שמחזירים את הס"ת להיכל. [שלמנהגם מחזירים את הספר תורה אחרי ובא לציון]. וכתב הרמ"א שלפי המנהג שלנו שמחזירים את הספר מיד לאחר הקריאה, אין הבדל בין יום שיש בו קריאת התורה לשאר ימים.

*עוד כתב השו"ע שבר"ח [וחול המועד] שיש מוסף יש לחלוץ את התפילין קודם מוסף וכתב הרמ"א דהיינו במקום שאומרים בקדושה כתר, מיהו נוהגים לחלוץ קודם מוסף בכל מקום [אפילו במקום שאין אומרים כתר].

וביאר המ"ב דהיינו משום שאין ראוי לומר כתר יתנו לך וכו' כשיש לנו כתר על הראש, ועי"ש שהוסיף שפשוט שאם שכח והתחיל להתפלל עם התפילין שלא יחלצם באמצע דאינו רק מנהג. עוד כתב בשם הט"ז שמי שאינו חולץ אין עליו תלונה מאחר שאין אנו אומרים קדושת כתר ושמעתי על גדול אחד שלא היה חולצם במוסף, אבל מי שמתפלל בציבור ודאי שאין לשנות ממנהג העולם.

ומי שיש לו תפילין על ראשו ושומע קדושת כתר, עיין בשערי תשובה [כה,טז] שהביא בשם כמה פוסקים שיזיז את התפילין של ראש לצד דחשיב כמונחים בכיסם, ובתפילין של יד כתב הכף החיים בשם כמה פוסקים שיכניס את הכתונת בין הבית יד של החולצה בין הקציצה של התפילין לבשר ידו, והוא כמי שחלץ.

אין לחלוץ בשעת אמירת קדיש

עוד כתב המ"ב שאנשים שנוהגים לקפל את הטלית והתפילין בשעת קדיש לא יפה עושין, דמאוד יש לכווין בעת אמירת אמן יהא שמיה רבא.

הלכות קריאת שמע:

תחילת זמן ק"ש

כתוב בתורה שצריך לקרוא ק"ש "בשכבך ובקומך", ומה שכתוב ובקומך הכוונה היא בשעה שאנשים מתעוררים, אמנם כידוע אין שעה מסוימת שכולם מתעוררים, שהרי יש כאילו שקמים מוקדם ויש כאילו שמתעוררים מאוחר, ולכן קבעו חז"ל שעל אף שיש מעט אנשים שמתעוררים כבר בעלות השחר, מ"מ מכיון שרוב האנשים אינם מתעוררים עד הזמן שיש מספיק אור שאדם יכול להכיר את חברו הרגיל עימו קצת כשעומד במרחק של ד' אמות, לכן לכתחילה אין לקרוא ק"ש עד זמן זה, [עוד טעם כתבו הפוסקים דמכיון שבפרשת ציצית כתוב וראיתם אותו יש להמתין עד שיש מספיק אור שיוכלו להכיר בין תכלת ללבן, שהוא כהזמן הנ"ל].

ועפ"ז כתב השו"ע [סימן נ"ט] זמן ק"ש של שחרית משיראה את חברו הרגיל עמו קצת ברחוק ד"א ויכירו.

ונחלקו הפוסקים כמה זמן לפני הנץ החמה הוא הזמן שאדם מכיר את חברו והמנהג בא"י שהזמן הוא כחמישים דקות לפני נץ החמה, [אמנם יש שכתבו שאפשר 60 דקות לפני הנץ ויש שכתבו שאפשר רק 40 דקות לפני הנץ].

ומ"מ בדיעבד אם קראה לאחר עלות השחר יצא יד"ח. (מכיון שלמעשה יש אנשים שקמים אז, וכבר נחשב זמן של ובשכבך), וזהו דוקא באופן שקרה לו כך באופן אקראי אבל מי שעושה כך קבוע לא יצא יד"ח, אא"כ הוא אנוס ואינו יכול לקרוא בזמן אחר. [שו"ע סעיף ד' ומ"ב שם].

סוף זמן ק"ש

כתב השו"ע [שם] ונמשך זמנה עד סוף ג' שעות שהוא רביע היום, [ומצוה מן המובחר לקרותה כוונתין, שהיו קורים אותה מעט לפני הנץ החמה כדי שיוכל להתחיל שמו"ע עם הנה"ח, ומי שעושה כן שכרו מרובה מאד].

ומה שזמנה עד ג' שעות היינו משום שדרך בני מלכים להתעורר בג' שעות, ולכן עד אז נחשב זמן של ובשכבך.

*ויש אומרים שמסתבר שבני מלכים שדרכם היה להתעורר ג' שעות אחרי תחלת היום דרכם היה להתעורר אחרי ג' שעות שוות ולא לפי שעות זמניות, ולפי שיטתם מחשבים שתיים עשרה שעות מחצות הלילה עד חצות היום ושש שעות אחרי חצות הלילה מתחיל היום, ושלש שעות אח"כ הוא סוף זמן ק"ש. [כן מבואר במור וקציעה ס"א ובפני יהושע בליקוטים עמ"ס ברכות]. אמנם דעת כל הפוסקים שהולכים לפי שעות זמניות ולעולם משערים ג' שעות זמניות אחרי תחלת היום.

*עוד נחלקו הפוסקים ממתן מתחילים לחשב את הג' שעות האם מעלות השחר או מנץ החמה, וכידוע דעת המג"א שמחשבים מעלות השחר, אבל לדעת הגר"א מחשבים מהנץ החמה. [ועיין במ"ב סק"ד] שהביא את שתי השיטות וכתב שלכתחילה אין נפ"מ במחלוקת זו מכיון שלכתחילה יש להקדים ולקרוא ק"ש מוקדם ולא לאחר עד הזמנים הנ"ל].

ויש שנהגו להקל כדעת הגר"א, אמנם מכיון שמצות ק"ש חיוב דאורייתא הוא, רבים נוהגים להשתדל להחמיר ולקרוא ק"ש לפי הזמן הראשון [של המג"א]. וכן ראוי לנהוג וכן מנהג הספרדים [עיין שו"ת אור לציון ח"ב פ"ר ובספר הליכות עולם על הבן איש חי פרשת וארא אות ג' מבואר שכן מנהג הספרדים].

נ.ב.

ויש לציין שכידוע יש מחלוקת מתי הוא זמן עלוה"ש י"א שהוא 90 דקות לפני הנץ וי"א שהוא 72 דקות לפני הנץ, ולמעשה בא"י לפי הלוח של הגר"מ טיקוצינסקי מחשבים לפי החשבון של 90 דקות, [וכן

לענין הזמן של צאת הכוכבים מחשבים לפי 90 דקות אחרי השקיעה], אבל בחו"ל המנהג הוא לחשב 72 דקות לפני הנץ.

*ודעת כל הראשונים והפוסקים שמדאורייתא סוף זמן ק"ש הוא לאחר ג' שעות וכן"ל. אמנם דעת הכס"מ שכמו שק"ש של ערבית זמנה כל הלילה משום שכל הלילה הוא זמן שכיבה [על אף שלא הולכים לישון כל הלילה מ"מ ישנים כל הלילה], וכמו"כ על אף שפעולת ההתעוררות אינו רק בג' שעות ראשונות של היום, מ"מ כל היום שאדם ער נחשב זמן קימה ולכן מדאורייתא זמנה כל היום. ע"כ. והסכמת כל הפוסקים שאין הלכה כדבריו.

*ומי שאינו קורא ק"ש בזמנה ביטל מצוה מדאורייתא ועונשו גדול מאוד, ועיין בגמ' שבת [ק"ט, ב] שלא חרבה ירושלים אלא מפני שביטלו ק"ש שחרית וערבית, וכתב המהרש"א שלא קראוה בזמנה. ובזה"ק כתוב שהוא בנדוי לשמים כל אותו היום ואין תפלתו מתקבלת.

*יש לציין שאדם שמסופק אם הוא יספיק להתפלל ק"ש עם ברכותיה עם טלית ותפילין, ולכן הוא קורא ק"ש לפני התפלה, ראוי להתנות שהוא מתכוין לצאת יד"ח רק באופן שלא יספיק לקרוא ק"ש בזמנה, אבל אם אח"כ יספיק לקרותה בברכותיה עם תפילין, אינו מתכוין לצאת עכשיו יד"ח. [כן מבואר ברע"א בהגהות לסימן מ"ו. ויש שמפקפקין בזה וס"ל דלא מהני תנאי, אמנם דעת רוב הפוסקים כרע"א].

ועיין בהליכות שלמה [ז, ב] שאם רואה שהשעה קרובה לסוף זמן ק"ש להמג"א, ראוי שיקרא ק"ש מיד בלא ברכותיה, ויתנה שאם עיקר זמנה כהמג"א יוצא בזה יד"ח ואם לאו הרי הוא כקורא בתורה.

*אם חושש שיעבור זמן ק"ש מותר לקרותה באמצע פסוקי דזמרה. [מ"ב נא, י].

*אין לאחר זמן ק"ש כדי לקרותה בטלית ותפילין, אבל אם יש לו זמן להניח טלית ותפילין ולקרותה, צריך לעשות כן דכל הקורא ק"ש בלא תפילין כאילו מעיד עדות שקר בעצמו. [מ"ב נח, ה].

*גם מי שאינו קורא כוונתו מ"מ לכתחילה יש להקדים ולקרא ככל שאפשר דזריזין מקדימין למצות, [שו"ע נח, ב]. ועיין במ"ב שכדי לקיים מצות זריזין אין להקל ולקרותה בלא תפילין.

*כתב השו"ע [נח, ו] שגם מי שלא קראה בזמנה מצוה לקרותה כל היום [אף שאינו מברך].

וכתב המ"ב דהיינו כדי לקבל על עצמו עול מלכות שמים, וגם מכיון שיש מצוה מדאורייתא של זכירת יציאת מצרים בכל יום, ומצותה כל היום, וכשקורא פרשה של ציצית, מקיים מצוה זו.

איזה פרשיות של ק"ש חיובם מדאורייתא

פרשה של ציצית חיובו מדאורייתא לכו"ע מכיון שיש מצות זכירת יצי"מ, [כן מבואר במ"ב סג, טז]. ולענין שאר הפרשיות נחלקו הראשונים והפוסקים י"א שמדאורייתא חייבים לקרוא רק את הפסוק הראשון, [וכן הכריע הרמ"א סוף סימן מ"ו]. וי"א שמדאורייתא צריך לקרוא את כל הפרשה הראשונה. [רבינו יונה ט, ב מדפי הרי"ף]. וי"א שגם פרשה שניה חיובה מדאורייתא. [כ"ד הפר"ח בדעת הרמב"ם, ועיין בערוה"ש סעיף טו, טז, שכתב בשם הרמב"ם ועוד ראשונים שכל הג' פרשיות מדאורייתא, וכן דעתו להלכה וכפי שמבואר בסימן ס' ס"ז].

ולכתחילה ראוי להחמיר ולקרא את כל הג' פרשיות לפני שעובר הזמן כדי לחוש לדעת הסוברים דמדאורייתא הוא.

כוונה מעכבת בפסוק הראשון

*מבואר בשו"ע שכוונת [פירוש המילות] של הפסוק הראשון של ק"ש מעכב ואם לא כיוון לא יצא יד"ח. [והיינו משום שיש בו עיקר קבלת עול מלכות שמים ואחדותו יתברך. מ"ב].

ועיין במ"ב [סג, יב] שהפסוק של ברוך שם כבוד מלכותו בכלל פסוק ראשון הוא, ואם לא כיון צריך לחזור ולקרוא בכוונה. והיינו משום שהפסוק של ברוך שם... ג"כ בכלל קבלת עול מלכות שמים הוא וכפי שמבואר בשו"ע [סא, יד ובמ"ב שם ס"ק ל"א].

אמנם י"א דאף אם לא אמר ברוך שם... יצא יד"ח, והכרעת הפוסקים הוא, שאם אמר ברוך שם... בלא כוונה ועדיין לא המשיך לומר ואהבת, חוזר ואומר ברוך שם... בכוונה אבל אם כבר המשיך לומר ואהבת א"צ לחזור. [עיין בערוה"ש סא, ו ועיין בהליכות שלמה ז, ז. ועיין בביה"ל סימן ס"א ד"ה אחר בסוה"ד, ודבריו סותרים קצת למש"כ במ"ב בסימן ס"ג הנ"ל דהתם משמע שלא יצא יד"ח וצריך לחזור, וצ"ע].

*ויש לעיין אם אמר פסוק ראשון ולא כיון להיכן חוזר:

בשו"ע [סא, ט] מבואר שאסור לומר ב' פעמים בציפות את הפסוק שמע ישראל... מכיון שזה נראה שמקבל עליו ב' רשויות. אמנם באופן שבפעם הראשונה שקרא לא כיון דעתו, מבואר במ"ב שם שמותר לו לחזור מיד ולומר עוד פעם את הפסוק שמע, אבל יאמרנה בלחש. [וכן מבואר בערוה"ש סג, ו].

ואם נזכר באמצע הפרשה השניה מסיים את הפרשה, וחוזר וקורא פרשה ראשונה ואח"כ ממשיך פרשה ג'. [כן מבואר במ"ב סג, יד]. ואף דלכתחילה אין להקדים פרשה שניה לראשונה, שאני הכא דכדיעבד דמי, ובדיעבד מהני, וכפי שמבואר בסימן סד, א [ערוה"ש שם].

כוונת הפסוק הראשון

*כוונת הפסוק הראשון הוא – שמע ישראל, ה' שהוא עכשיו אלוהינו, ה' אחד, [כלומר שאין עוד מלבדו]

ורש"י מפרש את המילים "ה' אחד" שהוא עתיד להיות ה' אחד, וכמו שכתוב "כי אז אהפוך אל עמים שפה ברורה לקרא כולם בשם ה'" ונאמר "ביום ההוא יהיה ה' אחד ושמו אחד", וזהו כל תקותינו שאז יתגדל ויתקדש שמו יתברך, ולכן מיד אח"כ אומרים את הפסוק של ברוך שם... כלומר שאז יתגלה כבוד מלכותו בגלוי, ולכן אומרים אותה בלחש כי עתה אין מלכותו יתברך באופן גלוי מפני חטאינו (מלבד ביום הכיפורים שאז אנו כמלאכים אומרים בקול רם). [עיין בערוה"ש ר"ס ס"א].

ומבואר בפוסקים שכשאומר "אחד", כנגד האות א' - יכוין שה' אחד, וכנגד האות ח' - יכוין שהקב"ה מולך בז' רקיעי השמים והארץ, וכנגד האות ד' - יכוין שהקב"ה מולך בד' כנפות הארץ. [ויכוין האדם לקבל על עצמו עול מלכות שמים].

ויש לציין שבשמות הקדושים שבפסוק הראשון של ק"ש [מבואר בפוסקים בסי' ה'] צריך לכווין את השם כתיבתו, כלומר ה' [אדון הכל היה הוה ויהיה], אלוהינו [תקיף ובעל היכולת ובעל הכוחות כולם בעליונים ובתחתונים].

*כל הכוונות הנ"ל היינו לכתחילה אבל בדיעבד גם אם אינו יודע פירוש של כל מילה ומילה, אם כיוון בפסוק ראשון לקבל על עצמו עול מלכות שמים, ובפסוק של ברוך שם... שמלכותו לעולם ועד, יצא יד"ח. [עיין בשו"ת אג"מ ח"ה ס"ה, ובתשובות והנהגות ח"ב סימן מ"ו שהביא שכן מבואר ברע"א] (ויש לציין שעצם הכוונה בפסוק של ברוך שם... אינו ברור כ"כ, ולכן חייבים לסמוך על ההוראה הנ"ל).

*לכתחילה יש לכוין בשעת אמירת התיבות, ואם אינו יכול, רשאי גם לכוין בתוך כדי דיבור לאחר שגמר את הפסוק. [עיין שבט הלוי ח"י סט"ז ובעוד פוסקים שכ"כ].

בענין אמירת ה' אלוהיכם אמת, והשלמת רמ"ח תיבות

*כתוב בזוה"ק [מובא במ"ב סא, ו] פתח ר' יהודה ואמר "רפאות ה' לשרך ושקוי לעצמותיך, התורה היא רפואה לגוף ולעצמות בעוה"ז ובעוה"ב דאמר ר' נהוראי אמר ר' נחמיה בק"ש יש רמ"ח תבות כמנין איבריו של אדם, והקורא ק"ש כתיקונו כל איבר ואיבר נוטל תבה אחת ומתרפא בו. וא"ת שהרי אין בק"ש רק רמ"ח תיבות. י"ל שלכן תיקנו שהש"צ יחזור ויאמר ג' תיבות ה' אלוהיכם אמת, והציבור שומע ויוצא ידי חובה. וכן מבואר בשו"ע [סא, ג].

*ויש לציין שמה שמבואר שיש בק"ש רמ"ה תיבות היינו בלי המילה האחרונה "אמת" שהרי מילה זו היא המילה הראשונה של ברכת ויציב, אלא שיש איסור להפסיק בין אלוקיכם לאמת ולכן אומרים אמת מיד כשגומרים ק"ש, ולפ"ז נמצא שבעצם יש כבר רמ"ו תיבות, וחסר רק ב' תיבות שיוצאים מהש"צ שחוזר ואומר ה' אלוקיכם אמת.

ויש לציין שבשו"ע מבואר שהש"צ אומר בלחש ה' אלוקיכם "אמת" וחוזר פעם שניה ואומר ה' אלוקיכם אמת. אמנם כתב המ"ב בשם הרמ"ע מפאנו שהש"צ בפעם הראשונה אינו אומר אמת, ועי"ש במ"ב שדעת הגר"א כרמ"ע מפאנו, אמנם המנהג הוא כדעת השו"ע שאומרים ב' פעמים אמת. עכ"ד. ועיין בערוה"ש שכתב שיש נוהגין כרמ"ע מפאנו.

ויש שעשו פשרה בין ב' השיטות ובאופן שהש"צ סיים את ק"ש וצריך להמתין כדי לומר עוד פעם ה' אלוקיכם אמת, אז אומרים אמת גם בפעם הראשונה, אבל אם מיד אחרי מסיים את הק"ש של עצמו, הוא אמור להמשיך ולומר ה' אלוקיכם אמת, אז בפעם הראשונה אין אומרים אמת, [כן מבואר בשו"ת אג"מ ח"ה ס"ד, וכן נהג הגרשז"א וכפי שמבואר בהליכות שלמה].

*מי שאוחז באמצע ק"ש בשעה שהש"צ אומר ה' אלוקיכם אמת, כתב השע"ת בשם סדר היום וכן כתבו עוד פוסקים שיפסיק ויכוין למה שאומר הש"צ, [ומכיון ששומע כעונה נחשב שיש לו רמ"ח תיבות], אמנם דעת הכף החיים [ס"ק ט"ז וכן מבואר בבן איש חי פ' וארא] שאין להפך הסדר ולכן לא יכוין לצאת באמצע ק"ש, אלא יסיים את ק"ש ויחזור בעצמו ויאמר ה' אלוקיכם אמת, או ישלים ע"י אמירת ט"ו וי"ן, וכן מנהג הספרדים.

*מי שמתפלל ביחידות מבואר ברמ"א כמה עצות איך ישלים למנין רמ"ח ואחד מהעצות הם שיאמר לפני ק"ש קל מלך נאמן, וכן מנהג הליטאים, אמנם מנהג החסידים והספרדים ע"פ מש"כ המקובלים שאת השלמת הרמ"ח תיבות יש לעשות בסוף ק"ש ולא לפניו, ולכן נהגו שלא לומר קל מלך נאמן, והמקובלים נהגו ע"פ האר"י ז"ל שיחזור בעצמו ויאמר ה' אלוקיכם אמת, אמנם רוב העולם אין נוהגין לכפול בעצמם תיבות אילו אפילו כשמתפללים בציבור [על אף שהרמ"א מתיר את זה] אלא משלימים את הרמ"ח תיבות ע"י אמירת ט"ו וי"ן.

*בתפלת ערבית שאין אומרים ט"ו וי"ן כתב המ"ב שמשלים עוד ג' תיבות ע"י שיכווין באמירת "אמת" שהוא כנגד ג' תיבות.

הנחת ידיו על עיניו בשעת אמירת פסוק ראשון של שמע

*מלשון השו"ע [סא,ה] משמע שמניח את ידו ממש על עיניו, אמנם יש שכתבו שלא דוקא הוא ויכול להניח את ידיו על המשקפים ויהיו עיניו עצומות.

*גם איטר מניח יד ימינו על עיניו בשעת אמירת ק"ש. [כן מבואר בספר עוד יוסף חי ועיין בארחות רבינו שכן נהג הקה"י].

איסור אמירת שמע ב' פעמים בזה אחר זה

מבואר במשנה במגילה שאסור לומר שמע ב' פעמים, מכיון שזה נראה כאילו ח"ו הוא מקבל על עצמו ב' רשויות. וכן נפסק בשו"ע [סא,ט] שאין לומר שמע ב' פעמים בין שכופל התיבות (שאומר את המילה שמע או תיבה אחרת ב' פעמים ברציפות) בין שכופל את כל הפסוק הראשון.

ואם כפל את הפסוק ב' פעמים, בדיעבד יצא יד"ח. [מ"ב]. אבל אם כפל את התיבות ב' פעמים כתב המ"ב שיש להסתפק אם יצא יד"ח, ולדעת האג"מ [או"ח ח"ה ס"ה] פשוט שלא יצא יד"ח.

*אסור לומר ב' פעמים שמע גם אם בפעם השניה אומר בלחש. אמנם באופן שלא כיוון בפעם הראשונה מבואר במ"ב שיכול לחזור ולקרוא בלחש פעם ב' בכוונה.

*לכתחילה אסור לקרוא גם את כל הפרשה הראשונה ב' פעמים ברציפות [א"כ קורא עוד פרשיות ביניהם]. [מ"ב ס"ק כ"ה].

*מבואר בפוסקים שלכתחילה יש להחמיר שלא לכפול התיבות בכל הג' פרשיות. [מ"ב ס"ק כ"ד למד כן מדברי הרי"ף והערוה"ש בסעיף י"ד מדייק כן מדברי הרמב"ם].

נ.ב.

*אסור לומר מודים מודים ב' פעמים, מהטעם הנ"ל. [עיין בסימן קכ"א].

*אסור לומר אמן אמן ב' פעמים, [רמ"א]. ועיין במ"ב שיש ב' פירושים לאמן, א. אני מאמין ומחזק שכן הוא האמת. ב. בקשה שיאמנו הדברים וימלא משאלותינו, ולפ"ז בברכה ששייך בה שני הפירושים [ברכת רפאין] אפשר לענות ב' פעמים אמן.

ואם נזדמן לו לענות אמן על ב' ברכות [ששמע ב' אנשים מברכים] יענה פעם אחת אמן ויעלה לשניהם, ועדיף לומר אמן ואמן.

אמירת ברוך שם כבוד מלכותו וגו' בלחש

מבואר בשו"ע [סא,יג] שצריך לומר ברוך שם... בלחש, ומבואר במ"ב דהיינו משום שבשעה שיעקב אבינו רצה לגלות לבניו את הקץ נסתלק ממנו שכינה וסבור היה שאין מטתו שלימה עד שפתחו כולם ואמרו שמע ישראל,, ויעקב אבינו ענה ואמר ברוך שם... ומכיון שיעקב אבינו אמרו, אי אפשר שלא לאומרו, אבל מאידך מכיון שמשה רבינו לא כתבו בתורה א"א לאומרו, ולכן קבעו לאומרו בלחש.

ועיין בסימן תרי"ט שביום הכיפורים אומרים אותו בקול רם. ומבואר שם בטור דהיינו משום שברוך שם... הוא שירת המלאכים ומשה רבינו גנבה מהמלאכים ולכן בכל השנה אומרים אותו בלחש, אבל ביוה"כ שאנו דומים למלאכים, אומרים אותו בקול רם.

ועי"ש באלוהו זוטא שתמה על זה שהרי מבואר כאן שהטעם הוא משום שמשה רבינו לא כתבו בתורה.

ועיין במג"א שמיישב שהטעם שמשה רבינו לא כתבו בתורה הוא משום שגנבו מהמלאכים.

ועיין בערוה"ש סי' תרי"ט שכתב שבכל השנה אין אומרים אותו בקול רם, משום שהוא שירת המלאכים ואין אנו בדרגה מספיק גבוהה לאומרה, אבל ביוה"כ אנו מתעלים לדרגת המלאכים ולכן אומרים אותו.

ולכאורה לפי הטעמים הנ"ל היה נראה לאומרו ממש בלחש שלא ישמיע לאזנו, אמנם יש שכתבו שצריך להשמיע לאזנו. [כה"ח ס"ק מ"ז ועיין תשובות והנהגות ח"ב סמ"ו].

[ויש שכתבו (תשובות והנהגות שם) בשם הגר"ח מבריסק שביחיד מותר לקרוא בקול רם].

אופן ק"ש בקול או בלחש

בשו"ע [סא,כו] מבואר שיש נוהגין לקרוא ק"ש בקול ויש נוהגים לקרותו בלחש, ולענין הלכה כל אחד יקרא באופן שהכי קל לו לכוין. [אבל צריך להשמיע לאזנו וכפי שמבואר בסימן סב,ג].

אי מהני הרהור בק"ש או שצריך דיבור

ועיין במ"ב שהביא שעל אף שהרהור לאו כדיבור דמי, ומי שמהרהר את הק"ש לא יצא יד"ח מ"מ אם שומע מחברו, שומע כעונה ויוצא יד"ח, וי"א שאם אחד מוציא את חברו צריך שהשומע יבין את הלשון ששומע, אבל אם יחיד מוציא את הרבים יד"ח, לא צריך שיבינו.

חיתוך האותיות והמילים כתיקונם

*מי שבטבעו אינו יכול לבטא את האותיות כמו שצריך, [אינו יכול לומר שי"ן או רי"ש וכדומה] או שבטבעו הוא בולע חלק מהאותיות, ואינו יכול לדבר באופן אחר, יוצא יד"ח מכיון שמדבר לפי דיבורו, ועליהם מבואר במדרש על הפסוק ודגלו עלי אהבה א"ר אחא עם הארץ שקורא "ואהבת" "ואייבת" אמר הקב"ה ולגלוגו עלי אהבה. [ערוה"ש סב,א].

*עיי' בערוה"ש ס"ב שכתב שלפי מבטא שלנו (אשכנזי) על אף שקשה להבחין בין אות אל"ף לעי"ן, ובין חית"ל לכ"ף, פשוט שיוצא יד"ח, דכיון שמבטא שלנו הוא, אין חשש בדבר ורחמנא ליבא בעי, ורק המדקדק במצות יראה לדקדק בזה הרבה. עי"ש.

ומי שבולע מילים וקרא עלבבך, בדיעבד יצא יד"ח, דכל טעות שאנשים רגילים לדבר כך [שיש מילים שכשואמרים אותם ביחד הדרך להבליע חלק מהאותיות], בדיעבד יצא יד"ח, שהרי קראה בכל לשון יצא. [אג"מ ח"ה ס"ד].

צריך להשמיע לאזנו מה שמוציא מפיו

מבואר בשו"ע [סב,ג] שצריך להשמיע לאזנו וכו'. ויש לעיין מה הדין במקום שיש הרבה רעש וכדי להשמיע לאזנו צריך לומר בקול רם, האם צריך לומר בקול רם או שמספיק לקרוא באופן שאם לא היה רעש היה שומע, ובפשטות צריך להשמיע לאזנו ממש. [עיי' בכה"ח סק"ז שמסתפק בזה, ועיי' בשפתי חכמים במכת צפרדע שמבואר שמה שהיה צריך לצעוק כדי להשמיע לאזנו].

[ולענין פסוק של ברוך שם... אם צריך להשמיע לאזנו, עיי' משכ"ב בסימן סא,ג].

התנוחה המותרת בזמן אמירת ק"ש

*אין לקרוא ק"ש כשהוא פרקדן [על הגב או על הבטן], ומי ששוכב על צידו לדעת השו"ע מותר לו לכתחילה לקרוא, אבל לדעת הרמ"א רק באופן שהוא שוכב ערום ויש לו טורח רב לקום ולהתלבש, בכה"ג מותר לו לקרוא כששוכב על צידו, ולענין הלכה עיי' בביה"ל שהביא כמה וכמה פוסקים שמקילים כדעת השו"ע, אמנם הביא שיש מחמירים כדעת הרמ"א, ובודאי לכתחילה יש להחמיר. ע"כ.

*ולענין ק"ש שעל המטה עיי' ברמ"א סי' תרל"ט שכתב לעיין בסי' ס"ג ולפום רהטא נראה שפשוט שאסור לשכב פרקדן, ולענין שכיבה על הצד זה תלוי במחלוקת השו"ע והרמ"א אם מותר אפילו שלא במקום טורח, אמנם עי"ש במ"ב סק"ו שהביא שי"א שכונת הרמ"א למי שבא לקיים מצות ע' של ק"ש בשעה שהוא קורא ק"ש שעל המטה, אבל מי שכבר יצא יד"ח ק"ש וקורא רק משום דין ק"ש שעל המטה [לישון מתוך דברי תורה ושמירה מהמזיקין] יכול לכתחילה לקרותו בשכיבה, אבל יש חולקין וסוברים שגם בק"ש שעל המטה אין לקרות בשכיבה, אמנם לענין שכיבה על הצד עי"ש בשעה"צ שאין למחות במי שמקל מכיון שאפילו בק"ש שקורא בתורת חיוב דעת השו"ע ורוב הפוסקים שמותר לכתחילה לקרותו על צידו.

ועיי' בערוה"ש [רלט,ו] שהביא בשם המג"א שק"ש על המטה עדיף לקרוא בשכיבה (מכיון שבאופן זה אמירת הק"ש סמוכה יותר לשינה) ועי"ש שכתב "שכן המנהג פשוט". ע"כ.

ובמקום חולשה פשוט שאפשר להקל ולקרותו כששוכב על צידו.

נ.ב.

*יש לציין שיש איסור גדול לישון פרקדן, וצריך לישון כששוכב על צידו. [מ"ב,תרלט,ו].

*מבואר בשו"ע [סג,ב] שמי שיושב אסור לו לקום ולקרותה מעומד, [והיינו משום שחוששים שמא יחשוב אדם שהלכה כב"ש ואז יתכן שיתבטל מלקרותו בזמנו משום שאינו דורש זמן שכיבה וזמן קימה, ערוה"ש]. ועיי' במ"ב שכתב שאפילו אם נעמד כדי לכווין יותר, ג"כ אסור. [אמנם אם נעמד כדי להעביר את השינה, מבואר בכה"ח ועוד פוסקים שמותר].

עוד כתב המ"ב שגם בק"ש של ערבית אם הוא יושב אסור לו לעמוד. אמנם עיין בערוה"ש שחולק וסובר שמכיון שכל הטעם הוא שלא יראה כאילו הוא פוסק כב"ש א"כ אין שום בעיה לעמוד בק"ש של ערבית.

ועיין במ"ב סק"ז שמי שעומד מותר לו להתיישב ולקרוא ק"ש מכיון שזה לא נראה שבא לעשות איזה חומרא אלא נראה שקשה לו לעמוד ולכן הוא מתיישב, ומ"מ בק"ש של ערבית אסור למי שעומד להתיישב כדי לקרות ק"ש משום שנראה שעושה כב"ש. [וכ"ד הערוה"ש שרק בק"ש של ערבית אסור שאז מראה שהלכה כב"ש].

ויש לציין שמותר לקרוא ק"ש גם שחרית וגם של ערבית בין כשהוא יושב ובין כשהוא עומד וכל הנידון שלנו היינו שאם הוא כבר יושב אסור לו לעמוד כשבא לקרוא ק"ש של שחרית שאז נראה שבא לעשות כב"ש. [מ"ב סק"י].

*מבואר בשו"ע [סג,ג] שאדם שמהלך בדרך צריך לעמוד כדי לקרוא פסוק ראשון של ק"ש [ששם הוא עיקר הכוונה] ומבואר בפוסקים שצריך ג"כ לעמוד בפסוק של ברוך שם... ועיין בערוה"ש שיש שכתבו שצריך לעמוד כל פרשה ראשונה. [ויש לציין שכל מה שצריך לעמוד היינו לכתחילה אבל בדיעבד יוצא יד"ח גם כשהוא מהלך וכפי שמבואר בשו"ע ס"א].

נ.ב.

*מי שנוסע ברכב וכדומה יכול לקרוא גם פסוק ראשון ואינו נחשב כמהלך, אבל לנהג אסור לקרוא מכיון שכפי שיתבאר בסמוך אין לעסוק במלאכה כשאומר פרשה ראשונה משום שזה וגם משום שאינו יכול לכווין כשהוא מרוכז בדרך.

בשעת אמירת ק"ש אין להפסיק בשום מעשה ואפילו במעשה קל

*מבואר בשו"ע [סג,ו] שכשקורא פרשה ראשונה אסור להפסיק אפילו לעשות מעשה קל (לרמוז באצבע וכדומה), וגם לצורך מצווה אסור להפסיק ולכן אסור להפסיק ולתת צדקה כשקורא פרשה ראשונה, אבל כשקורא פרשה שניה לדעת השו"ע מותר לו להפסיק במעשה קל, אמנם עיין במ"ב שהרמב"ם חולק וסובר שגם בפרשה שניה אין להפסיק, ולכן יש להחמיר ולא להפסיק גם בפרשה שניה, אבל לדבר מצווה מותר להפסיק, ולכן בפרשה שניה מותר לתת צדקה [אמנם אינו מחוייב דעוסק במצווה פטור מהמצווה].

ויש לציין שעל אף שמבואר בשו"ע שבפרשה שניה מותר לעשות פעולות הכוונה למעשה כל דהוא כגון רמיזה באצבע, שאינו מפריע לו לכווין אבל לא התירו פעולה שמצריכה שימת לב וסילוק המחשבות. [קצות השולחן סי"ט סכ"א].

הפסק בדיבור

*מי ששח במזיד באמצע ק"ש דעת רוב הפוסקים שיכול להמשיך ואינו צריך לחזור לראש, אמנם מכיון ש"א שצריך לחזור לראש, כתב הביה"ל (ועיין מ"ב סק"א) שנכון שיחזור לראש.

ואם שח בשוגג יתחיל מתחילת הפסוק שעומד שם. [מ"ב סימן ס"ו סק"ב ועי"ש שכתב ש"א שאם הפסיק באמצע פסוק במקום שנגמר הענין ממשיך מאותו מקום אפילו שהוא באמצע פסוק].

*מבואר במ"ב [סה,א] שמי ששח באמצע הלל ומגילה ובהמ"ז או באמצע ברכה ארוכה על אף שעשה איסור מ"מ יכול להמשיך במקום שפסק ואינו צריך לחזור לראש, ודוקא כשאומר את הברכה בעצמו אבל אם שומע מאחר ושח באמצע, לא יצא יד"ח, דמסתמא לא שמע את כל המילים. ע"כ. [ומבואר שאם שמע את כל המילים אף אם שח יוצא יד"ח].

הפסק בשתיקה

*לדעת השו"ע [סימן ס"ה] אם הפסיק באמצע ק"ש או ברכותיה בין בשתיקה בין בדיבור אפילו אם שהה כדי לגמור את כולה ואפילו אם היה ההפסק מחמת אונס, יצא. אבל לדעת הרמ"א אם ההפסק היה מחמת אונס ושהה כדי לגמור את כולה לא יצא יד"ח. [מכיון שבשעה שהיה אנוס לא היה לו אפשרות לקרוא לכן נחשב להפסק].

ושיעור של שהה כדי לגמור את כולה מבואר ברמ"א שזה תלוי לפי הקורא ולא לפי רוב בני אדם, [ומסתבר שתלוי לפי איך שקורא עכשיו].

*ושיעור של שהה כדי לגמור את כולה שהדין הוא שבאונס צריך לחזור לראש, מבואר במ"ב סק"ה שאם מפסיק באמצע ק"ש יש לשער לפי הזמן שלוקח לומר את כל ק"ש, [ואם שהה חוזר לתחלת ק"ש], ואם שהה באמצע אחד מברכות ק"ש צריך לשער לפי הזמן שלוקח מתחלת יוצר עד גאל ישראל, ואם שהה כדי שיעור זמן זה חוזר לתחלת הברכה ששהה בה ולא ליוצר אור. [ועיין בבית"ל שכתב שאם שהה בברכת אמת ויציב יחזור לתחלת ק"ש]. ולכתחילה אין להפסיק כשיעור זמן של אותו הברכה שאוחז בה, אלא שלענין בדיעבד אינו חוזר אא"כ שהה כשיעור כל ק"ש וברכותיה. [כל זה יש ללמוד מדברי המ"ב סק"ה ועיין בבית"ל שהאריך בענין].

*עוד כתב המ"ב סק"ה שאם הפסיק בין ברכה לברכה אף אם שהה כדי לגמור את כולה אינו צריך לחזור לתחלת יוצר, אבל בק"ש אם שהה בין פרשה לפרשה צריך לחזור לראש.

*עיין במ"ב סק"ד שלכתחילה ודאי שאין להפסיק לשהות כדי לגמור את כולה אפילו כשאין לו אונס, ואפילו בשתיקה בעלמא, ואפילו בדבר שהוא מדרבנן כגון ברכת ק"ש והלל ומגילה.

[ונפ"מ במי שממתין לפני שמונה עשרה שיתחילו להתפלל עשרה ביחד, והוא צריך להמתין כמה דקות עד שיהיה מנין, ואם יפסיק בשתיקה נמצא ששהה כדי לגמור את כל הברכה של אמת ויציב ולכתחילה ראוי שלא להפסיק, (ואף דבכה"ג אינו נחשב מפסיק מחמת אונס ופשוט שבדיעבד אפילו שהה כדי לגמור את כל ק"ש וברכותיה נמי אינו חוזר, מ"מ לכתחילה ראוי שלא להפסיק) ולכן ראוי שישער כמה זמן לוקח לו לומר את כל הברכה של אמת ויציב, ולפני שעובר שיעור זמן זה, יאמר עוד כמה מילים ויחזור וימתין שיעור זמן זה ויחזור ויאמר עוד כמה מילים, כדי שלא יהיה לו הפסק ארוך בבת אחת. עוד נפ"מ במי שנוהג לגמור את הברכה של הבוחר בעמו ישראל באהבה ביחד עם החזן ומצוי מאוד שצריך להמתין על הש"צ או בגלל שהש"צ מאריך או בגלל שהוא ממתין לציבור, ובעיקר במי שמתפלל מהר שיעור הזמן של אמירת הברכה של אהבה רבה הוא קצר מאוד, ולכן יש להשתדל ולומר כל קצת זמן עוד מילה כדי שלא ישהה בבת אחת שיעור זמן רב, (ובמעריב שהברכה קצרה מצוי עוד יותר שיהיה בעיה גם בברכה של אהבת עולם וגם בברכה של השכיבין)].

וכמו"כ יש ליזהר בברכות ק"ש או הלל וכדומה שפעמים שהש"צ מאריך בניגונים שיש ליזהר לכתחילה שלא יאריך כשיעור שלוקח לגמור את כולה מכיון שלכתחילה אין לשהות. [אבל בדיעבד פשוט שאינו נחשב הפסק מחמת אונס, ובדיעבד אינו חוזר לראש].

נ.ב.

ובעיקר הענין עיין במ"ב סק"ד שמשמע בדבריו שכשהש"צ מנגן הבעיה של ההפסק הוא רק ביחס לציבור ששותקים אבל מצד הש"צ עצמו אין בעיה של הפסק ומסתבר דהיינו משום שביחס אליו הניגון הוא חלק מאמירת הברכה וכל הבעיה היא רק צד הציבור. [ויש להעיר במה שנוהגים העולם לשיר בברכה השביעית של השבע ברכות, דעל אף שהרבה פעמים שהווי הוא פחות מהזמן שלוקח לגמור את כולה, מ"מ לפעמים משכח"ל שמחמת שהציבור מנגנים יש חשש שישהה יותר מכדי לגמור את כולה, ולפי דברי המ"ב אפשר לתת עצה שזה שאומר את הברכה ינגן (לא יאמר את המילים) ביחד עם הציבור, ובכה"ג אין בעיה של הפסק, ובלא"ה לכאורה יש ליישב את מנהג העולם, דשאני הכא שכשציבור מזמרים הם לא סתם מנגנים ניגון אלא אומרים את הנוסח של הברכה בניגון, ואחריהם עונה המברך ואומר את זה בניגון, וזהו מסדר צורת אמירת הברכה ואפשר שאינו נחשב להפסק. וצ"ע].

*יש לציין שמי שמפסיק לצורך מצוה כגון לענות דברים שבקדושה, או שממתין לש"צ כדי להתחיל שמונה עשרה ביחד עם הציבור, ודאי שצריך להמתין ואינו נחשב להפסק בדיעבד, אבל לכתחילה אם יכול לכונן שההפסקים יהיו יותר קצרים, ראוי לעשות כן. [עיין מ"ב סוף סק"ד].

*עוד יש לציין שפשוט הוא שמי שמפסיק ושוהה כדי לכונן, אינו נחשב הפסק כלל.

*ובעיקר הענין שאם שהה כדי לגמור את כולה באונס חשיב הפסק [לדעת הרמ"א] בפשטות כל הבעיה היא כששוהה בבת אחת, אבל אם שהה כמה פעמים בתוך ברכה אחת אין מצרפים את כל השהיות ביחד, וכן משמע מהמ"ב סק"ד, אמנם עיין בהגהות רע"א ובדעת תורה שהביאו שהירושלמי מסופק דאפשר שיש לצרף את כל השהיות ביחד, והירושלמי נשאר בספק.

*עיין במ"ב סק"ב שכתב שמה שמבואר שבאונס חוזר לראש היינו דוקא אם האונס הוא מחמת האיש שאינו ראוי כגון שצריך לנקביו או שהמקום אינו ראוי כגון שמצא שם צואה והוצרך לשהות עד שיוציאום, אבל אונס אחר כגון מחמת לסטים וכדומה לא חשיב הפסק. וכן מסקנת הערוה"ש.

מי שנמצא בבית כנסת בשעה שאומרים ק"ש

מבואר בשו"ע [סג,ב] שאם נכנס לבית הכנסת בשעה שהציבור אומרים ק"ש צריך לקרות עמהם פסוק ראשון כדי שלא יראה כאלו אינו רוצה לקבל על עצמו עול מלכות שמים.

ואם עומד במקום שאינו ראוי לפסוק כגון בפסוקי דזמרה לא יפסיק אלא יאמר התיבות שהוא אומר בשעה שהציבור אומרים פסוק ראשון בניגון הציבור שיהיה נראה כאלו קורא עמהם. ע"כ.

וכבר כתב המ"ב שדעת הפוסקים להלכה שיש להפסיק באמצע פסוד"ז ולומר ק"ש עם הציבור, ומש"כ השו"ע שלא יפסיק היינו במי שעומד בק"ש או בברכותיה.

*ועיין במ"ב שכתב שמי שעדיין לא קרא ק"ש ורוצה לקרוא ק"ש עם תפילין ובברכותיה יכוין שלא לצאת בקריאה זו.

*עוד כתב המ"ב שגם מי שעדיין לא בירך ברכת התורה יש לו לקרוא ק"ש עם הציבור מכיון שאינו דרך לימוד תורה אלא קבלת מלכות שמים.

*עוד כתב המ"ב בשם הגר"א שיש לקרוא עם הציבור את כל ק"ש. אמנם כבר כתב הערוה"ש שמנהג העולם לקרוא רק פסוק ראשון. ועיין במ"ב שכתב שעכ"פ אם הוא באמצע פסוקי דזמרה יפסיק רק לפסוק ראשון דבלא"ה לדעת השו"ע אין להפסיק כלל.

נ.ב.

מה שכתבנו שמי שנמצא בבית הכנסת בשעה שאומרים שמע ישראל צריך לומר עמהם, בפשטות היה נראה דכן הוא הדין גם בק"ש שאומרים בקדושה במוסף ובהוצאת ס"ת והיו"כ קטן, אבל ראיתי שמביאים בשם הגר"ח קנייבסקי שכל הדין הנ"ל היינו רק בק"ש שיוציאים יד"ח ק"ש, וכן מבואר באור לציון ח"ב סמ"ה אות ח'.

*עיין במ"ב שמה שמבואר שמי שנכנס לבית הכנסת קורא ק"ש עם הציבור אינו רק לגבי ק"ש אלא הה"נ אם הציבור אומרים אשרי או עלינו ג"כ אומר עמהם. אמנם עיין בערוה"ש שכתב שאין העולם נוהגים כן רק בק"ש ובעלינו. ועיין באג"מ ח"ג ספ"ט שכתב שמנהג העולם כן גם לגבי אמירת י"ג מידות.

שונות

*בשעת אמירת והביאנו לשלום וכו' נוהגין לקבץ את הציציות, ורוב העולם נוהגים לקבץ את כל הד' ציציות ויש מקבצים רק את השתים שלפניו. [ערוה"ש]. ויאחזם בידו השמאלית בין קמיצה לזרת.

חיוב ברכות ק"ש

ברכות ק"ש לפני ולפניה מקורו במשנה בפ"א דברכות. והסמיכוהו רבנן על הפסוק שבע ביום היללתיך על משפטי צדקך שבע ברכות על ק"ש שהרי תורה שנקראת משפטי צדקך.

ולדעת הרמב"ן ברכות [כב,ב] וריטב"א בר"ה [טז] ברכות ק"ש שלפניה נחשבים ברכת המצוה של ק"ש, [ובזה מיישבים את הקושיא למה אין מברכים אקב"ו לקרוא ק"ש, והתשובה היא שמכיון שמברכים ברכות אילו מיד לפני הקריאה, ברכות אילו נחשבים כברכת המצוה].

אבל בראשונים אחרים משמע שברכות אילו תיקנו להסמיכם לק"ש אבל אינם נחשבים ברכת המצוה של ק"ש, [ונכתב האבודרהם שמה שאין מברכים אקב"ו לקרוא ק"ש היינו משום שענין ברכה הוא קבלת מלכות שמים, וכל ענין של ק"ש קבלת מלכות שמים הוא].

ועיין בתשובות הרשב"א [מז] שכתב שאינו ממש כברכת המצוה דא"כ היה לנו לברך אקב"ו לקרוא את שמע, אלא שברכותיהן נתקנו בפ"ע ותקנו לאומרם לפני ק"ש, אבל אם כבר קרא ק"ש, ודאי שצריך לאומרם. ע"כ.

ולכאורה נפ"מ שלדעת הרמב"ן צריך להסמיכה ממש לק"ש ואין להפסיק בעניית אמן ביניהם, אבל לדעת שאר הראשונים מכיון שאינו ברכת המצוה אף שצריך להסמיכה מ"מ מותר להפסיק בענית אמן.

ולענין הלכה: עיין ברמ"א סעיף ד' דק"ל כדעת שאר הראשונים שהברכות האילו אינם נחשבים ברכת המצוה ולכן אפשר לסיים את הברכה לפני הש"צ, ולענות אמן אחרי ברכת הש"צ, [וכן נוהגים חלק מהליטאים עיין בערוה"ש שכתב שכן המנהג]. אמנם עיין במ"ב שכתב שלכתחילה עדיף להמתין לש"צ ולגמור ביחד איתו את הברכה ואז אינו צריך להפסיק לעניית אמן. [ועיין במ"ב שאף שעונין אמן על ברכת הבוחר בעמו ישראל באהבה מ"מ אין עונין אמן על ברכות אחרות]. ועל אף שלענין ברכת הבוחר בעמו ישראל דעת המ"ב להחמיר לכתחילה ולסיים ביחד עם הש"צ כדי שלא יצטרך לענות אמן, מ"מ בברכה הראשונה של יוצר אור אפשר לכתחילה לענות אמן.

ומנהג הספרדים הוא שאין עונין אמן אחר ברכת הבוחר בעמו ישראל באהבה, ולכתחילה יש לסיימו ביחד עם הש"צ, ולענין ברכת יוצר אור אם סיימה לפני הש"צ עונה אחריו אמן, אבל לכתחילה ראוי לסיימה ביחד עם הש"צ. [עיין בכל הנ"ל בביאור הלכה ובכף החיים].

*גם לדעת המחמירים וחוששים שנחשב ברכת המצוה ולכן אין מפסיקים בעניית אמן, מ"מ אין דינו ממש כברכת המצוה ולכן גם לדעת השו"ע שאין עונין אמן, מ"מ אם קרא ק"ש בלא ברכותיה ודאי שחוזר ואומר ברכותיה, [וכדמבואר בסימן ס' ס"ב],

וכמו כן באופן ששומע קדיש מפסיק לעניית איש"ר כדין מי שנמצא באמצע הפרק [והה"נ דמפסיק לכל הדברים שמפסיקים להם באמצע הפרק], דאף לדעת השו"ע אינו נחשב ממש כברכת המצוה, עד שנאמר שאין לו להפסיק אפילו לעניית איש"ר. [כה"ח סו,כז].

נ.ב.

יש לציין שאם כבר קרא ק"ש לפני התפלה ויצא יד"ח, פשוט הוא שעונה אמן אחר ברכת הבוחר בעמו ישראל באהבה. [א"א בוטשאטש].

קדושת יוצר

*השו"ע [נט,ג] מביא שתי דעות אם יחיד אומר קדושה בברכת יוצר או לא, וכדי לצאת מידי ספק נכון לקרותה בטעמי המקרא. אבל הרמ"א כתב שהעיקר כמו השיטה שיחיד אומרה, ועיין בערוה"ש שכתב שכן המנהג שיחיד אומרה גם בלי טעמים, וכן פשט המנהג אצל הספרדים, אמנם עיין במ"ב ובכף החיים שירא שמים לכתחילה ראוי לו להחמיר ולחשוש לדעת האומרים שאין יחיד אומרה, ולכן לכתחילה יש לקרותה בטעמי המקרא וכדעת השו"ע.

ועיין במ"ב שכתב שכל הנ"ל היינו ביחיד שמתפלל לבדו, אבל מי שאיחר לביה"כ ולכן הוא מתפלל לבד, לכל הדעות יכול לומר את הקדושה מכיון שיש שם ציבור.

*אומרים קדושה זו בשיבה, [כן מבואר בפוסקים וע"פ קבלה יש קפידא בדבר].

*אם אינו מתפלל במנין זה, ושומע קדושה זו, א"צ לענות עמהם.

*מי שעומד באמצע פסוד"ז וכדומה לא יפסיק לאמירת קדושה זו. [מנח"י ח"ט ס"ח].

זמן ברכות ק"ש

*תחילת זמן ברכות ק"ש כתחילת זמן ק"ש, ואין להקדים ולברך לפני הזמן של משיכיר את חברו וכו'. [מ"ב נח, א].

*מבואר בשו"ע [שם] שסוף זמן אמירת ברכות ק"ש הוא בסוף ד' שעות כמו סוף זמן תפלה, ועיין בערוה"ש שכתב שלאחר ד' שעות אין לברך כלל והוה ברכה לבטלה.

אמנם עיין בביאור הלכה שהכריע שבשעת הדחק מי שנאנס יכול לברך עד חצות די"א שכמו שתפלה בדיעבד אפשר להתפלל עד חצות הה"נ ברכות ק"ש.

הלכות תפלה:

הקדמה:

כתב הרמב"ם מצות ע' להתפלל בכל יום שנאמר "ועבדתם את ה' אלוהיכם" מפי השמועה למדו שעבודה זו היא תפילה שנאמר "ולעבדו בכל לבבכם" ואמרו חכמים איזהו עבודה שבלב זו תפלה, ואין מנין התפילות מן התורה, ומן התורה אין נוסח מיוחד לתפילה, ואין זמן מיוחד, אלא חיוב מצוה זו כך הוא שיהיה אדם מתחנן ומתפלל בכל יום ומגיד שבחו של הקב"ה, ואח"כ שואל צרכיו שהוא צריך להם בבקשה ובתחנה ואח"כ נותן שבח להקב"ה על הטובה שהשפיע לו כל אחד לפי כוחו וכו'.

ומבואר א"כ שלדעת הרמב"ם עיקר חיוב תפלה מדאורייתא הוא. אמנם ידוע שהרמב"ן חולק וסובר שחיוב תפילה מדרבנן וכן סתימת הפוסקים, אמנם עיין בערוה"ש שכתב שאין כוונת הרמב"ן שכל ענין התפילה מדרבנן הוא דא"כ אפשר לומר שלא נתפלל כלל לאבינו שבשמים והרי עבודה היא אחת מג' עמודי העולם וא"כ אפשר שלא נתחנן לפניו בכל יום, ועוד יש להביא ראיה מהרמב"ן עצמו שכתב ועיקר הכתוב "ולעבדו בכל לבבכם" מצות עשה שתהיה עבודתו לקל יתעלה בכל לבביו כלומר בכוונה רצויה וכו' ע"כ. וא"כ ממילא שהתפלה בכלל זה שזהו עבודה בכוונה רצויה וא"כ נצייר אהבת ה' אם לא נתפלל אליו כלל. ולכן כתב שמש"כ הרמב"ן דמדרבנן הוא הכוונה היא שאין זה נחשב במנין המצות ודינה ככל דיני דרבנן דספיקן להקל, אבל ודאי שעיקרו מצוה מן התורה היא. ועי"ש שכתב שי"ל שהטעם שמצות התפילה אינה נחשבת במנין המצות היינו משום שגבוה מעל גבוה הוא וחז"ל קראו דברים העומדים ברומו של עולם, שהתפלה היא כעומד לפני המלך ומדבר עמו פנים בפנים כביכול, ובחז"ל מבואר שמהתפלות נעשים כתרי כבוד להקב"ה.

וידועים דברי הגר"ח מבריסק [בהל' תפלה] שעל אף שחיוב תפלה מדרבנן הוא, מ"מ מי שמתפלל מקיים מצוה דאורייתא.

תחלת זמן תפלה

כתב השו"ע [פ"א] מעיקר הדין מצותה לאחר נץ החמה, ובדיעבד אם התפלל אחרי עלוה"ש אפילו אם לא היה אנוס, יצא יד"ח. אבל מי שהוא אנוס, אפילו לכתחילה יכול להתפלל לאחר עלוה"ש [מ"ב סק"ד]. ולכתחילה אדם צריך לדאוג לסדר את עבודתו באופן שיוכל להתפלל אחרי הנץ, אבל אם אינו יכול דינו כאנוס, ומותר לו להתפלל לפני הנץ. [אג"מ ח"ד ס"ו והליכות שלמה פ"ה אות י"ג].

וגם באופן שהוא אנוס ואינו יכול להתפלל אחרי הנץ מ"מ ישתדל להתפלל אחרי הזמן של משיכיר את חברו... [50 דקות לפני הנץ].

*אם יש לאדם אפשרות להתפלל במנין לפני הנץ או להתחיל לעבוד לפני התפלה ואח"כ להתפלל במנין אחרי הנץ, עדיף להתפלל לפני הנץ, מאשר לעבוד לפני התפלה. [ספר תפלה כהלכתה פ"ג הערה ס"ג בשם הגריש"א].

סוף זמן תפלה

מבואר בשו"ע [שם] שסוף זמן תפלה הוא לאחר ד' שעות שהוא סוף השליש הראשון של היום, מכיון שזהו סוף זמן שחיטה של תמיד של שחר. ובדיעבד אם לא התפלל עד סוף שעה ד' יכול להתפלל עד חצות, אבל אין לו שכר כמתפלל בזמן. ע"כ.

אמנם כתב המ"ב שאם במזיד עבר ד' שעות ועדיין לא התפלל, מכיון שי"א שאסור לו להתפלל, לכן יתפלל ויתנה שעל הצד שאינו יכול להתפלל עכשיו שחרית, התפלה שלו תהיה תפלת נדבה. [אמנם חומרא בעלמא הוא ולכן גם בשבת שאין דין תפלת נדבה, מתפלל עד חצות].

אחרי חצות אסור להתפלל שחרית, מ"מ אם עבר והתפלל בחצי שעה שלאחר חצות, בדיעבד יצא יד"ח. אבל אחרי שעבר חצי שעה והגיע זמן מנחה, פשוט ששוב אינו יוצא יד"ח תפלת שחרית [מ"ב סק"ז].

נ.ב.

כתב הרמב"ם כשם שתפלה מצוה מן התורה כך מצוה מדבריהם להתפלל אותה בזמנה כמו שתקנו לנו חכמים ונביאים. ע"כ. ומי שמאחר זמן תפלה נקרא עברין ויורש גהינום ח"ו.

*כפי שנתבאר בהלכות ק"ש נחלקו המג"א והגר"א האם משערים את השעות מהנץ החמה או מעלות השחר, כמו כן נחלקו לענין סוף זמן תפלה, שלדעת המג"א משערים ד' שעות אחרי עלות השחר, ולדעת הגר"א משערים ד' שעות אחרי הנץ החמה.

וכפי שכתבנו בהלכות ק"ש, משערים לפי שעות זמניות, ולא לפי שעות שוות.

*מש"כ שסוף זמן תפלה הוא בסוף ד' שעות הכוונה היא שעד אז הוא צריך לגמור את התפלה ולא מספיק להתחיל את התפלה לפני סוף זמן תפלה, [מ"ב סק"ה. אמנם עיין בערוה"ש [ק"ה] שכתב שענין זה תלוי בשני התירוצים של תוס' בריש ברכות, ועיין בא"א בוטשאטש [קד"ו] שסובר ג"כ שמספיק להתחילה לפני סוף הזמן].

*מי שמחמת אונס התחיל להתפלל סמוך לסוף זמן תפלה, מוטב שידלג פסוקי דזמרה כדי שיוכל לומר ברכות ק"ש ושמונה עשרה. [מ"ב עא, ד].

דברים האסורים לפני התפלה

*לפני שאדם מתפלל שחרית אסור לו ללכת לביתו של חברו כשכוונתו לכבד את חברו, ואם הלך אסור לו לכבדו ולומר לו בוקר טוב וכדומה. אמנם אם צריך ללכת לביתו של חברו לצורך מסוים, מותר לומר לו בוקר טוב וכדומה, אבל אסור לומר "שלום" מכיון שהוא שמו של הקב"ה, ואין ראוי להזכיר שמו על האדם ולכבדו קודם שמכבד להקב"ה. [שו"ע פט, ב].

*מי שפוגש את חברו בדרך לבית הכנסת כתב השו"ע [פט, ב] שי"א שמותר לומר לו שלום, וי"א שאסור לומר שלום, כדי שיהיה לו תזכורת שאסור לו להתעסק בדברים אחרים עד שיתפלל. אבל לכל הדעות מותר לומר בוקר טוב וכדומה.

ומכיון שמעיקר הדין מותר וכל האיסור כדי שיהיה לו תזכורת וכו' לפ"ז כתבו הפוסקים שאם כבר בירך כמה ברכות אין להקפיד ובאופן זה מותר לומר שלום, ואם אדם הקדים לו שלום מותר להחזיר לו שלום, אפילו אם עדיין לא בירך שום ברכה. [מ"ב].

*אסור לכרוע לחברו, אפילו אם אינו משכים לפתחו, ואם התחיל לברך הברכות, מותר. [שו"ע ומ"ב].

אסור להתעסק בענייניו לפני התפלה

*בשו"ע [פט, ג] מבואר שלפני התפלה אסור להתעסק בצרכיו, אבל הרמ"א כתב שיש מקילין באופן שאמר כמה ברכות [מברכות השחר], וטוב להחמיר.

ויש לציין שהאיסור הוא "להתעסק" בצרכיו, וטעם הדבר הוא כדי שלא יפנה לבו לדברים אחרים לפני התפלה, [שו"ע הרב]. ולפ"ז כתבו הפוסקים שמלאכה עראית מותרת מכיון שאינו מפנה את ליבו, ולכן מותר לאדם לסדר את המטה כשמתעורר בבוקר ואין בזה חשש של התעסקות במלאכה. [אמנם פעולה כמו גילוח הזקן וכדומה כתבו הפוסקים שאסור לעשות כן לפני התפלה].

עוד יש לציין שמותר להתעסק בצרכי שמים ולכן מותר בע"ש לקנות צרכי שבת גם לפני התפלה. [מ"ב סימן ר"נ]. וכמו כן אם אדם צריך לשלוח את ילדיו ללמוד תורה במוסדות וצריך לקנות להם אוכל במכולת, מותר. מכיון שהוא בכלל חסד עם בני ביתו. [הליכות שלמה ועוד].

נ.ב.

(ולענין מקלחת אם הוא מרגיש מזוהם והוא מתקלח לצורך התפלה ברור שמותר, ואם לא, מבואר בפוסקים שעדיף שלא יתקלח וגם באופן שמתקלח יעשה את זה עם מעט סבון, ובצורה זריזה, עיין בהליכות שלמה).

איסור אכילה ושתייה לפני שחרית

*בשו"ע מבואר שאסור לאכול ולשתות לפני שחרית, [ואפילו טעימה אסורה, מ"ב]. וטעם הדבר שהדבר נחשב לגאווה שקודם הוא אוכל ושותה ומתענג ורק אח"כ הוא הולך לקבל על עצמו עול מלכות שמים, אבל מותר לשתות מים, [מכיון שאין בזה גאווה] וכן מותר לאכול ולשתות לצורך רפואה. וכמו כן באופן שאדם רעב או צמא ולא יוכל לכוין בתפלה כראוי, [כגון זקן או חולה] מותר לו לאכול ולשתות.

*ולענין שתיית קפה ותה לפני התפלה – עיין במ"ב שכתב שמה שהתיר השו"ע שתיית מים היינו בלי סוכר, אבל מים עם סוכר אסור לשתות, ולענין תה וקפה כתב המ"ב שמכיון שהמטרה היא כדי שיוכל לכוין בתפלה כראוי לכן מותר, אבל הביא ש"א שכל ההיתר הוא רק באופן ששותה בלי סוכר ובלי חלב, אמנם כתב המ"ב שהעולם נוהגים להקל לשתות עם סוכר אבל אין מערבבים את הסוכר בתוך התה אלא מכניסים לפה קצת סוכר בשעה שהם שותים את התה כדי שיכולו לשתות את התה. עכ"ד.

[ועי"ש במ"ב שהוסיף לאסור לשתות את התה בחבורת מרעים, כדי שלא יפנה את ליבו לדברים אחרים לפני התפלה].

ונמצינו למדים מדברי המ"ב שאסור לשתות תה וקפה שעירבו לתוכם סוכר או חלב, אמנם כבר כתבו הרבה פוסקים שבזמנינו המציאות השתנה ואדם ששותה תה או קפה ומערב לתוכו סוכר אין בזה שום גאווה, ועוד כתבו שהיום יש יותר חולשה בעולם, ומי שרגיל לשתות ואינו שותה לא יוכל לכוין כראוי בתפלה, ולכן התירו לשתות תה או קפה גם באופן שמערב לתוכו סוכר או חלב, אמנם יש לציין שיש לשתות רק כפי מה שצריך חיזוק כוחותיו, ולא סתם כדי למלאות את תאוותיו.

*זמן איסור אכילה: מה שלמדנו לעיל שאסור לאכול ולשתות אפילו כל שהוא לפני תפלת שחרית, הכוונה היא לאחר עלות השחר, ובחצי שעה שלפני עלות השחר אסור לאכול אכילת קבע [כביצה], אבל מותר לאכול ולשתות בדרך עראי, ולפני עלות השחר מעיקר הדין מותר לאכול ולשתות כמה שרוצה, אמנם כתב המ"ב בשם הזוה"ק שמחצות הלילה ואילך אסור לאכול ולשתות, וכתבו הפוסקים שזה דוקא במי שישן אבל מי שלא ישן, מותר לו לאכול. ועי"ש במ"ב שכתב שאפשר שלענין שתייה גם הזוה"ק מתיר. [ולענין הלכה נראה שאין צריך להחמיר בשתייה, שהרי אפילו לענין אכילה חומרא הוא].

ולענין הלכה כתב המ"ב שמי שמתעורר באמצע הלילה [אחרי חצות] על אף שמעיקר הדין מותר לאכול כמה שרוצה מ"מ לכתחילה נכון לחוש לדברי הזוה"ק ולא יאכל אא"כ לבו חלש, ומטרת אכילתו כדי לחזק את גופו ולא להתענג. ומי שרוצה לעסוק בתורה ואם לא יאכל זה יגרום לו לביטול תורה, פשוט שמותר לו לאכול.

נ.ב.

עיין בשו"ע בהל' תענית [תקס"ד] שמבואר שמותר לאכול בתעניות עד עלות השחר ומשמע שם שמותר גם בחצי שעה שסמוך לעלות השחר, ונראה דהיינו משום שכל האיסור לאכול סעודה קבועה בחצי שעה היינו משום שחוששין שמא ימשך ויאכל גם אחרי עלות השחר, אבל בתענית שיש איסור לאכול משום התענית אין חוששין כלל שימשך ויאכל אחרי עלות השחר, ויש להביא ראיה מתענית של יוה"כ ותשעה באב שמותר לאכול עד השקיעה [ובערב יוה"כ עד סמוך לשקיעה] ואין חוששין שאם יאכל סעודה בחצי שעה שסמוך לשקיעה יאכל גם אחרי שקיעה, וא"כ בחצי שעה שסמוך לעלות השחר גם אין לחשוש.

אסור להתפלל במקום פתוח ופרוץ

בגמ' בברכות [לד] מבואר שמי שמתפלל בבקעה [מקום פתוח] נקרא חצוף, ומפרש רש"י דהיינו משום שכשהוא במקום צנוע [סגור] חלה עליו אימת מלך ולבו נשבר.

ובתוספות מבואר שכל האיסור במקום פתוח שיש עוברים ושבים, אבל אם הוא עומד בצד הדרך במקום שלא יפסיקוהו בני אדם, מותר.

אמנם הב"י [צ,ה] חולק וסובר שבכל אופן אסור. ודעת הפוסקים כהתוספות שלפי מה שמבואר בגמ' כל האיסור רק באופן שיתכן שיהיו לו הפרעות באמצע התפלה, אבל מביאים שבזוה"ק מבואר שצריך להתפלל דוקא בבית.

ונחלקו הפוסקים אם כוונת הזוה"ק שצריך להתפלל במקום שמוקף מחיצות או שצריך גם תקרה. ולכן הרבה מקילים בבתי כנסת כשיש הרבה מתפללים וצריך להוסיף מנינים שמתפללים בחצר בית הכנסת במקום שמוקף מחיצות גם אם אין שם תקרה.

ובאופן שאין ברירה ואין גם מקום מוקף מחיצות, בדיעבד אפשר להתפלל גם במקום שאין מוקף מחיצות, וכפי שמבואר במ"ב שעוברי דרכים לכל הדעות מותר להם להתפלל בשדה, אמנם גם כשאדם נאלץ ומתפלל במקום פרוץ ישתדל להתפלל בין עצים או ליד קיר.

נ.ב.

וכבר נהגו ישראל להתפלל לכתחילה ליד הכותל המערבי על אף שאין שם תקרה, והיינו משום שאדרבה המקום גורם לתוספת כוונה.

וכן לפעמים עושים תפלה המונית ברחובה של עיר על אף שאינו מוקף מחיצות, לצורך התעוררות וחיזוק הדת, [והיינו משום שמצרפים את השיטות שסוברים שכל האיסור הוא רק ביחיד ולא בציבור, ויש גם ראשונים שהשמיטו את דברי הגמ'].

מעלת תפלה בבית הכנסת

כתב השו"ע [צ,ט] ישתדל אדם להתפלל בבית הכנסת עם הציבור, ומבואר במ"ב דאפילו באופן שיש לו מנין בבית, בכל זאת יש עדיפות להתפלל בבית הכנסת.

חובת תפלה בציבור

על אף שלשון השו"ע [סימן צ'] הוא להשתדל להתפלל בציבור, ויש אנשים שטועים לחשוב שתפלה בציבור מעלה וחומרא בעלמא הוא ולכן אינם מקפידים כ"כ על תפלה בציבור, "טעות הוא בידם" וכפי שמבואר בפוסקים שתפלה בציבור חיוב גמור הוא, וז"ל הרמב"ם תפלת הציבור נשמעת תמיד ואפילו היו בהם חוטאים אין הקב"ה מואס בתפלתם של רבים, לפיכך צריך אדם לשתף עצמו עם הציבור ולא יתפלל ביחיד כל זמן שיכול להתפלל עם הציבור. ע"כ. וכן מבואר בעוד הרבה ראשונים ואחרונים שיש חובה להתפלל בציבור.

ויש לציין שחוץ מהחיוב שיש להתפלל בציבור, יש עוד מעלה בתפלה בציבור שעי"ז הוא יכול לענות על קדיש וקדושה וכו' ומקיים בזה מצות "ונקדשתי בתוך בני ישראל". ועיין בשו"ע הרב שכתב שתפלת הציבור אע"פ שהוא מצוה מדרבנן, גדולה היא ממצות עשה מדאורייתא מכיון שמקדשים בה את הקב"ה ברבים.

ובגמ' מבואר שרבי אליעזר שיחרר את עבדו כדי שיוכל להשלים מנין ויוכלו לקיים את המצוה של תפלה בציבור, ועל אף שיש איסור לשחרר עבד כנעני וכמו שכתוב בתורה "לעולם בהם תעבדו" מבואר בגמ' שמצוה דרבים יש להם מעלה מיוחדת ודוחה את העשה של לעולם בהם תעבדו.

וגדולה מעלת תפלה בציבור שכפי שמבואר בגמ' תפלת הציבור אינה חוזרת ריקם, ואפילו כשהתפלה אינה הגונה והאנשים המתפללים אינם הגונים מתקבלת ברצון.

ועיין בספר בית תפלה [למחבר של הפלא יועץ] שכתב שמאחר שבדור יתום זה כמעט מן הנמנע לכון בכל התפלה כולה, אין לנו על מה לישען אלא על תפלת הציבור ועל כן יש לו לאדם למסור נפשו להתפלל בציבור (כמובן שאין הכוונה ממש למסירות נפש אבל הכוונה היא שצריך מאוד מאוד להשתדל בזה).

כמה דינים שנוגעים לתפלה בציבור

*כתב המ"ב [צ,כח] שעיקר תפלה בציבור היינו תפלת שמונה עשרה שיתפללו עשרה אנשים שהם גדולים ביחד, ולא כמו שחושבין ההמון שעיקר הענין להתפלל בעשרה היינו כדי לשמוע קדיש וברכו, ע"כ.

*מבואר בפוסקים שאדם שנמצא בבית צריך להטריח את עצמו וללכת ברגל מרחק של מיל [הליכה של 18 דקות] כדי להתפלל בציבור. [מ"ב ס"ק נ"ב]. (ומי שהולך בדרך מבואר בשו"ע שצריך ללכת לפניו מרחק של ד' מיל ולאחריו מיל אחד).

נ.ב.

(יש שכתבו שמי שיש לו מכונית ורגיל לנסוע בו, מוטל עליו לנסוע מרחק של 18 דקות נסיעה כדי להתפלל בציבור).

*אם הציבור מתפללים אחרי זמן תפלה, עדיף להתפלל ביחידות בזמן, ולא לאחר ח"ו זמן תפלה. [שו"ע פט,ו].

*צריך אדם להשתדל שלא לנסוע למקום שלא יהיה לו מנין להתפלל אלא א"כ הדבר נחוץ לו לצורך בריאות, פרנסה, לצורך מצוה וכדומה. [כ"כ הגרשז"א זצ"ל ועוד הרבה פוסקים].

*מי שאין לו גוף נקי [הנצרך לנקביו], עדיף שינקה את גופו אפילו אם יפסיד ע"ז תפלה בציבור. [מ"ב צב,ה].

*מי שאיחר לתפלה צריך לדלג חלק מפסוקי דזמרה כדי שיוכל להתפלל בציבור. [וכפי שהארכנו בזה בסימן נ"ב].

*עדיף להתפלל ביחידות עם תפילין, מאשר תפלה בציבור ללא תפילין. [מ"ב סו,מ]. (אבל אם אין לו טלית יתפלל בציבור בלא טלית).

*מי שמגיע לתפלת שחרית בשעה שהש"צ מתחיל שמונה עשרה, לא יתחיל שמונה עשרה עם הציבור מכיון שעדיף להתפלל ביחידות ולהסמיך גאולה לתפלה, מאשר תפלה בציבור בלי להסמיך גאולה לתפלה. [שו"ע קיא,ג ומ"ב נב,ז – ועיין בשעה"צ צ,מא דמשמע שעדיף לקרוא ק"ש בזמנה עם ברכותיה ולהתפלל ביחידות, מאשר לקרוא ק"ש בלא ברכותיה ולהתפלל בציבור].

ומי שמגיע לתפלת מנחה בשעה שמתחילים שמונה עשרה, יתחיל מיד שמונה עשרה ולא יאמר אשרי... ונחלקו הפוסקים אם לאחר התפלה ישלים ויאמר אשרי... [דעת המ"ב שיאמר (ויכין כקורא בתורה), אבל הערוה"ש כתב שלא יאמר וכתב שם שעל פי הקבלה אסור לאמר אשרי אחרי התפלה].

ומי שמגיע לתפלת מעריב בשעה שמתחילים שמונה עשרה, יתחיל להתפלל עם הציבור ואחרי התפלה ישלים ק"ש עם ברכותיה. [רלו,ג].

נ.ב.

אין תפלה בציבור דוחה הפסד ממון.

קיום מצוה עוברת עדיף על תפלה בציבור.

מעלת תפלה ברוב עם

כתב המ"ב [צ,כח] שאם יש לו ב' בתי כנסיות, ובאחת מהם יש רוב עם, מצוה להתפלל בו יותר, אמנם אם יש שם בלבול ואינו שומע את התפלה וקריאת התורה, עדיף להתפלל במנין מצומצם. וכמו כן אם יותר קל לו לכוין בתפלה בבית כנסת שיש שם מעט אנשים, עדיף שיתפלל שם מאשר תפלה ברוב עם. כללו של דבר המעלה של תפלה ברוב עם הוא דוקא כשאיכות התפלה שלו במנין המצומצם ובמנין הגדול יהיה אותו דבר, אבל אם איכות התפלה במנין הקטן יהיה יותר טוב, עדיף להתפלל במנין המצומצם.

וכמו כן באופן שיש לו סיבה טובה להתפלל במנין המצומצם כגון שצריך להשלים מנין למי שיש לו חיוב וכדומה, עדיף להתפלל במנין המצומצם.

כמה צריכים להתחיל שמונה עשרה ביחד כדי שיחשב תפלה בציבור

כידוע שמנין הוא כשיש עשרה אנשים, ופשוט שלכתחילה כדי שיחשב תפלה בציבור צריכים שכל העשרה אנשים יתחילו ביחד את תפילת שמונה עשרה, אמנם יש לדון אם בדיעבד מספיק שרוב המנין [שש אנשים] יתחילו ביחד.

דעת הרבה פוסקים שאם שש אנשים [מתוך העשרה] מתחילים ביחד את התפלה, בדיעבד נחשב כתפלה בציבור. [כך הוא פשטות דברי המ"ב סט, ח ומש"כ המ"ב צ, כח היינו רק לכתחילה].

אמנם יש אומרים שאפילו בדיעבד אינו נחשב תפלה בציבור רק אם יש כל העשרה מתחילים ביחד. [הגר"ח מבריסק והגרי"ז ואג"מ ח"א סכ"ח].

ועיין בהלכות חזרת הש"צ שביארנו מה הדין באופן הנ"ל לגבי אמירת קדיש וחזרת הש"צ.

ויש לציין שיש כמה דרגות של תפלה בציבור

א. להתחיל ביחד עם כולם. [כן הוא הדין לכתחילה ומותר לדלג פסוקי דזמרה כדי להתחיל ממש ביחד עם כולם, ויש שכתבו שכל זמן שהציבור בברכה הראשונה נחשב שהתחיל ביחד עם כולם, אבל בפשטות להתחיל ביחד עם כולם הכוונה היא שיתחילו ממש ביחד בתוך כדי דיבור].

ב. להתחיל בשעה שהציבור עדיין מתפללים. [ודוקא באופן שיגמור שמונה עשרה לפני שיגיע הש"צ לקדושה].

ג. להתחיל ביחד עם החזן שמתחיל חזרת הש"צ. (ובאופן זה מתפלל ביחד עם הש"צ ואומר קדושה ביחד איתו). [ונחלקו הפוסקים במי שאינו יכול לקיים את דרגה א', האם יש עדיפות לדרגה ב' או לדרגה ג'].¹

ד. להתחיל כשעדיין לא נגמר חזרת הש"צ.

ה. להתחיל לפני שאמרו קדיש של תקבל.

מי שמתפלל בבית הכנסת אסור לו להתחיל את התפלה לפני הציבור

מבואר בשו"ע [צ,י] שאדם שמתפלל במנין בבית הכנסת אסור לו להתחיל שמונה עשרה לפני הציבור. וטעם הדבר מבואר במ"ב דהיינו משום שנחשב כמבזה את הציבור.

ועיין במ"ב שבאופן שהציבור הולכים לאחר זמן תפלה פשוט שחייב להתחיל להתפלל לפני הציבור כדי שלא לאחר את זמן התפלה, ומ"מ אם יכול להספיק לצאת מהבית כנסת ולהתפלל במקום אחר, לפני שיעבור זמן תפלה, עדיף להתפלל במקום אחר.

מעלת תפלה במקום תורה

בית המדרש שקבוע לרבים ללימוד תורה קדושתו גדולה הרבה יותר מקדושת בית הכנסת שאין עוסקין בתורה, ולכן עדיף להתפלל בבית המדרש אפילו אם בבית הכנסת יש מנין גדול יותר, ויש שם מעלה של רוב עם. [שו"ע צ, יח].

מעלת קביעות מקום לתפלה

כתב השו"ע [צ, יט] יקבע מקום לתפלתו וכו' [וכפי שמבואר בגמ' בברכות שמי שקבוע מקום לתפלתו נקרא חסיד ועניו, ולומדים את זה מאברהם אבינו שנאמר בו וישכם אברהם וגו' אל המקום אשר עמד שם וגו' משמע שיש מעלה לקבוע מקום].

ומבואר בשו"ע שאין די במה שיקבע לו ביהכ"נ להתפלל אלא גם בביה"כ שקבוע בו צריך שיהיה לו מקום קבוע שלא ישנהו. ומבואר בפוסקים שבתוך ד' אמות נחשב מקום אחד.

ומבואר בפוסקים שאפשר לקבוע מקום מיוחד לימות החול ומקום אחר לשבת, וכן בימות החול אפשר לקבוע תפלת שחרית במקום אחד ומנחה במקום אחר. [הליכות שלמה].

אסור להתפלל כנגד ראי

עיין בשו"ע [צ, כג] שאסור להתפלל כנגד ראי, ושתי טעמים בדבר, א. משום שזה מבטל את כוונתו, ולפ"ז אם עוצם את עיניו מותר. ב. מכיון שזה נראה שהוא משתחוה לדמות שלו שנראה בראי, ולפי טעם זה אסור להתפלל גם בעצימת עינים. [מ"ב ס"ק ע"א].

ואם מתפלל מול חלון בשעות הלילה, לכתחילה ראוי לסגור את החלון, מכיון שהצורה שלו משתקף בחלון ודומה קצת לראי.

תפלה שאין רגיל בה כל יום, יש לסדרה לפני שמתפלל, או שיתפלל מתוך סידור

מבואר בשו"ע סימן ק' שלפני שמתפללים תפלת יו"ט ור"ח צריך להסדיר את תפלתו, כדי שתהא שגורה בפיו. וכתב הרמ"א ש"א שזה רק כשמתפלל בעל פה, אבל אם מתפלל בתוך סידור, אין צריך להסדיר תפלתו. ע"כ. [זהו דעת רבינו מנוח ועל אף שדעת השו"ע להלכה דלא כדעת רבינו מנוח וס"ל שבכל אופן צריך להסדיר את תפלתו מ"מ הסכמת כל הפוסקים להלכה שאפשר לסמוך ע"ד רבינו ירוחם ומי שמתפלל בתוך סידור אינו צריך להסדיר תפלתו, עיין בברכ"י ועוד שכתבו שכן המנהג].

ומכאן יש ללמוד שאסור להתפלל תפילות אילו בעל פה וצריך להסתכל בתוך הסידור. ועיין במ"ב שבפשוטו כוונת השו"ע על תפלת מוסף שמכיון שאין מתפללים אותה תדיר, רק לפרקים האדם אינו רגיל בהם והוא עלול לטעות, ולכן צריך להתפלל מתוך סידור.

אמנם כתב המ"ב ש"א שהה"נ לענין יעלה ויבא שאומרים בר"ח מכיון שבמשך ימי החודש אין רגילים בה, יש חשש שהאדם יטעה ולכן צריך להתפלל בר"ח ולומר יעלה ויבא מתוך סידור, וכן הדין לענין על הניסים בחנוכה ופורים. והביא שהכה"ג תמה למה האנשים מקילים בזה ומתפללים בר"ח בעל פה, ועי"ש שכתב בשם השע"ת שעכ"פ את התפלה הראשונה של ר"ח יתפלל מתוך סידור. ע"כ.

אמנם י"א שכל הדין שצריך להסדיר את תפלתו היינו דוקא בתפלה שכל הנוסח שלה חדש [כגון מוסף]. אבל אם מוסיפים הוספה בתוך תפלה אין צריך להסדיר ולכן יעלה ויבא שאינו אלא הוספה אין צריך להסדירה ואפשר לקרותה בעל פה. [עיין שו"ת רשב"ש סימן קצ"ג וחות יאיר בספר מקור חיים סימן ק' ובברכ"י סי' ק'].

ועיין בערוה"ש שכתב ליישב את המנהג להתפלל בר"ח בעל פה, והיינו משום שכל הדין שצריך להסדיר את התפלה, היינו בתפלה ארוכה שיש חשש שיטעה, אבל יעלה ויבא שהוא נוסח קצר, אין חשש שיטעה, ועוד משום שיעלה ויבא אומר הרבה פעמים בר"ח בג' תפלות ובבהמ"ז, ולכן היא שגורה בפיו. [ועיין בפמ"ג במשב"ז סימן ק'].

תפלת נדבה

בגמ' בברכות [כא,א] אמר ר' יהודה אמר שמואל היה עומד בתפלה ונזכר שהתפלל, פוסק אפילו באמצע הברכה. עוד אמר שמואל שאם אדם התפלל כבר ואח"כ הגיע לבית הכנסת ומצא שם שהציבור מתפללים, מותר לו לחזור ולהתפלל בתורת נדבה, ודוקא באופן שהוא יחדש משהו בתפלה שלו. ע"כ.

וידוע שתפילות הם כנגד הקרבנות, וכמו שבזמן בית המקדש היו קרבנות חובה [שחייבים להקריבם], וקרבנות נדבה [שאדם יכול להתנדב ולהביא קרבנות שלא נתחייב בהן], כמו"כ לגבי תפלה יש מושג של תפלת חובה, [ג' התפילות שאנחנו מתפללים בכל יום, ותפילת ערבית קיבלנו על עצמינו בתורת חובה] ויש מושג של תפלת נדבה, שאדם מתפלל תפלה מנדיבות לב על אף שאינו חייב בו, אבל בתפילת נדבה, אפשר להתפלל רק באופן שהוא מוסיף ומחדש דבר בתפילתו.

ולענין הלכה מבואר בשו"ע [קז] שאפשר להתפלל תפילת נדבה ודוקא באופן שיחדש דבר באחד מהברכות האמצעיות, [ומה שצריך חידוש היינו משום שע"י החידוש ניכר שתפלתו היא תחנונים ונדבה ולא חובה]. אבל הרמ"א כתב שדוקא באופן שהתחדש אצלו דבר שלא היה צריך כשהתפלל את התפילה הקודמת. [כגון שח"ו פתאום הוא או קרובו נפגעו והם צריכים רפואה וכדומה].

עוד מבואר בשו"ע [קז,ד] שמי שרוצה להתפלל תפלת נדבה צריך שיכיר את עצמו שהוא זריז וזהיר לכוין בתפלתו מתחלתו עד סופן, אבל אם אינו יכול לכוין יפה בכל התפלה, עליו הכתוב אומר "למה לי רוב זבחיכם" והלואי שיוכל לכוין בג' התפילות שאדם חייב להתפלל אותם. ע"כ.

כמה פרטי דינים לגבי תפילת נדבה:

* אין מתפללים תפילת נדבה בשבת ויו"ט משום שאסור להקריב קרבנות נדבה בשבת ויו"ט. [שו"ע].

* אין מתפללים תפלת מוסף בתורת נדבה, מכיון שאין מושג של מוסף נדבה. [ונפ"מ לר"ח וחול המועד שנדבות קרבים בהם מ"מ אין להתפלל בהם מוסף בתורת נדבה]. [שם].

* אין ציבור מתפללים תפילת נדבה, מכיון שאין ציבור מקריבים קרבנות נדבה. [שם].

ספק אם התפלל

בגמ' בברכות [כא,א] אמר ר' אלעזר אם אדם מסופק אם הוא התפלל או לא, אינו צריך לחזור ולהתפלל, מכיון שחייב תפלה מדרבנן הוא, וספק דרבנן להקל, אבל ר' יוחנן חולק ואומר הלואי שיתפלל אדם כל היום. ע"כ.

ולענין הלכה דעת הפוסקים [סימן ק"ז] שהלכה כר' יוחנן שאמר הלואי שיתפלל אדם כל היום, ודוקא במקרה שאדם מסופק אם הוא התפלל או לא, צריך לחזור ולהתפלל, אבל אם בודאי כבר התפלל, באופן כזה אסור לו לחזור ולהתפלל. ומבואר בפוסקים שכשחוזר ומתפלל צריך להתנות שעל הצד שהוא כבר התפלל, התפילה שהוא מתפלל עכשיו, תהיה תפילת נדבה, ועל אף שביארנו שאסור להתפלל תפילת נדבה, רק באופן שהוא מחדש בו דבר, מ"מ זהו רק באופן שהוא ודאי התפלל, אבל באופן שהוא מסופק אם התפלל או לא, כשחוזר ומתפלל מספק זהו החידוש ואינו צריך לחדש כלום בתפילתו.

וכל הנ"ל היינו לגבי שחרית ומנחה שחובה גמורה היא, אבל תפילת ערבית שאינו חוב גמור אלא שקיבלוהו בתורת חובה, י"א שרק כשודאי לא התפלל קיבלו על עצמם להתפלל ערבית, אבל בספק התפלל, לא קיבלו על עצמם להתפלל ערבית, אבל יש חולקים וסוברים שגם בערבית הדין הוא כן, ולהלכה כתב המ"ב שיחזור ויתפלל, אבל לכתחילה עדיף שיחדש דבר בתפילתו. [כל זה מבואר בראשונים בברכות, ועיין בשו"ע ומ"ב].

ועיין במ"ב סק"ה שכתב שנמצא לפ"ז שאם אדם מסופק אם הוא התפלל בשבת ויו"ט, שאין מתפללים בהם תפלת נדבה, אינו יכול לחזור ולהתפלל, מכיון שכל הדין שחוזר ומתפלל היינו משום שהוא מתנה

שם אינו חייב, תפילתו תהא נדבה. ועיין בביה"ל [קכד] שבאופן כזה ישתדל לשמש כש"צ, והכה"ח שם כתב שעדיף שישמע חזרת הש"צ ויצא ממנו.

ועיין בביה"ל שהביא שדעת הח"א שמכיון שביארנו שאסור להתפלל תפלת נדבה, רק באופן שאדם יכול לכוין כראוי ולפ"ז בזמניו שקשה למצוא אפילו אחד מאלף שיכוין יפה בכל התפלה כולה מתחלתה עד סופה, א"כ משתנה הדין גם בספק התפלל שמכיון שאינו יכול להתנות שתפילתו תהיה נדבה, שוב אינו צריך לחזור ולהתפלל מספק, וחוזר הדין שספק דרבנן להקל, אמנם הביה"ל חולק והביא שכל הפוסקים לא חילקו בזה, והיינו משום שכל מש"כ השו"ע שאין להתפלל תפלת נדבה רק באופן שודאי יכוין יפה, היינו כשודאי התפלל, אבל כאן שרוצה להתפלל כדי לצאת ידי ספיקו, דינו כמו בשאר תפלות שצריך לכתחילה להשתדל לכוין בברכה הראשונה, ולהלכה קי"ל שגם בזמניו מי שמסופק אם הוא התפלל צריך לחזור ולהתפלל ולהתנות שאם כבר התפלל, שתפילתו תהיה נדבה.

*אדם שנמצא באמצע התפלה ואינו זוכר באיזה ברכה הוא נמצא, כגון שהוא מסופק אם הוא נמצא בברכה של סלח לנו... או ברפאינו... , צריך לחזור לברכה של סלח לנו, [כ"ד החזו"א ועוד ודלא כדעת הח"א וכבר הארכנו בזה בהל"ר"ח לענין הלל].

*יש להקדים שיש שתי מצוות שצריך לקיימן במנין של י' אנשים, א. תפלה בציבור. [כלומר שיתפלל שמונה עשרה ביחד עם הציבור]. ב. שיאמר קדושה ויענה על קדיש וכו'. ומקור הדבר הוא מהפסוק שכתוב "ונקדשתי בתוך בני ישראל" והגמ' בברכות [כא,ב] לומדת מכאן שכל דבר שבקדושה אין אומרים בפחות מעשרה. וכתב השו"ע הרב [צ,יז] שתפלת הציבור אף שאינו חיוב אלא מדרבנן גדולה היא ממצות עשה של תורה הואיל ומקדשים בה את ה' ברבים.

ויש לדון איזה מהם יותר חשוב: ועיין בשו"ע [קט] הנכנס לבית הכנסת ומצא צבור מתפללין, אם יכול להתחיל ולגמור לפני שיגיע הש"צ לקדושה [בשחרית ומנחה] או לקדיש [במעריב] יתפלל. ואם לאו, לא יתפלל. [כלומר שעדיף לומר קדושה ולענות אמן בקדיש, מאשר להתפלל שמונה עשרה עם הציבור, ולכן ימתין ולא יתפלל עד אחרי שיגמרו לומר את כל הדברים שבקדושה. [מקור הדבר בגמ' בברכות כ"א].

ומש"כ שימתין עד אחרי שיגמרו לומר את כל הדברים שבקדושה, כוונת הדבר שצריך להמתין עד אחרי קדיש תתקבל, שזהו הקדיש העיקרי. [עיין בערוה"ש סעיף ו' ובמ"ב סק"ה. ועיין בערוה"ש סעיף ז' שביום שיש בו קריאת התורה, יש להמתין אחרי קריאת התורה].

ומוסיף הרמ"א שעניית אמן על הברכה של הקל הקדוש ושומע תפלה ג"כ חשובה יותר, ואין לו להתפלל ביחד הציבור, באופן שע"כ יפסיד עניית אמן על הברכות האילו. [ומשכח"ל באופן שכבר אמר קדושה במנין אחר, ולא ענה אמן על הקל הקדוש, שגם באופן זה לא יתחיל להתפלל כדי שיוכל לענות אמן].

*יש לציין שכל מה שכתבנו שלא יתחיל שמונה עשרה באופן שלא יספיק לגמור לפני שהש"צ יגיע לקדושה היינו במי שאיחר לתפלה, ואם יתחיל להתפלל, הוא לא יספיק לגמור לפני שחזן יגיע לקדושה, אמנם יש לעיין מה הדין במי שמתחיל להתפלל ביחד עם הציבור אלא שהוא מאריך בתפלה, ותמיד הוא גומר אחרי שהש"צ מתחיל קדושה וקדיש, האם באופן זה גם הדין שיוותר על תפלה בציבור כדי לענות קדושה וקדיש, או שבאופן זה אומרים שמכיון שעכשיו חל עליו חובת תפלה בציבור [שהרי עכשיו הציבור מתחילים את התפלה], אין לו לחוש למה שאח"כ הוא יהיה אנוס ולא יוכל לענות קדיש וקדושה. ועיין בביה"ל שמסופק בדין זה. אמנם מנהג העולם שמתחילים ומתפללים על אף שידועים שלא יוכלו לענות קדיש וקדושה, וז"ל הערוה"ש סעיף ה' שמעולם לא שמענו ולא ראינו מי שיעשה כן וכמה גדולי עולם המאריכין בתפלה עד אחר קדושה, וע"כ שמה שאמרו חז"ל שלא יתחיל אא"כ יגמור לפני קדושה היינו דוקא באופן שנכנס לבית הכנסת אחרי שהתחילו את התפלה, אבל אם מתחיל ביחד עם כל הציבור, יתפלל גם באופן שיאריך ולא יגמור לפני קדושה. [וכ"ד עוד הרבה פוסקים עיין ארחות רבינו ח"ג עמוד ר"ה בשם החזו"א, (ומ"מ לכתחילה ישתדל לשמוע קדיש וקדושה ממנין אחר)].

* עוד כתב השו"ע שאם נכנס אחרי קדושה [ולדעת הרמ"א אחרי שענה אמן על הקל הקדוש] ויכול להספיק להתחיל ולגמור את התפלה לפני שהש"צ יגיע למודים [ולדעת הרמ"א לשומע תפלה] יתפלל. ואם לאו, אל יתפלל. וטעם הדבר הוא משום שאם כל הציבור שוחים כשאומרים מודים, והוא אינו שוחה, נראה ככופר במי שהציבור משתחוים לו, ולכן כתב השו"ע שבאופן שיכול לכוון להגיע למודים ביחד עם הש"צ, מותר לו להתפלל.

*ומי שמתפלל תפלת לחש והגיע הש"צ למודים, אם הוא באמצע הברכה ישחה ביחד עם הציבור, [כדי שלא יהא נראה ככופר], אבל בתחלת ברכה או בסופה אין לשחות, ולכן ישתדל לכוון שכשיגיע הש"צ למודים יהיה באמצע ברכה, ועל אף שהתירו לשחות באמצע הברכה, מ"מ אסור להתחיל להתפלל על דעת שישחה באמצע הברכה כשיגיע הש"צ למודים, מכיון שחוששים שישכח לשחות, ולכן אסור לכתחילה להתחיל את התפלה אא"כ הוא יכול לכוון להגיע ביחד עם הש"צ למודים, וכנ"ל. [שו"ע סעיף א' ובמ"ב וערוה"ש].

*ביארנו שמי שאיחר לתפלה והציבור כבר מתפללים שמונה עשרה שלא יתחיל להתפלל רק באופן שיכול לגמור לפני שמגיעים לקדיש וקדושה, אמנם יש לציין שבשחרית ומנחה, אם הגיע לפני שהש"צ התחיל חזרת הש"צ אינו צריך להמתין עד לאחר חזרת הש"צ, אלא יכול להתחיל להתפלל ביחד עם הש"צ וכשיגיע לקדושה יאמר קדושה ביחד עם הש"צ עד ברכת הקל הקדוש, ולכתחילה יתפלל ביחד עם החזן את כל התפלה, אבל אם קשה לו להתפלל כך, יתפלל עימו על לאחר הקל הקדוש, ואח"כ יכול להמשיך לבדו את התפלה עד שיגיע לשומע תפלה שיש לו לסיימו ביחד עם הש"צ, וגם מודים יש לאמרו ביחד עם הש"צ.

ויש לציין שבאופן הנ"ל יש לו להתפלל באותו נוסח שהש"צ מתפלל, ולכן אם הוא מתפלל במקום שהש"צ מתפלל נוסח אשכנז יש לו לומר לדור ודור נגיד גדלך... ולא יאמר אתה קדוש.

נ.ב.

ועל אף שבנוסח הרמ"א שלפנינו בסעיף ב' מבואר שלדעת הרמ"א אינו לכתחילה להתחיל להתפלל ביחד עם הש"צ, מ"מ הסכמת הפוסקים אינו כן, אלא מותר לכתחילה לעשות כן. [עיין בתה"ד ועיין בערוה"ש שכתב שגם כוונת הרמ"א אינו כן, ועיין בארחות רבינו ח"א עמוד ס"א].

ויש לציין שכבר כתבנו במקום אחר שנחלקו הפוסקים אם באופן שהוא מתפלל ביחד עם הש"צ נחשב ממש תפלה בציבור, [א"א בוטשאטש ר"ס נ"ב ובשו"ת חת"ס החדש ס"ד ובבית ברוך על הח"א כלל י"ט בהגה"ה על ס"ק ל"ה כתב שהח"ח נהג להתפלל כך משום שסבר שנחשב ממש כתפלה בציבור ועיין חזו"א י"ט]. או שאינו נחשב תפלה בציבור אלא שיש לזה מעלה גדולה יותר מהמתפלל ביחידות. [אג"מ ח"ג ס"ט].

*סדר חשיבות של עניית דברים שבקדושה: (ונפ"מ באופן ששומע את שתיהם איזה מהם עדיף לענות) א. אמן יהא שמיה... ב. קדושה. ג. מודים. ד. ברכו. ה. אמן על הקל הקדוש ושומע תפלה. ו. שאר אמנים. [ביאור הלכה ד"ה לקדושה].

*מי שהתחיל להתפלל בלי הש"צ וגמר ברכת מחיה מתים ביחד עם הש"צ, מבואר בביה"ל שבדיעבד יכול לומר קדושה עם הש"צ.

*מי שמתפלל שמונה עשרה של שחרית וכשהגיע לברכת אתה קדוש, הגיע הש"צ לקדושה של תפלת מוסף, לנוסח ספרד שנוסח הקדושה שונה מהקדושה של שחרית, שהרי אומרים קדושת כתר, אין לומר קדושה ביחד עם החזן. אבל לנוסח אשכנז שנוסח הקדושה של שחרית ומוסף שווה, יכול לומר קדושה ביחד עם הש"צ. [שו"ע ורמ"א סעיף ג' ועיין במקור חיים ובעולת תמיד].

דיני סמיכות גאולה לתפלה

בגמ' בברכות [ט,ב] מבואר שמי שסומך גאולה לתפלה אינו ניזוק כל היום כולו, ובירושלמי מבואר שלומדים את זה מהפסוק שנאמר יהיו לרצון אמרי פי... ו"גואלי", דהיינו גאולה, ובסמוך לזה כתוב יענך ה' ביום צרה... דהיינו תפלה וכל מי שמסמך גאולה לתפלה אין השטן מקטרג באותו היום.

ומכאן כתב השו"ע [קיא,א] שצריך לסמוך גאולה לתפלה ואסור להפסיק ביניהם, ועיין במ"ב [קיא,ב] שאפילו בשהיה בעלמא יותר מכדי דיבור יש ליזהר לכתחילה.

*ולדעת הטור אפשר לענות אמן אחר ברכת גאל ישראל ואינו נחשב להפסק, וכן פסק הרמ"א, [ועיין במ"ב דכוונתו שצריך לענות אמן על ברכת גאל ישראל ולא על ברכות אחרות או קדיש]. אבל השו"ע פסק שלא לענות אמן אחר גאל ישראל וכן ע"פ הזהוה"ק וכן המנהג אפילו בקהלות אשכנז. וכפי שמבואר בערוה"ש.

*על אף שבתפלת מנחה אומרים את הפסוק של "כי שם ה' אקרא הבו..." בשחרית אין אומרים פסוק זה, מכיון שזה מהווה הפסק בין גאולה לתפלה, אמנם את הפסוק של ה' שפתי תפתח... אומרים גם בשחרית ואינו נחשב הפסק בין גאולה לתפלה, וכפי שמבואר בגמ' בברכות שזה נחשב גאולה אריכתא.

*כפי שביארנו לעיל צריך תמיד לומר לפני התפלה את הפסוק של ה' שפתי תפתח... ומכיון שקבעוהו רבנן בתפלה יש לו דין של תפלה ולכן אין להפסיק בין פסוק זה לתפלה בשום דבר, ולכן בתפלת מנחה אם שכח לומר את הפסוק של כי שם ה' אקרא... לא יאמר אותו לאחר פסוק של ה' שפתי תפתח, מכיון שזה נחשב כאילו הוא כבר התחיל את התפלה. [מ"ב סק"א]. וכתבו הפוסקים שלא יפסיק שם לשום דבר, אפילו באמן יהא שמה רבא... וכדומה.

*ביארנו לעיל שהתפלה מתחילה בפסוק של ה' שפתי תפתח... ועיין בביה"ל שמסופק מה הדין באדם ששכח לומר את הפסוק של ה' שפתי תפתח, האם זה נחשב שהוא החסיר חלק מהתפלה, וצריך לחזור ולהתפלל, או"ד אינו נחשב ממש חלק מהתפלה ואינו מעכב את התפלה, ועי"ש שכתב שיותר מסתבר כמו הצד השני שאינו ממש חלק מהתפלה ובדיעבד אינו מעכב ואינו צריך לחזור ולהתפלל. עי"ש. אמנם עיין באג"מ [ח"ה סכ"ד] שחולק על הביה"ל.

*בתפלת מוסף או מנחה, אם לאחר שאמר ה' שפתי תפתח שמע קדיש וקדושה, יענה, ואח"כ יחזור ויאמר את הפסוק ה' שפתי... ויתפלל. [שו"ת רב פעלים ח"ד ס"ד].

*בתפלת מנחה או מוסף, אם לאחר שאמר את הפסוק של ה' שפתי תפתח התחרט והחליט להתפלל מאוחר יותר, מסתבר שיכול להתפלל מאוחר יותר וזה לא נחשב שהוא מפסיק באמצע התפלה, מכיון שמתברר למפרע שאמר פסוק ואין כאן ברכה לבטלה.

אבל בשחרית ומעריב אין לעשות כן, משום שאם יעשה כן נמצא שהוא מפסיק בין גאולה לתפלה.

*לדעת השו"ע אין הבדל בין ימות החול לשבת, ותמיד יש דין לסמוך גאולה לתפלה, אבל דעת הרמ"א שבשבת אין דין לסמוך גאולה לתפלה. וטעם הדבר הוא משום שביארנו לעיל שהמקור לדין של סמיכת גאולה לתפלה היינו משום דכתיב יענך ה' ביום צרה, ושבת אינו יום צרה ולכן אין צריך לסמוך גאולה לתפלה, ומסיים הרמ"א שטוב להחמיר להסמך גאולה לתפלה גם בשבת, חוץ מבאופן שצריך להפסיק, [ומבואר בפוסקים דהיינו באופן שצריך לענות אמן יהא שמה רבא... וכדומה].

ובעיקר דברי הרמ"א מבואר שיו"ט אין דינו כשבת, וצריך להסמך גאולה לתפלה כמו בימות החול, והיינו משום שימים טובים ימי דין הם. עכ"ד הרמ"א. ועיין במ"ב שהוסיף טעם אחר שביו"ט שייך לומר יענך ה' ביום צרה, מכיון שיום זה כשאנו יום טוב הוא נחשב ליום צרה. [ונפ"מ בין הטעמים ביו"ט שחל להיות בשבת, שלפי הטעם של הרמ"א צריך להסמך בו גאולה לתפלה מכיון שלמעשה יום הדין הוא, ועיין בתהלה לדוד].

נ.ב.

אם טעה בשחרית או ערבית והתחיל לומר כי שם ה' אקרא נחלקו הפוסקים אם יסיים הבו גודל לאלוקינו, או יפסיק, ויתחיל לומר ה' שפתי תפתח... ואם אמר רק כי שם ה', מסתבר שיסיים שפתי תפתח.. וצ"ע.

*קי"ל להלכה שגם בערבית צריך להסמיך גאולה לתפלה. [שו"ע רלו, א].

בקשות פרטיות באמצע התפלה

*אסור לשאול צרכיו ולבקש בקשות בג' ברכות ראשונות ואחרונות, מפני שבהם משבחים להקב"ה ואין ראוי להפסיק בהם לבקשות פרטיות, אמנם לצרכי ציבור מותר להפסיק, ולכן מצינו בעשרת ימי תשובה שמוסיפים דברים בברכות אילו משום שהם בקשות עבור כלל הציבור. [שו"ע סימן קי"ב].

*בברכות האמצעיות מותר להוסיף בקשות - ודוקא בקשה מעין הברכה [כלומר בברכת אתה חונן מבקש על דעת ובברכת ברך עלינו... על פרנסה וכו'] ודוקא באופן שיש לו כבר צרה או בעיה [כלומר שיש לו חולה בתוך ביתו או שיש לו קושי של פרנסה] אבל כשבא להתפלל על העתיד [שהוא יהיה ברי ושלם יהיו לו בעיות של פרנסה] מותר לעשות כן רק בברכת שומע תפלה. [שו"ע קיט, א ובמ"ב].

ומי שמוסיף בקשות באמצע הברכות, יש לו לקצר, ומי שרוצה להאריך יבקש את בקשותיו בסוף התפלה באלוהי נצור אחרי שאמר פעם אחת יהיו לרצון. [שו"ע קיט, ב ובמ"ב].

ויש לציין שהמעלה הגדולה ביותר, היא כשמוסיף באמצע הברכה מעין הברכה, והדרגה השניה היא כשמוסיף בברכת שומע תפלה, והדרגה השלישית כשמוסיף בסוף התפלה.

ויש שכתבו שמי שמוסיף באמצע הברכות או בשומע תפלה, לא יקבע לו נוסח קבוע של בקשה שתמיד הוא מתפלל עליה, דבאופן זה, הדבר נראה כאילו הוא קובע את זה כחלק מנוסח התפלה, ולכן יש אומרים שאם רוצה להתפלל ולבקש על צרכיו באופן קבוע, או שידלג על הבקשות האילו מפעם לפעם, או שישנה את נוסח הבקשה, או שיעשה כן בסוף התפלה. [כ"ד הט"ז וכן פסק הערוה"ש אבל השעה"צ פוסק שאפשר גם להתפלל נוסח קבוע באופן קבוע].

ויש לציין שבאופן שאם הוא יבקש באמצע התפלה, הוא יגמור את התפלה מאוחר ויפסיד קדיש או קדושה, עדיף שיבקש את בקשותיו בסוף התפלה, שאז הוא יכול לענות על הקדיש והקדושה. (מכיון שכבר אמר יהיו לרצון). [מ"ב קכב, ח].

עוד יש לציין את דברי הספר חסידים [קנח] שמי שמוסיף בקשה באחת מהברכות של התפלה, ישתדל לכיון גם בשאר הברכות, שלא יאמרו המקטרגים, שהוא סבור שהוא צריך רק לאותו דבר שהוא מבקש.

הברכות האמצעיות של התפלה

*ברכת אתה חונן: כתב בספר סדר היום "אתה חונן" היא הברכה הראשונה [שבאמצעיות] מכיון שבה מבקשים על חכמה ודעת, שאם אין לאדם חכמה ודעת, טוב ממנו הנפל, ולכן צריך לכיון בה כראוי שזה עיקר השאלה שאדם צריך לשאול מאת ה' שיתן לו דעת ושכל ישר למאוס ברע ולבחור בטוב. [מ"ב קיד, א]. וכבר כתבו הפוסקים [סידור יעב"ץ] שעיקר כוונת בקשת המדע והחכמה אינו אלא לדעת את ה' וידיעת דרך שמירת מצוותיו. ועיין ברש"י [ע"ז ח'] שכתב שמי שבטבעו משכח תלמודו, יאריך בברכת אתה חונן.

*ברכת סלח לנו: יש נוהגים להכות באגרוף על הלב כשאומרים "חטאנו" – "פשענו", ובימים שאין אומרים בהם תחנון, יש נוהגים שלא להכות. [עיין בסידור יעב"ץ בשם השל"ה הק', ועיין במקור חיים לחו"י, ועיין בהליכות שלמה שהביא שכן נהג הגרשז"א צ"ל שלא להכות ביום שאומרים בו תחנון].

*ברכת רפאינו: כוונת ברכה זו בין על חולי הגוף ובין על חולי הנפש, וגם אנשים בריאים וחזקים בגופם ונפשם צריכים לתפלה זו, ועיקר כוונת התפילה שנהיה בריאים וחזקים לעסק התורה ושמירת המצוות. [שע"ת וכה"ח]. ומסיימים את הברכה "רופא חולי עמו ישראל" מכיון שיש מעלה מיוחדת לעם ישראל שרפואתם הוא מחוץ לדרכי הטבע. [הליכות שלמה].

בברכת רפאינו אפשר להתפלל על חולה לרפואה שלימה, ויאמר שלח רפואה שלימה לפלוני בן פלונית, וכדמבואר ברוב הפוסקים שיש להזכיר את שם האם, והמקור לזה בזה"ק, אמנם יש חידוש בערוה"ש [ק"ט, א] שיכול להזכיר גם את שם אביו. [וכשמתפללים על נפטר לעלוי נשמה מזכירים את שם אביו, אבל אצל הספרדים נהגו להזכיר את שם האם גם על מתים].

יש שכתבו שכשמתפלל על החולה יאמר רפא נא לפלוני בן פלונית, ולא יאמר לחולה פלוני... כדי שלא להחזיקו ולקיימו בחזקת חולה.

בכל פעם שמתפללים על חולה יש לבקש גם על שאר חולי ישראל, ולכן תמיד מסיימים בתוך שאר חולי ישראל.

[ויש לציין שכשאדם מאחל לחברו "רפואה שלימה" זה לא איחול, אלא זה תפלה שאדם מתפלל על חברו שיהיה לו רפואה שלימה, (ומבואר בפוסקים שזהו עיקר מצוות ביקור חולים שעי"ז הוא מתפלל עליו), ולכן יש עדיפות לומר לו רפואה שלימה בתוך שאר חולי ישראל מכיון שזהו הדרך שמתפללים על חולה].

ויש לציין שאדם שמתפלל על אביו לא יאמר רפא את אבי "מורי" אלא יזכיר את שמו, וכמו שמצינו ששלמה המלך אמר דוד אבי ולא אמר מורי, משום שאין להזכיר לפני הקב"ה תארים מכובדים על בשר ודם. [רע"א].

*ברכת מודים: אם בטעות אמר בתפלתו את הנוסח של מודים דרבנן, בדיעבד יצא יד"ח.

*ברכת שים שלום: בשחרית נוהגים לומר שים שלום..., ובמנחה יש נוהגים לומר שים שלום... ויש נוהגים לומר שלום רב..., ובערבית נוהגים לומר שלום רב....

ואם טעה בשחרית ואמר שלום רב... או שטעה בערבית ואמר שים שלום..., יצא יד"ח. אמנם בתפלת שחרית אם התחיל שלום רב ולפני שאמר שם ה' נזכר שהוא באמצע תפלת שחרית יחזור ויאמר שים שלום. [מ"ב וביה"ל סוף סימן קכ"ז].

גם מי שנוהג לומר שלום רב בתפלת מנחה, מ"מ בימים שיש בהם קריאת התורה [מנחה בשבת, תענית ציבור] אומרים שים שלום... מכיון שאומרים "כי באור פניך נתת לנו תורת חיים..." ומכיון שקוראים בתורה יש לאומרה. [רמ"א קכ"ז, ובמ"ב וערוה"ש].

*אחרי שמסיים ברכת שים שלום... אומר את הפסוק יהיו לרצון אמרי פי... ואח"כ אומר אלוקי נצור... וחוזר ואומר יהיו לרצון... [מ"ב קכ"ג]. וכתב הא"ר בשם ספר סדר היום שצריך לאומרה בנחת ולכוין בה כראוי, ומועיל מאוד שהתפלה שלו תתקבל ולא תחזור ריקם.

*לפני שאומר יהיו לרצון בפעם השניה, נהגו לומר פסוק אחד מהתנ"ך שמתחיל באות הראשונה של שמו ומסתיים באות האחרונה של שמו, או ששמו נמצא בתוך הפסוק. [ב"י וא"ר קכ"ג, ועיין בקיצור שו"ע יח, טו. ויש שכתבו שהוא סגולה שלא ישכח את שמו לעתיד לבא, ויש שכתבו שכל מי שאומר פסוק זה בכל יום, ניצל מגיהנום].

נ.ב.

*לפני יהיו לרצון... הראשון, לפי מנהג הספרדים נחשב כאילו הוא באמצע שמונה עשרה, ולכן אם שמע קדיש וקדושה וכדומה, לא יענה, אבל מנהג האשכנזים שלכתחילה יאמר מיד יהיו לרצון כדי שלא יצטרך להפסיק בעניית אמן בין התפלה ליהיו לרצון, אבל גם באופן שלא אמר יהיו לרצון, יכול להפסיק לענות על כל הדברים שמפסיקים בברכות ק"ש. [קדיש, קדושה, ברכו, מודים, אמן של הקל הקדוש ושומע תפלה]. [שו"ע ורמ"א ר"ס קכ"ב].

ואחרי שאומר את יהיו לרצון השני גם אם לא עקר רגליו יכול לענות על כל דבר שבקדושה, ויכול להמשיך את התפלה, [אמירת הלל, עלינו לשבח...].

דיני הכריעות בתפלה

* כורעין בברכת אבות בתחלה ובסוף וכן בברכת ההודאה.

* וסדר הכריעה כך היא: כשאומר "ברוך" יכרע בברכיו, וכשאומר "אתה" יתכופף עד שיתפקקו כל חוליותיו [כלומר שע"י הכריעה בולטים כל חוליות השדרה], ולפני שאומר "ה'" זוקף את עצמו [שבזמן שאומר את שם ה' כבר יהיה זקוף].

וכשאומרים מודים, אינו כורע בברכיו, אלא מכופף את ראשו וגופו עד שיתפקקו כל חוליותיו, ויזקוף את עצמו לפני שאומר ה'. [סימן קי"ג – קכ"א בשו"ע ופוסקים].

* אין לשחות כל כך עד שיהיה פיו כנגד החגורה של המכנסים. [שו"ע קיג,ה].

* זקן או חולה שקשה להם להתכופף, די להם שמצעים את עצמם לכופף את ראשם מעט. [שם].

* כשכורע יכרע במהירות בפעם אחת. וכשהוא זוקף, זוקף בנחת את ראשו תחילה ואח"כ גופו שלא תהא עליו כמשאוי. [שו"ע קיג,ו].

* מבואר בשו"ע [קיג,א] שבשאר הברכות של התפלה, אסור לשחות בתחלת הברכה ובסופה אבל באמצעיתה מותר. ע"כ. אמנם יש שכתבו שעדיף שלא לשחות גם באמצע הברכה. [עיין במג"א וכה"ח ועוד].

נ.ב.

* כל הנ"ל היינו לענין שחיה, אבל כבר כתבו הפוסקים שיש מעלה להשאיר את הראש כפוף מעט במשך כל התפלה. [שו"ע צה,ב].

בענין הפסיעות שלפני שמו"ע

מבואר ברמ"א [צה,ב] שלפני התפלה צריך ללכת ג' פסיעות דרך קירוב והגשה לדבר שצריך לעשות. עכ"ד.

ועיין במ"ב שהביא שי"א שכל מה שצריך ללכת ג' פסיעות היינו כשאנו במקומו אבל אם עומד הוא במקומו [כלומר שעומד ליד הכותל ואינו יכול ללכת ג' פסיעות לפניו] אינו צריך ללכת אחורה כדי לחזור ג' פסיעות, אבל מנהג העולם לילך אחורה ג' פסיעות ואח"כ חוזר למקומו ג' פסיעות. ע"כ.

[ועיין בכף החיים שכתב שע"י שפוסע לאחוריו וחוזר ללפניו מורה בזה הכנעה לפני השי"ת שהוא מפחד לגשת לפניו, אלא שהקב"ה עשה איתנו חסד שנתן לנו רשות להתפלל].

* עוד כתב המ"ב שהמהרי"ל היה נוהג לעמוד כבר בשעה שהגיע הש"ץ לתהלות לאל עליון, והיינו משום שכל דבר שבקדושה צריך הכנה וכו", ובתפלת מנחה ומעריב יש לעמוד לפני הקדיש. ע"כ.

ועיין בקיצור שו"ע [סימן י"ח ס"ב] שכתב שכשמגיע לתהלות לקל עליון יפסע לאחוריו ג' פסיעות, וכשיגיע לגאל ישראל יחזור בחזרה למקומו [כלומר למקום שעומד להתפלל].

תפלה בעמידה וברגלים צמודות

* כתב השו"ע [צח,ד] שהתפלה במקום הקרבן ולכן צריך שיהיה דומיא דקרבן, וכמו שעבודת הקרבנות היה בעמידה, כמו כן התפלה צריכה להיות בעמידה.

* ועיין בשו"ע [צד,ח] שיש ליזהר שלא להישען על שום דבר בשעת התפלה. ומבואר במ"ב שיש אומרים דהיינו משום שאם נשען על דבר אחר, אינו נחשב כעמידה, אבל אם נשען על שולחן [או כל דבר אחר] באופן שאם יקחו ממנו את השולחן לא יפול, מותר.

אמנם יש אומרים שמה שאסור להישען בשעת התפלה, זהו משום שצריך להיות באימה וביראה, ולפי טעם זה אין להישען בכל אופן, והכרעת המ"ב ש"בשעת הדחק" אפשר להקל ולהישען באופן שאם יקחו ממנו את הדבר שנשען עליו, לא יפול (וכמו הטעם הראשון).

*זקן או חולה שאינם יכולים להתפלל בעמידה, מתפללים בישיבה. [מ"ב סימן צ"ד סק"כ]. ואם יכול לעמוד במקום שצריך לכרוע, יעמוד ויכרע. ואם אינו יכול גם לשבת, מתפלל בשכיבה. [וכפי שמבואר בשו"ע סימן צ"ד סעיף ו'].

*ועיין בשו"ע [צה,א] שצריך לעמוד ברגלים צמודות, כדי להדמות למלאכים שרגליהם נראים כרגל אחת. וכתב המ"ב שמכיון שמדבר עם השכינה צריך שיסלק כל מחשבות הגוף מעצמו ולדמות כאילו הוא מלאך. עוד כתב המ"ב שבדיעבד אם לא חיבר את רגליו, יצא.

ומי שמתפלל בישיבה או בשכיבה ג"כ יצמיד את רגליו ביחד. [עיין מ"ב צה,ב בשם הפמ"ג לענין ישיבה, ולענין שכיבה עיין בחו"י שכ"כ]. ומי שיש לו קושי להצמיד את הרגלים לגמרי, יכול להפריד את ראשי רגליו זה מזה, ויצמידם בעקב, וישתדל לקרבם זה לזה עד כמה שהוא יכול. [אג"מ או"ח ח"ה סימן ל"ח].

*עיין במ"ב [צה,ה] שכל מי שאינו עוצם עיניו בשעת התפלה אינו זוכה לראות פני השכינה בשעת מותו, אמנם פשוט הוא שאם מסתכל בתוך הסידור אין בזה בעיה.

תפלה מתוך סידור או בעינים עצומות: עיין במ"ב [צג,ב] שכתב שהאר"י ז"ל היה מתפלל מתוך הסידור כדי שיכוין מאוד, ומסיים המ"ב שהכל לפי מה שמרגיש האדם בעצמו. כלומר שאם הוא מכוין יותר טוב כשמסתכל בסידור, יעשה כן. ואם לאו יתפלל בעינים עצומות.

דיני הפסיעות בסוף התפלה

*כתב השו"ע [קכג,א] שצריך לפסוע ג' פסיעות לאחוריו "בכריעה", ואחרי ג' פסיעות בעודו כורע קודם שיזקוף מטה ראשו לצד שמאל ואומר "עושה שלום במרומיו", ואח"כ מטה ראשו לצד ימין ואומר "הוא יעשה שלום עלינו", ואח"כ מטה את ראשו לאמצע ואומר "ועל כל ישראל ואמרו אמן". [ובעודו פוסע אינו אומר כלום]. וכן הוא הדין כשפוסע בקדיש.

*עוד כתב השו"ע [קכג,ב] שבמקום שכלו לו ג' פסיעות יעמוד, ולא יחזור למקומו עד שיגיע ש"צ לקדושה, ולפחות עד שיתחיל ש"צ להתפלל חזרת הש"צ. ע"כ.

ועיין במ"ב סק"י שהביא בשם הב"ח שלכתחילה נכון להחמיר עד קדושה. ובשעת הדחק יכול להקל ולחזור בתחלת חזרת הש"צ. ובמקום שאומרים פיוטים לפני קדושה [כגון בר"ה ויוה"כ] אפשר להקל ולחזור בתחלת חזרת הש"צ. עכ"ד המ"ב.

מה שמותר לחזור לצורך אמירת קדושה או תחלת חזרת הש"צ, היינו משום שאז נראה שחוזר בשביל הקדושה וכדי לכוין לחזרת הש"צ. [מ"ב סק"ז].

*ולענין תפלת ערבית עיין בהליכות שלמה [פרק י"ג אות י"ב] שיש להמתין עד שהחזן מתחיל קדיש. [ופשוט שכוונתו שלא מספיק להמתין שיעור הילוך ד' אמות, אלא יש להמתין עד שיתחיל קדיש אבל ודאי שצריך להמתין לכל הפחות שיעור הילוך ד' א']. ובלייל שבת יש להמתין עד שמתחיל ויכולו. [שו"ת משנה הלכות ח"ח סימן פ"ה].

*ונמצינו למדים שיש לחזור אחורה ג' פסיעות ולהמתין שם עד קדושה, ויש לעיין אם אחרי שחזר אחורה צריך לחזור בחזרה למקומו [למקום שעמד בזמן התפלה] או לא. ועיין במ"ב שהביא בשם הכס"מ שאין צריך לחזור למקומו הראשון, אמנם כתב המ"ב בשם המג"א ש"א שצריך לפסוע ו' פסיעות, דהיינו ג' לאחריו ועוד ג' שחוזר למקומו הראשון.

עוד כתב שם שמטעם זה יש מקפידין שלא יעבור אדם לפנייהם במקום שפסע כדי שלא להפסיק את הו' פסיעות. ויש לציין שגם אם אנשים עוברים ומפסיקים לפניו, עדיף שלא יחזור למקומו משום שזה אסור מעיקר הדין, ומה שמפסיקים את הפסיעות שלו אינו חסרון מעיקר הדין.

*אם סיים תפלתו ופסע לאחוריו והש"צ עומד להתחיל קדושה, כתב המ"ב [קכג,ט] שיכול לחזור למקומו אף אם לא עבר שיעור זמן הליכת ד' אמות, והיינו משום שניכר שחוזר לדבר מצוה.

[אמנם דעת הערוה"ש שגם באופן שהחזן מתחיל קדושה יש לו להמתין שיעור הילוך ד' אמות ולא יחזור מיד למקומו].

*מי שמתפלל ביחידות מבואר ברמ"א שממתין כדי הילוך ד' אמות, אמנם כתב המ"ב שלכתחילה יש להחמיר כדעת הב"ח והמג"א שיש להמתין כשיעור זמן שעובר מהזמן שגומר את תפלתו עד קדושה או לכל הפחות עד תחלת חזרת הש"צ. [ובפשטות הכוונה הוא שזה תלוי בכל אדם לפי מה שהוא, שאם הוא רגיל להמתין במנין רגיל דקה, עד שהחזן מתחיל חזרת הש"צ, במקרה שמתפלל ביחידות צריך להמתין דקה ועוד הזמן שלוקח מתחלת חזרת הש"צ עד קדושה]. ובשעת הדחק יכול לסמוך על דעת הרמ"א ולחזור לאחר שיעור הליכה של ד' אמות.

*מי שמתפלל וגמר שמו"ע באמצע חזרת הש"צ לאחר קדושה, כתב הכף החיים [קכג,כ] שימתין כשיעור זמן שלוקח מתחלת חזרת הש"צ עד קדושה.

*בעיקר הענין דמבואר שיש אפשרות להמתין כדי הילוך ד' אמות, הכוונה היא שצריך להמתין כשיעור זמן זה, משעה שגמר לומר עושה שלום במרומי, ולא לאחר אמירת יה"ר שיבנה ביהמ"ק במהרה וכו'.

*עיין במ"ב סק"ה שהביא בשם המג"א שבשעה שאומר עושה שלום יעמוד כששתי רגליו ביחד כמו בתפלת שמו"ע, מפני שמטה עצמו לצד השכינה. ודעת הרבה פוסקים להחמיר כהמג"א ולעמוד ברגלים צמודות עד שחזור למקומו בקדושה, אמנם מדברי המ"ב והשעה"צ מבואר שצריך לעמוד כן (ברגלים צמודות) רק עד שגומר לומר עושה שלום. [ועיין בערוה"ש שחולק על המג"א וכתב שאין צריך כלל לעמוד ברגלים צמודות דאין בזה שום טעם, ומסיים שם שאין העולם נוהגין כן. ע"כ].

*זקן או חולה שקשה לו לעמוד עד שיתחיל הש"צ חזרת הש"צ יפסע לאחוריו ג' פסיעות ויתיישב עד שמגיע קדושה ואז יעמוד ויחזור למקומו בג' פסיעות.

*זקן או חולה שיושבים בכסא גלגלים, כשגומר תפלתו מזיז את הכסא לאחוריו כשיעור ג' פסיעות [נשמת אברהם סימן קכ"ג בשם הגרשז"א].

*גם כשאומר עושה שלום בקדיש שאומר בו תתקבל צריך לעמוד על מקומו כשיעור הילוך ד' אמות. [שהרי שם הוא עושה את עקירת רגליו מתפלת חזרת הש"צ]. כן מבואר במקור חיים סימן קכ"ג.

*מבואר בשו"ע [קכג,ג] שצריך לפסוע בתחלה ברגל שמאל, כדי להראות שקשה עליו הפרידה. (ומצינו סברא כזו בסימן כ"ח לגבי חליצת תפילין שיש לחלוץ ביד שמאל להראות שקשה עליו הפרידה). עוד טעם מבואר במג"א דהיינו מאותו טעם שמטים את הראש תחלה לצד שמאל מכיון שהוא הצד הימני של השכינה מאותו טעם גם פוסעים תחלה רגל שמאל.

ונפ"מ לענין איטר רגל שלפי הטעם הראשון הוא צריך לעקור תחלה את הרגל הימני שלו, אבל לפי הטעם השני עוקר תחלה את רגלו השמאלי. והכרעת הביאור הלכה כטעם הראשון וממילא איטר פוסע תחלה רגל שמאל שלו שהוא ימין דעלמא. אבל יש חולקים וס"ל כטעם השני. [עיין בכף החיים].

*שיעור הפסיעות מבואר בשו"ע [קכג,ג] שיתן עקב בצד גודל, ומה שאין עושין פסיעות יותר גדולות מבואר בפוסקים דהיינו משום שהתפלה הוא זכר לעבודת הכהנים במקדש ובמקדש היו הולכים עקב בצד גודל, ועוד טעם משום שבפסיעות יותר גדולות זה נראה שהוא בורח מהקב"ה ח"ו.

ומבואר במ"ב שבפסיעה הראשונה יפסע פסיעה יותר קטנה מהפסיעות שלאחריה.

ובאופן שאין לו מקום לפסוע לאחוריו ג' פסיעות עקב בצד גודל, מבואר בערוך השולחן שיכול לפסוע לצידו. ובאופן שאין לו מקום לפסוע גם לצידו, עיין במ"ב [קכג, יד] שבשעת הדחק אפשר לסמוך ע"ד הב"ח שלדעת הרשב"א אין שיעור לפסיעות, ויכול לעשות ג' פסיעות קטנות ובלבד שיהא ג' פסיעות.

*לאחר חזרת הש"צ, החזן אינו צריך לפסוע ג' פסיעות וסומך על הפסיעות שפסוע לאחר קדיש של תתקבל, (ועיין במ"ב שאין למחות במי שנוהג לפסוע לאחר חזרת הש"ץ, אמנם רוב העולם אינו נוהג כן וכנ"ל).

ולפ"ז אם מחליפים חזן אחר לומר אשרי ובא לציון, החזן הראשון צריך לפסוע ג' פסיעות, וכמו"כ אם החזן יוצא יד"ח בתפלה שמו"ע של חזרת הש"ץ (כגון שלא התפלל קודם, או שטעה בתפלה הראשונה וצריך לחזור ולהתפלל) צריך לפסוע ג' פסיעות.

*בשו"ע [קכג, ו] מבואר שהחזן אומר בתחלת התפלה ה' שפתי וכו'. ועיין בכף החיים (וכן מנהג הספרדים) שאומרים בקול רם, אבל עיין במ"ב לעיל [קיא, י] שפוסק שאומרו בלחש. (וכן נוהגים רוב רובם של האשכנזים).

וכתב הרמ"א שהש"ץ אינו צריך לומר יהיו לרצון וכו' והיינו משום שסומך על מה שאומר בקדיש תתקבל וכו'. אבל המ"ב מביא בשם השל"ה שהש"ץ אומרו והגר"א נהג כהשל"ה. וכן מבואר בשו"ע הרב ובח"א, ועיין בערוה"ש שכתב שכן נוהגין. ולכן מהיות טוב הואיל ואין בזה טירחא דציבורא ראוי לנהוג כן.

ופשוט שבאופן שהחזן לא יאמר את הקדיש של תתקבל, לכל הדעות צריך הש"צ לומר את הפסוק יהיו לרצון וכמו"כ אם לא התפלל בלחש והוא מוציא את עצמו בתפלה של חזרת הש"ץ, צריך הוא לומר את הפסוק יהיו לרצון.

ולענין אמירת יהיו לרצון בקול רם זה תלוי בשיטות הנ"ל אם אומרים ה' שפתי בקול רם.

עמידה במקומות שונים בשעת התפלה

מלבד בתפלת שמו"ע שכבר ביארנו שצריך לעמוד, מצינו עוד כמה מקומות שיש בהם דין עמידה.

*ברכות השחר: מעיקר הדין מותר לשבת [וכפי שמבואר בפ"מ ג פתיחה להל' ברכות אות י"ח] וכן מנהג הספרדים [וכפי שמבואר בכף החיים להגר"ח פלאג'י]. אבל רבים מהאשכנזים נוהגים לעמוד בברכת השחר, [וכפי שמבואר בסידור יעב"ץ הל' ברכות השחר וכן מבואר במקור חיים לחו"י].

ברכת התורה – מעיקר הדין אפשר לאומרו בישיבה וכפי שמבואר בערוה"ש [מז, ז] אבל רבים נוהגים לעמוד, [וכפי שמבואר בכמה פוסקים].

*קרבתנות: עיין מ"ב [מח, א] שהביא מחלוקת אם אמירת קרבתנות בישיבה או בעמידה, ומכריע שם שבפרשת התמיד יש להחמיר ולאומרו בעמידה.

*פסוקי דזמרה: כתב הרמ"א [נא, ז] שנהגו לעמוד כשאומרים ברוך שאמר ויברך דוד וישתבח. וכתב המ"ב שמה שעומדים בויברך דוד היינו עד שיאמר אתה הוא ה' אלוקים... ע"כ.

ויש נוהגים לעמוד מויברך דוד עד סוף ישתבח, [לקט הקמח], (וכן נתפשט המנהג אצל רוב האשכנזים). יש נוהגים לעמוד גם במזמור לתודה [שערי תשובה סימן נ"א], יש נוהגים לעמוד גם באז ישיר..., משום שדומה להלל שצריך עמידה, [כן מבואר בקיצור שו"ע ובדרך החיים], יש נוהגים לעמוד גם באשרי, יש נוהגים לעמוד בכל פסוקי דזמרה.

ומנהג הספרדים לעמוד בברוך שאמר וויברך דוד, אבל בישתבח הם יושבים.

*קדיש: כתב הרמ"א [נו, א] שיש לעמוד בקדיש, וכתב המ"ב [נו, ז] שי"א שצריך לעמוד עד לאחר אמירת אמן יהא שמיה... וי"א שצריך לעמוד עד לאחר ענית אמן של דאמירן בעלמא.

עוד כתב המ"ב [נו,ח] שי"א שכל מה שצריך לעמוד בקדיש היינו דוקא בקדיש שתופסו בעמידה וכגון בקדיש שלאחר הלל. ולענין הלכה יש לחוש לדברי המחמירים ולעמוד בכל הקדישים. (וגם מי שמיקל ואינו עומד בכל הקדישים עכ"פ יש להחמיר בקדיש שתופסו בעמידה וכו"ל, וכן יש להחמיר בקדיש שהתפלה שלאחריה נאמרת בעמידה, כגון קדיש שלפני שמו"ע.)

ומנהג הספרדים שעומדים רק בקדיש שתופסו בעמידה, אבל בקדיש שתופסו בישיבה, יושב.

*חזרת הש"ץ: כתב הרמ"א [קכד,ד] שי"א שכל העם יעמדו בחזרת הש"ץ. ומבאר המ"ב דהיינו משום ששומעים חזרת הש"ץ ושומע כעונה, ונחשב כאילו הם עצמם מתפללים. ומסיים המ"ב שכן היה מנהג הקדמונים (לעמוד), ועכשיו בעונותינו הרבים כל אחד עושה כדעתו ויש מהם שיושבים ומדברים. ע"כ.

ויש לציין שרבים נוהגים לשבת בחזרת הש"ץ, ויש להם על מי לסמוך, אמנם ודאי שמעלה גדולה היא לעמוד בחזרת הש"ץ, והמחמיר בזה תבא עליו ברכה. ומי שקשה לו לעמוד, פשוט שיכול להקל ולשבת.

*קדושה: כתב השו"ע [צה,ד] שטוב לעמוד בשעה שאומרים קדושה ברגלים צמודות [כמו בשמונה עשרה]. ומבאר המ"ב דהיינו משום שאנו אומרים כשם שמקדישים אותו בשמי מרום, כלומר שאנו אומרים קדושה כמו המלאכים, והמלאכים אומרים קדושה בעמידה ברגל ישרה ורגליהם נראים כרגל אחת, (וכפי שביארנו לגבי תפלת שמונה עשרה).

ויש אומרים שיעמוד ברגלים צמודות עד שהחזן גומר ברכת האל הקדוש. [כן מבואר בערוך השולחן סעיף ה' וכף החיים ס"ק ט"ז ועוד הרבה אחרונים]. אמנם רבים מקילים בזה ויש להם על מי לסמוך, והמחמיר תבא עליו ברכה, (וגדולי ישראל רבים החמירו בזה).

*מודים דרבנן: יש לעמוד עד שגומרים לומר מודים דרבנן. [עיין ברמ"א סימן קכ"ז שמבואר שיש נוהגין לכרוע מתחלת מודים דרבנן עד סופו, ואף שלא נהגו כן מ"מ מבואר בפוסקים שאין כורעים מ"מ עומדים].

*ברכת כהנים: עיין במ"ב [קכח,נא] שכתב שהכהנים צריכים לעמוד, וכהן שאינו יכול לעמוד לא ישא את כפיו.

אבל הציבור מעיקר הדין רשאים לישב אבל המנהג הוא שכולם עומדים, ועי"ש שהביא כן בשם המאירי והאשכול שכולן צריכים לעמוד לפניהם באימה ובכבוד ראש. אבל זקן או חולה יכולים להקל ולישב מכיון שהעמידה אינו מעיקר הדין אבל ישבו פנים כנגד פנים ובכבוד ראש.

*תחנון: לפי מנהג האשכנזים נופלים על פניהם בישיבה ואומרים רחום וחנון וכו', שומר ישראל וכו' וכתב המ"ב [קלא,ט] שראוי לומר "ואנחנו לא נדע" בישיבה, "מה נעשה" בעמידה.

ובשני וחמישי בשעת אמירת "והוא רחום" וכו' יש לעמוד עד שאומר רחום וחנון. [רמ"א קלד,א].

*אמירת עלינו לשבח: כתב הרמ"א [קלב,ב] שאומרים עלינו בעמידה, ומקור הדבר מהכל בו, ועי"ש שהטעם הוא משום שיש בזה שבח גדול.

*קריאת התורה: מבואר בשו"ע וברמ"א [קמא,א] שמי שעולה לתורה ומי שקורא בתורה צריכים לעמוד, ואסור להישען אפילו באופן שאם יקח את הדבר שנשען עליו לא יפול, משום שצריך לעמוד באימה. וזקן או חולה שאינם יכולים לעמוד בלי להישען בדיעבד מותר להם להישען אפילו באופן שאם היו לוקחים את הדבר שנשען עליו, היה נופל. [כן מבואר במ"ב שם].

והציבור השומעים קריאת התורה כתב השו"ע [קמו,ד] שאין צריכים לעמוד בקריאת התורה, [וכן מנהג הספרדים]. אבל הרמ"א כתב שיש מחמירים ועומדין. ומבואר במ"ב דהיינו משום שאדם צריך להרגיש בשעת קריאת התורה כאילו קבלה מהר סיני. אבל מי שחלש וקשה לו לעמוד, יושב.

[ומבואר שדעת השו"ע שאין צריך לעמוד ויש אומרים שעל פי קבלה יש ענין לשבת ולא לעמוד, ומנהג הספרדים וחלק מהאשכנזים לשבת, ומכל מקום לכתחילה ראוי לאשכנזי לעמוד בשעת קריאת התורה, ואם נוהג כן תבא עליו ברכה, אלא א"כ קשה עליו העמידה שפשוט שאפשר להקל].

*הלל: כתב השו"ע [תכב,ז] שצריך לעמוד בשעת אמירת הלל. ומבאר המ"ב דהיינו משום שהלל הוא עדות לשבחו של הקב"ה, ומצות עדות בעמידה. ובדיעבד אם קרא בישיבה יצא. [ובליל הסדר אומרים את ההלל בישיבה, מכיון שמחלקים את ההלל לשנים, לא מטריחים את האדם לעמוד פעמים, ועוד משום שליל הסדר הוא דרך הסיבה וחירות ולכן יושבים].

ועיין בביאור הלכה שהביא מחלוקת אם אפשר להישען בשעת אמירת הלל, ומכריע שבאופן שאם יקחו את הדבר שהוא נשען, לא יפול, ודאי שיש להקל. [משום שרק באופן שסיבת העמידה הוא משום שצריך להיות באימה כגון בתפלת שמו"ע ובמי שעולה לקרוא בתורה, אז אסור אפילו להישען קצת, אבל בהלל שכל הדין הוא שלא ישב, מי שנשען באופן זה, ודאי שאינו נחשב כיושב].

*קידוש לבנה: בשו"ע [תכו,ב] מבואר שקידוש לבנה צריך לברך מעומד, והיינו משום שהוא מקבל פני שכינה, ועיין בביאור הלכה שם שזקן או חולה שאינם יכולים לעמוד, יכולים להישען.

איסור דיבור (דברים בטלים) במקומות שונים בתפלה

כתב השו"ע [נא,ד] שאסור לדבר ממתי שמתחיל ברוך שאמר עד שגומר תפלת שמו"ע.

וכתב המשנה ברורה [נא,יט] שביום שיש תחנון אין לדבר עד לאחר תחנון, ע"כ. [והיינו אפילו במי שמתפלל ביחידות, שאין לו להפסיק בדיבור עד לאחר תחנון].

ולענין מי שמתפלל בציבור- עיין בא"ר [נא,ג] שכתב שמי שמתפלל בציבור אסור לו לדבר [דברים בטלים] עד לאחר עלינו לשבח.

ועיין בכף החיים [קכד,א] שכתב שאסור לדבר לאחר שגמר תפלת לחש קודם חזרת הש"ץ, אפילו בדברי תורה. [אבל לעיין בספר מותר].

ודיבור בענייני תפלה [כגון מי שצריך להשלים פסוקי דזמרה או שקורא תהלים], דעת הרבה פוסקים שאפשר להקל.

דיבור בחזרת הש"ץ ובקדיש

*ולענין דיבור באמצע חזרת הש"ץ עיין בשו"ע [קכד,ז] שלא ישיח שיחת חולין באמצע חזרת הש"ץ ואם שח גדול עונו מנשוא, וגוערין בו. ועיין במ"ב [קכד,כז] שכתב בשם הכל בו אוי לאנשים שמשיחים בעת התפלה כי ראינו כמה בתי כנסת שנחרבו בשביל עון זה.

*ולענין דיבור באמצע קדיש עיין במ"ב [נו,א] שכתב שיש ליזהר מאוד שלא לשיח באמצע קדיש או קדושה, ועיין שם שהביא שם כמה מדרשים ומאמרים שהפליגו בחומרת הענין.

דיבור בקריאת התורה

*דיבור בקריאת התורה:

כתב השו"ע [קמו,ב] כיון שהתחיל הקורא לקרוא בס"ת אסור לדבר אפילו בדברי תורה, [וכתב המ"ב שיש להחמיר כבר משעה שפתחו את הס"ת]. ועי"ש שאסור לדבר אפילו בין גברא לגברא. ועיין בביאור הלכה [ס"ב ד"ה והנכון] שכתב תוכחת מגולה לאותם שמדברים.

דיני חזרת הש"צ

*כתב השו"ע [קכד, א] לאחר שסיימו הצבור תפלתן יחזור ש"צ התפלה שאם יש מי שאינו יודע להתפלל יכוין למה שהוא אומר, ויוצא בו. [ומי שבקי בתפלה אינו יוצא יד"ח וצריך להתפלל לעצמו, וגם מי שאינו בקי אינו יוצא יד"ח רק בחזרת הש"צ כשיש שם י']. ובסעיף ג' כתב השו"ע קהל שהתפללו וכולם בקיאים בתפלה אעפ"כ ירד ש"צ וחוזר להתפלל כדי לקיים תקנת חכמים. ע"כ.

וכתב המ"ב שכשתקנו חז"ל חזרת הש"צ לא תיקנו שיצטרכו לחפש אדם שאינו בקי, אלא תיקנו שלעולם יאמרו חזרת הש"צ שמא פעם אחת יהיה מי שיצטרך לצאת יד"ח. ועיין בטור ובערוה"ש שמוסיפים שאנשי כנסת הגדולה תיקנו חזרת הש"צ גם כדי לומר קדושה [לקיים מצות קדושת ה'] ומודים וברכת כהנים. וע"פ קבלה יש חשיבות גדולה לחזרת הש"צ ולכן יש לכווין בה מאוד.

*הש"צ צריך להתפלל תפלת לחש לפני שאומר חזרת הש"צ, כדי שתהיה תפלתו שגורה בפיו, וכפי שמבואר בגמ' ב"ר"ה [לה], ומ"מ בדיעבד גם מי שנכנס לבית הכנסת כשצריך להתחיל חזרת הש"צ, ועדיין לא התפלל תפלה בלחש, יכול לשמש כש"צ. [שו"ע קכד, ב]. ויש לנהוג כן רק בשעת הדחק. [מ"ב].

*מי שמתפלל בנוסח אשכנז ועובר לפני התפלה בבית כנסת שהנוסח הוא נוסח ספרד, יש שכתבו שמכיון שהוא עתיד לומר חזרת הש"צ בנוסח ספרד, יש לו להתפלל גם את התפלת לחש שלו בנוסח ספרד, מכיון שהוא צריך להסדיר [להכין] את התפלה שלו. [אג"מ"ח בסכ"ט]. אמנם רבים חולקים ואומרים שיכול להתפלל כמו הנוסח שהוא נוהג להתפלל, על אף שבחזרת הש"צ יתפלל בנוסח אחר. [שואל ומשיב תליתאי ח"א סי' רמ"ז, ושו"ת מנח"י ח"ו סל"א, ועיין בהליכות שלמה פ"ה הערה 65 שכ"ד הגרשז"א].

*ש"צ שמתפלל תפלת לחש וטעה בטעות שמחייבת אותו לחזור ולהתפלל, אינו צריך לחזור ולהתפלל עוד פעם בלחש, וסומך על התפלה שלו בחזרת הש"צ שבזה יצא גם יד"ח התפלה שהוא חייב להתפלל. [שו"ע קכו, ד].

ובאופן שטעה [בטעות שמעכבת כגון שאמר ותן טל ומטר בימות החמה] גם אם הוא עדיין לא גמר תפלתו, ימשיך ויגמור את תפלתו, ולא יחזור לברך עלינו, משום טרחה דציבורא.

ובאופן שטעה בג' ברכות ראשונות (כגון שאמר מוריד הגשם בימות החמה) י"א שצריך לחזור לראש התפלה ולתקן, אמנם מסקנת המ"ב שהסומך על מי שאומר שימשיך להתפלל, לא הפסיד. [עיין כל זה בשו"ע קכז, ד ובמ"ב שם].

ובאופן ששכח לומר יעלה ויבא ב"ר"ח י"א שמכיון שאין כ"כ טרחה דציבורא שהרי הוא רק צריך לחזור על קטע קטן, הדין הוא שיחזור לרצה, [ציץ אליעזר ח"ח סימן כ', ועיין בבית ברוך על ח"א כלל כט, טז]. אמנם י"א שאין חילוק ובכל אופן יכול להמשיך ולגמור את תפלתו. [הליכות שלמה הל' ר"ח א, ז ועיין בהליכות שלמה תפלה פ"ח דבר הלכה ס"ק י"א].

נ.ב.

ובעיקר הענין צ"ב דכיון שהזכרות ששכח מעכבות את התפלה, איך יכול להיות שמותר לו להמשיך את התפלה, הרי ברכותיו לבטלה, ועיין בתהל"ד [סימן קכ"ו] שדעתו באמת שכל הדין של השו"ע זה רק באופן שגמר את התפלה, דבאופן זה אנו אומרים שמכיון שאם יחזור ויתפלל יהיה טרחה דציבורא, לכן אינו צריך לחזור ולהתפלל, אבל אם נזכר באמצע התפלה ששכח הזכרה, אסור להמשיך ולהתפלל, דא"כ הוה ברכה לבטלה, אמנם במ"ב [ס"ק י"ז] ובעוד פוסקים מבואר שממשיך להתפלל, ומה שאינו נחשב ברכה לבטלה, צ"ל דהיינו משום שאף שאם חיסר הזכרה, אינו יוצא יד"ח תפלה, מ"מ התפלה שלו חשובה תפלה ואין ברכותיו ברכות לבטלה, [ויש להביא ראיה מזה שבאופן שטעה בהזכרה, אין דין לומר ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד, וע"כ דהיינו משום שאין ברכותיו לבטלה].

*כתב השו"ע [קכד, ד] אם אין תשעה אנשים ששומעים טוב חזרת הש"צ קרוב להיות ברכותיו לבטלה, ולכן כל אדם יחשוב כאילו אין ט' אנשים זולתו ויכוין לברכת החזן. ע"כ.

וכתב המ"ב שהעולם נוהגים לצרף למנין גם אנשים שיודעים שאינם מקשיבים כראוי, ומ"מ במקרה כזה טוב להתנהג שיתנה הש"צ בינו לבין עצמו שאם אין ט' ששומעים את ברכותיו, שתהיה תפילתו נדבה.

*אם יש מנין שיש בו עשרה מתפללים וחלקם מאריכים בתפילה, יש לעיין אם כדי לומר קדיש וחזרת הש"צ צריך שיהיו תשעה חוץ מהש"צ ששומעים ועונים, או שבדיעבד מספיק שיש רוב מנין [ששה] ששומעים את הש"צ ועונים אחריו.

וכבר הבאנו את דברי השו"ע [קכד, ד] שכתב לגבי חזרת הש"צ שאם אין תשעה ששומעים ומכוונים לברכותיו, ברכותיו קרובים להיחשב כברכות לבטלה. אמנם עיין במ"ב [נה, לב] שכתב בשם כמה פוסקים לגבי אמירת קדיש שבדיעבד מספיק שיהיו ששה ששומעים את הקדיש ויענו אחריו.

ויש שסוברים שמה שכתב השו"ע בסימן קכ"ד לגבי חזרת הש"צ היינו רק לכתחילה אבל בדיעבד מספיק שיש ששה עונים וכמו שמבואר בסימן נ"ה. [דעת הדרישה והט"ז ועוד]. ויש שסוברים שאין הלכה כדברי השו"ע בסימן קכ"ד. [דעת המג"א א"ר ועוד].

אמנם יש שסוברים שכל דברי הפוסקים שמובאים במ"ב שמתיר כשיש ששה שעונים היינו רק לענין קדיש אבל לענין חזרת הש"צ באמת צריך שישמעו תשעה אנשים, [כ"ד השו"ע הרב וכ"ד הגרש"א להלכה עיין בספר הליכות שלמה פ"ט דבר הלכה אות ג'].
ולענין הלכה לענין קדיש ודאי שבדיעבד אפשר להקל ולומר קדיש כשיש ששה ששומעים, [אבל לכתחילה ודאי ראוי שיהיו תשעה שומעים]. ולענין חזרת הש"צ מכיון שיש מחמירים נכון להחמיר שיהיו תשעה שומעים, אמנם בשעת הדחק מי שרוצה להקל יש לו על מי לסמוך גם לענין חזרת הש"צ באופן שיש ששה שומעים. [שכן דעת רוב הפוסקים].

*אדם שמתחיל להתפלל שמונה עשרה ביחד עם הש"צ, מצטרף לעשרה, על אף שאינו עונה אמן על הברכות. [הליכות שלמה].

*צריך לענות ברוך הוא וברוך שמו ואמן, על כל הברכות של חזרת הש"צ. ויש לציין כמה הלכות חשובות בעניינת אמן:

יש להקדים את דברי הגמ' בברכת [מז, א] ת"ר אין עוין לא אמן חטופה ולא אמן קטופה ולא אמן יתומה ולא קצרה וכו'. בן עזאי אומר כל העונה אמן יתומה - יהיו בניו יתומים. חטופה - יתחטפו ימיו. קטופה - יתקטפו שנותיו. קצרה - יתקצרו ימיו, וכל המאריך באמן מאריך לו ימיו ושנותיו. ע"כ.

אמן חטופה: י"א שממהר לענות לפני שהמברך גומר את הברכה לגמרי. וי"א שאינו מנקד כהוגן.

אמן יתומה: י"א שהכוונה היא למי שעונה אמן ואינו יודע על איזה ברכה הוא עונה. [וצריך לזהר מאוד בדבר זה, מכיון שמצוי מאוד שבחזרת הש"צ אדם עונה אמן בגלל שכולם עונים אבל הוא באמת אינו יודע על איזה ברכה הוא עונה, ולכן צריך לתת לב ולהקשיב טוב לברכות]. וי"א שהכוונה היא למי שעונה אמן הרבה זמן אחרי שהמברך גמר את הברכה. [כלומר באופן שכבר עבר שיעור זמן של תוך כדי דיבור, 2-3 שניות].

אמן קטופה: י"א שאינו מחתך את האותיות כראוי. [שמבליע אותם וכדומה]. וי"א שמחלק את התיבה לשנים ומפסיק באמצע.

אמן קצרה: שממהר בעניייתה ונראה שדומה עליו כמשאוי, אלא יאריך בה מעט, אבל לא יותר מדאי.

*מי שעובר לפני התיבה ואומר חזרת הש"צ צריך לזהר שלא להתחיל את הברכה הבאה עד שהציבור גומר לענות אמן על הברכה הקודמת. וז"ל המ"ב [קכד, לז] ובעוונותינו הרבים הרבה אנשים נכשלים

כשמתפללים לפני העמוד שחוטפין להתחיל ברכה שאחריה ואין ממתינים בינתיים כלל, ובשע"ת כתוב שזה מעכב אפילו בדיעבד, שאסור שוב לענות אמן [על הברכה הקודמת] כיון שהתחיל ברכה אחרת.

*העונה אמן לא יגביה קולו יותר מהמברך. [שו"ע קכד, יב].

*כשמגיע הש"צ למודים, כל הציבור אומרים מודים דרבנן, ודעת הרבה פוסקים שמותר לחזן להמשיך ולומר מודים ואינו צריך להמתין עד שהציבור גומרים לומר מודים דרבנן. [מ"ב קכז, ג וכדעת הרבה פוסקים], אמנם החזן צריך לומר מודים בקול שישמעו לכל הפחות י' אנשים שמסביבו, [מ"ב קכד, מא ועיין בהליכות שלמה שמבאר שעל אף שהם עוסקים באמירת מודים דרבנן, מ"מ הואיל וענין אחד הוא, אפשר לשמוע גם בשעה שאומרים. עי"ש]. ולכן עדיף שהציבור יאמרו מודים דרבנן בלחש. [כן כתב הערוך בשם הירושלמי בברכות א, ה].

אמנם יש שכתבו שיאמר בקול את התיבות מודים אנחנו לך... עד "לעולם ועד", וימתין עד שהציבור יגמרו מודים דרבנן, ואז ימשיך באמירת המודים, כדי שהציבור ישמעו ממנו את הברכה, [מקור חיים לחו"י, וא"ר בשם אבודרהם, ארחות רבינו ח"א עמוד ס"ה בשם החזו"א].

*בענין הכריעה במודים דרבנן נאמרו כמה וכמה שיטות, אבל המנהג הנפוץ [כ"ד הגר"א והמקובלים] שכורעים רק בתחילה כשאומרים מודים אנחנו לך... עד "ה' אלוקינו".

וגם בענין מהות הכריעה נחלקו הפוסקים, כמה צריך לכרוע – י"א שכורעים כמו שכורעים באמצע התפלה, אמנם רבים נוהגים כדעת הב"ח שכופפים ראשם מעט, ואין כורעים ממש כמו באמצע.

*מי שמתפלל תפלה בלחש והגיע החזן למודים, אם הוא אווז באמצע ברכה ישחה עמהם, כדי שלא יראה ככופר, אבל בתחלת ברכה ובסופה אין לשחות. [שו"עקט, א].

*כשאין כהנים בבית הכנסת, אומר החזן אלוקינו ואלוקי אבותינו... [שו"ע קכז, ב]. ואם שכח לאומרו אין מחזירין אותו. [מ"ב סק"ז]. ואם נזכר לפני שאמר ברוך אתה ה' של ברכת שים שלום, י"א שיחזור ויאמר אלוקינו ואלוקי אבותינו. [כה"ח קכו, טו בשם כמה פוסקים, אבל הביאור הלכה בס"ס קכ"ז מסופק בזה].

וכשהחזן אומר אלוקינו ואלוקי אבותינו, אין הציבור עונים אמן על הברכת כהנים אלא אומרים כן יהי רצון, דאמן לא שייך אלא כשעונה אחר כהן המברך, אבל הש"צ שאינו אומר אלא דרך בקשה שיברכנו ה' בברכה שהכהנים מברכים אין עונים אחריו אמן. [מ"ב קכז, י].

נ.ב.

מי שמתפלל ביחד עם הש"צ נחלקו הפוסקים אם אומר אלוקינו ואלוקי אבותינו, לדעת הערוה"ש [קט, יא] אומרו עם הש"צ, ויש חולקים וסוברים דשב ואל תעשה עדיף. [א"א בוטשטאש והליכות שלמה פ"ח הערה ס"ד].

*מי ששומע חזרת הש"צ, ושומע במנין הסמוך שאומרים קדיש או קדושה, אם רוצה יכול לענות עמהם, אבל אינו חייב. [דעת הגרשז"א זצ"ל].

דיני קדושה

הקדמה:

כתב הטור או"ח [קכ"ה] בשם ספר היכלות ברוכים אתם לה' וכו' אם תאמרו ותגידו לבני מה שאני עושה בשעה שמקדישין ואומרים קדוש קדוש קדוש, ולמדו אותם שיהיו עיניהם נשואים למרום לבית תפלתם ונושאים עצמם למעלה כי אין לי הנאה בעולם כאותה שעה שניהם נשואות בעיני ועיני בעיניהם. ע"כ. ומבואר שאין להקב"ה הנאה בעולמו כמו בשעה שאומרים קדושה.

*כתב הבאר היטב [קכה,ה] שצריך לכווין בקדושה לקדש את ה' יתברך כדי שישרה עליו קדושה מלמעלה ויכוין לקיים מצות ע' ונקדשתי בתוך בני ישראל, והאר"י ז"ל היה מזהיר מאוד על זה. ע"כ.

ועיין ברמ"א [קכה,ב] שבשעה שאומרים קדוש קדוש קדוש... המנהג הוא שמרימים מעט את העקב, ומבואר בערוה"ש [קכה,ג] שמגביה את עצמו פעם אחת עד שגומר לומר ג' פעמים קדוש, אבל בכה"ח [קכה,י] מבואר שבכל פעם שאומר קדוש מגביה את עצמו פעם אחת.

ובשעה שאומרים ברוך... מגביה את עצמו פעם אחת, ובשעה שאומרים ימלוך יש שמגביהים עצמם, ויש שאינם מגביהים עצמם, משום שיש אומרים שימלוך אינו נחשב חלק מעיקר הקדושה, וכפי שמבואר במ"ב [סו,יז].

*צורת העמידה בקדושה: יצימד רגליו זה לזה שיראו כאילו הם אחד, [כמו בשמונה עשרה]. וכשאומרים קדוש... – ברוך כבוד... וימלוך... יגביה את גופו ועקבו למעלה קצת. [רמ"א קכה,ב ובמ"ב שם].

ויש נוהגים שבקדוש מגביהים ג' פעמים, [כה"ח קכה,י]. אמנם עיין בערוה"ש [קכה,ג] שכתב שיגביה את עצמו פעם אחת ויאמר אז ג' פעמים קדוש.

יש נוהגים לעמוד ברגלים צמודות עד סוף קדושה, אמנם יש שכתבו שיש לעמוד כך עד סוף הקל הקדוש. [ערוה"ש ועוד].

*צורת אמירת קדושה: המנהג הוא שכל הקהל אומרים נקדש ואח"כ הש"צ אומר אחריהם, אבל מנהג הגר"א שרק החזן אומר נקדש... [והיינו משום שהנוסח הוא שהחזן מזמין את הציבור לומר קדושה].

יש מקומות שנוהגים שכל הציבור עונים קדוש... מלא כל הארץ כבודו, ואין מסיימים לעומתם ברוך יאמרו. ובאמירת ברוך כבוד ה' ממקומו, אין מסיימים ובדברי קדש כתוב לאמר. [ערוה"ש]. אבל יש מקומות שנוהגים שכל הציבור עונים ג"כ לעומתם ברוך יאמרו, וגם ובדברי קדש... [ט"ז ורע"א וכן הוא ע"פ האר"י ז"ל].

ועיין בביה"ל שמסופק אם החזן אומר קדוש ביחד עם הציבור או אחריהם, ומסיק שלכל הפחות יתחיל לפני שהציבור מסיימים, [דכיון שהתחיל לפני שסיימו נחשב שאמר בציבור, ומש"כ להתחיל לפני שסיימו הכוונה היא לפני שמסיימים מלא כל הארץ כבודו, ולא לעומתם ברוך יאמרו, אמנם אם אומר בתוך כדי דיבור מאז שהציבור מסיימים, זה ג"כ נחשב שאומר עם הציבור, ולכן גם כשאמרו לעומתם עדיין לא עבר שיעור זמן של תכ"ד].

ויש לציין שכתבו הפוסקים שבקדושה של שבת שהפיוט בקדושה הוא ארוך ואם ימתין הש"צ עד אחרי שהציבור יגמרו את הכל, נמצא שיש כאן הפסק גדול ולא נחשב שאמר במנין, ולכן יש ליזהר שבשבת הש"צ יתחיל לומר קדוש... לפני שמסיימים לומר מלא כל הארץ כבודו.

*החזן שאומר קדושה [פסוקי קדוש... - וברוך כבוד... - וי"א גם ימלוך...] צריך לאמרו בקול רם, מכיון שמי שעדיין לא גמר שמונה עשרה בלחש, אינו יכול לומר קדושה, מכיון שאסור להפסיק באמצע התפלה, וכדי שהוא יוכל לקיים מצות אמירת קדושה, עליו לשתוק ולשמוע את הקדושה מהחזן ולכוון לצאת ממנו. [אג"מ או"ח ח"ג ס"ד].

ובשבת צריך בזה זהירות גדולה שכפי שביארנו החזן אומר את הקדושה כשכולם אומרים את הפיוט, ובזמן ההוא בדרך כלל יש רעש וקשה לשמוע את החזן.

*הציבור שעונים קדושה צריכים ליזהר שלא לענות קדוש... וברוך... רק אחרי שהחזן גומר את הקטע שלפניו.

*אדם שהנוסח שלו הוא נוסח אשכנז ומתפלל במקום שמתפללים בנוסח ספרד, אם אומר את הקדושה בקול רם צריך לומר כמנהג המקום, אבל אם אומר בלחש יכול לומר כמנהגו. [הליכות שלמה פ"ה הערה ל"ט, ועיין באג"מ או"ח ח"ב ס"ג שכתב שבכל אופן יאמר כמנהג המקום].

*מי שנמצא באמצע פסוקי דזמרה וכדומה ושומע קדושה, ואומר עמהם, יכול להמשיך ולהתפלל בין אמירת הפסוק קדוש... לאמירת ברוך כבוד... [הליכות שלמה פ"ח אות ל"ח ועוד].

*מי שמתפלל במנין אחד ואומרים קדושה, ושומע קדיש ממנין אחר, אין לו להפסיק לענות עמהם אמן יהא שמיה..., [כה"ח נו,ה].

אבל אם אינו מתפלל במנין זה ויש לפניו שתי אפשרויות או לענות אמן יהא שמיה... או לענות על קדושה, עדיף שיענה איש"ר. [ביה"ל סימן ק"ט].

וזהו רק באופן שעדיין לא התחיל לענות על הקדושה, אבל אם כבר התחיל לומר קדוש... לא יפסיק באמצע הפסוק. [מ"ב קכה,ח].

וכמו כן אדם שכבר שמע קדיש ועדיין לא שמע קדושה, עדיף שיאמר קדושה. [מ"ב שם].

*מי שכבר התפלל ואמר קדושה, ושומע קדושה ממנין אחר, אם הוא נמצא בבית הכנסת הוא חייב לענות עמהם, אבל אם הוא עובר ליד הבית כנסת, ו"א שאינו חייב לומר, אבל ודאי נכון וראוי לומר, [הליכות שלמה פ"ט הערה ח']. ו"א שגם באופן זה יש חיוב. [כך ידוע בשם החזו"א].

שונות

*מי שדילג ברכה אחת, לא יצא יד"ח וצריך לחזור ולהתפלל, [קי"ט,ג]. ומ"מ מי שנמצא במקום שאין לו סידור ואינו יודע בעל פה את כל התפלה, אם יודע את חלק מהברכות בעל פה, יאמר את הברכות שיועד [מג"א, מובא במ"ב תקצג,ב ועיין בשו"ע הרב קד,ד].

מצות צריכות כוונה

מבואר בשו"ע [סימן ס'] שיש ב' דעות אם כוונה מעכבת במצות או לא, ודעת השו"ע שכוונה מעכבת. [במצות שחיובם מדאורייתא].

ובמצות שבדיבור דעת רבינו יונה בברכות שלכו"ע מצות צריכות כוונה, דבלא כוונה אינו עושה כלום.

ויש לציין שבמצוה מתמשכת [כגון ישיבה בסוכה, מזוזה תפילין, ציצית וכדומה] א"צ לכיין כל רגע ורגע, ומספיק שמכיין לפני תחילת הקיום שהולך לקיים את המצוה, וכוונתו מועילה עד גמר המצוה, [מנחת שלמה ח"א ס"א ועי"ש שכתב שלגבי מזוזה מספיק לכיין בשעת קביעות המזוזה, וכתב שיש להסתפק במי שקונה בית שכבר יש שם מזוזות, דאפשר שצריך לכיין בפעם הראשונה שנכנס לבית ומתחייב במזוזה].

ואם לא כיוון בתחילת המצוה יכול לכיין כל זמן שלא גמר את המצוה, אבל לאחר שגמר לקיים את המצוה שוב לא מהני כוונה, [הליכות שלמה פ"ז אות כ"ג. ועי"ש שכתב שיש להסתפק אי מהני לכיין בתוך כדי דיבור לגמר עשייתה].

*ולענין כוונה במצות דרבנן: כתב המ"ב די"א שא"צ כוונה, אבל מכמה מקומות בשו"ע משמע שסובר שצריך כוונה, עי"ש. וטוב לחוש לדברי המחמירים. [וכדמבואר בשו"ע הרב ובפרט לפי מה שמבואר בספה"ק דמעשה מצות בלא כוונה כגוף בלא נשמה, בלא"ה יש להחמיר לכיין].

*עיין בערוה"ש [ס,ח] שמה שכתבנו שמצות צריכות כוונה, א"צ לכיין בכל מצוה איזה מצוה הולך לקיים אלא מספיק לכיין כוונה כללית שהולך לקיים מצוה. עי"ש. [ומ"מ ראוי לכיין איזה מצוה הולך לכיין, דכן משמעות שאר הפוסקים].

*א"צ כוונה בפה וסגי לכיין בלב, [ערוה"ש].

איסור אמירת דברים שבקדושה במבואות המטונפות:

הקדמה:

*כתוב בתורה "ושבת וכיסית את צאתך כי ה' אלוֹקֶיךָ מתהלך בקרב מחנך... והיה מחנך קדוש, ולא יראה בך ערות דבר". ובגמ' בשבת [קנ"א] אמר רבה בר בר חנה אמר רבי יוחנן בכל מקום מותר להרהר [בדברי תורה] חוץ מבית המרחץ ובית הכסא, ולומדים את זה ממה שכתוב והיה מחנך קדוש, ומבאר רש"י שהמקום שעם ישראל חונים שם צריך להיות קדוש [ונקי בלי לכלוך], משום שישראל מהרהרין תמיד בדברי תורה.

וכתב הערוה"ש [עד"ב] שמכיון שהתורה אמרה שאפילו המחנה צריך להיות נקי ק"ו לאיש שמתפלל או קורא ק"ש או מברך שמזכיר שם הקדוש כמה פעמים ומכיון לבו לה' שצריך שהמקום מסביבו יהיה נקי משני דברים אלו מצוה ומערה, דבשעה שהוא מתפלל וכדומה פשוט שכל סביבו נחשב כמחנה שכינה, וכמו כן כשאדם לומד אסור שיהיה כנגדו צוה או ערוה, שהרי התורה היא ג"כ שמותיו של הקב"ה. ובהמשך שם כתב שאיסור דאורייתא הוא וחמור משאר איסורים דיש בזה בזיון שמים ותפלתו תועבה וצריך לחזור ולהתפלל, וכמו שיתבאר.

מה נאסר לעשות ליד דבר מטונף

*זלפי הנ"ל נמצינו למדים שאסור ללמוד ולהתפלל ולברך במקום שיש ערוה או טינוף, ויש לציין שאסור גם לומר "שלום" במקומות אילו, מכיון ששלום זהו שמו של הקב"ה, ואם יש אדם ששמו שלום נחלקו הפוסקים אם מותר לקרוא לו בשמו, ומכיון שאיסור דרבנן הוא, כתבו הפוסקים שאפשר להקל, אבל ירא שמים יחמיר. [מ"ב פד, ו].

*לא רק דיבור של דברים שבקדושה אסור במבואות המטונפות, אלא גם הרהור אסור [שו"ע פה, א].
*ביארנו לעיל שאסור לאדם להרהר בדברי תורה במבואות המטונפות, אמנם יש לציין את דברי המ"ב [פה, ה] שכתב שפשוט דמותר לאדם להתבונן בבית הכסא בגודל שפלותו ושבסופו יחזור להיות עפר רמה ותולעה ואין נאה לו הגאווה. ע"כ. ומבואר שמותר לאדם לעשות חשבון נפש ולחשוב איך הוא יכול להתחזק בתורה ויראת שמים ותיקון המידות.

*ולענין קיום מצוות במבואות המטונפות [כגון לשמוע שופר או ליטול לולב בבית הכסא] מעיקר הדין מותר, אבל כתבו הפוסקים שלכתחילה יש לדחות את קיום המצוה לזמן אחר במקום נקי, שלא יהא בזיון, אבל באופן שאי אפשר לדחות את קיום המצוה, כמובן שעדיף לקיים את המצוה גם במבואות המטונפות, ולכן לובשים טלית קטן גם בבית הכסא, מכיון שיש קיום כל רגע ורגע ואין אנו רוצים לבטל את המצוה, [עיין ביאור הלכה בהל' שופר ובהליכות שלמה פ"כ ס"ק ל"ו].

מאיזה טינוף צריך להתרחק

*מאיזה צוה צריך להרחיק: ביארנו שמצוות אדם צריך להרחיק, ויש לעיין מה הדין בצוה של שאר בעלי חיים: ומבואר בפוסקים שצוה חתול, תרנגול הודו, צוה חמור הרכה לאחר שבא מהדרך, ומי רגלים של החמור, דינם כצוה אדם, וצריך להרחיק מהם כמו שמרחיקים מצוה אדם, אבל צוה שאר בעלי חיים אין צריך להרחיק מהם, אבל אם יש להם ריח רע צריך להרחיק מהם. [שו"ע עט, ד-ה-ו ובמ"ב].

*לול של תרנגולים ודיר או רפת של בהמות מכיון שמצטבר שם הרבה טינוף ויש שם ריח רע, דינם כצוה אדם ומרחיקים מהם כשיעור ההרחקה מצוה אדם, [שו"ע עט, ז ובמ"ב שם].

ולפמש"כ נמצא שאדם שהולך ברחוב ונדבק לנעל שלו צוה של בעל חי ויש ממנו ריח רע אסור לו להתפלל עד שמנקה את הנעל, ועיין במ"ב [עט, ד] שכתב שיתכן שבאופן שבהתחלה היה ריח, יש לו כבר דין צוה, וגם אם אח"כ כבר פסק הריח צריך להרחיק ממנו.

*ק"א: אם אין ריחו רע, גם אם הוא מאוס אין צריך להרחיק ממנו. [מ"ב עו, כ] ואם יש ממנו ריח רע מסתבר שצריך להרחיק ממנו [וכמו צוה של שאר בעלי חיים]. אמנם עיין בערוה"ש [עו, כא] דמשמע שכל ק"א דבר מאוס הוא וצריך להרחיק ממנו.

*נבילה מסרחת - צריך להרחיק ממנה כשיעור ההרחקה מצוה. [שו"ע עט, ה].

*מים סרוחים - [כגון מים שעומדים זמן רב במקומם עד שמעלים ריח] או מי ביוב דינם כצוה, וצריך להרחיק מהם. [שו"ע סימן פ"ו]. וכמו כן ריח רע שבא מסתימה בכיור, צריך להרחיק ממנו, כמו שמרחיקים מצוה [ד' אמות ממקום שכלה הריח], ואם כבר פתחו את הסתימה ונשאר ריח רע בחדר, נידון כריח רע שאין לו עיקר וצריך להרחיק מהמקום שיש בו ריח.

*כל דבר שיש ממנו ריח רע, אם הריח רע נובע מעיפוש וקלקול [כמו אשפה שיש בתוכו אוכל מקולקל וכדומה], דינו כצואה וצריך להרחיק ממנו. אבל דבר שיש בו ריח רע מחמת טבעו, [נפט וכדומה] אין צריך להרחיק ממנו כלל. [מ"ב עט, כג].

*אסור לקרוא ק"ש או להתפלל כנגד מי רגלים, וגם באופן שנבלעו בבגד וכדומה, אם הם רטובים בשיעור שטופח על מנת להטפח [שאם היד תיגע בהם תירטב בשיעור שיכולה להרטיב דבר אחר], צריך להרחיק מהם.

*צואה מכוסה מותר להתפלל כנגדה, וכמו שכתוב בפסוק הנ"ל ושבט וכסית את צאתך, שכסוי הצואה מועיל, ובתנאי שלא יצא ממנו ריח רע, וכל כסוי מועיל אפילו כסוי שקוף. [שו"ע עו, א].

*אם יש לו צואה בסוליה של הנעל אסור לו להתפלל כך וצריך להסירו, ואינו נחשב לכסוי מכיון שהנעל טפל לגוף ונחשב כאילו הצואה בתחתית רגלו. [שו"ע עו, ב].

*צואה שדבוקה לבגדו, אם יש מעליו בגד נוסף שמכסה את הצואה, מותר לקרוא ק"ש ובתנאי שלא יצא ממנו ריח רע. כמו"כ אם יש לו בגד שנרטב ממי רגלים והוא טופח על מנת להטפח [שהוא רטוב עד כדי כך שיכול להרטיב את מה שיגע בזה], אם יש לו בגד עליון שמכסה אותו, מותר, ואם לאו אסור. [שו"ע עו, א ובמ"ב].

*צריך להרחיק מצואה אפילו אחרי שנתייבשה וכבר אין ממנה ריח רע, אבל אם נתייבשה כל כך עד שיכולה להתפורר, שוב אין דינה כצואה ואין צריך להתרחק ממנה, [רמ"א פב, א ואף שהשו"ע חולק מ"מ מבואר בכה"ח שיש להחמיר גם כדעת הרמ"א].

*תינוק: אין צריך להרחיק מצואתו ומימי רגליו של תינוק. [שו"ע סימן פ"א]. ועד מתי נחשב תינוק לענין זה - מבואר בפוסקים שכדי שיהא מותר להתפלל ליד צואתו צריך שיתקיימו שתי תנאים - 1. שהתינוק אף פעם לא אכל שיעור כזית מאחד מחמשת מיני דגן, בתוך זמן של אכילת פרס [בתוך 4 דקות], 2. שאחרים בגילו אינם יכולים לאכול דגן בשיעור זה, אבל אם אחרים בגילו כבר יכולים לאכול את השיעור הנ"ל, גם אם התינוק הזה לא אכל שום דגן, צריך להתרחק מצואתו.

[ויש לציין ש"א שאין צריך להתרחק מצואה של קטן אלא א"כ הוא בעצמו אכל כזית דגן, ועל אף שלמעשה צריך להחמיר ולהתרחק מצואה של קטן שהגיע לגיל שאחרים כבר אוכלים דגן בשיעור הנ"ל, וכפי שכתבנו לעיל, מ"מ נפ"מ אם עבר והתפלל ליד צואה של קטן שאף פעם לא אכל דגן בשיעור הנ"ל, בדיעבד אינו חוזר ומתפלל דיש לסמוך על השיטות שסוברים שמותר להתפלל לידו, אבל אם התפלל ליד צואה של קטן שכבר אכל דגן, לפי כל הדעות צריך לחזור ולהתפלל כדין מי שהתפלל ליד צואה של גדול].

ומה שכתבנו לעיל היינו מעיקר הדין, אמנם יש שכתבו שטוב וישר להתרחק אפילו מצואה של תינוק בן יומו, אבל אין צריך להרחיק מימי רגליו. [מ"ב פא, ג כתב קטן בן ח' ימים - ושו"ע הרב פא, ב כתב שאפילו קטן בן יומו, אמנם עיין בערוה"ש סעיף ד' כתב שאין צריך להחמיר בזה כלל].

*אם הפיח ריח מלמטה, אסור לו לקרוא ק"ש וללמוד וכו' עד שיכלה הריח, ואם יש שם ריח מפני שהפיח חברו, אסור בק"ש ותפלה עד שיכלה הריח, והיינו משום שיכול לצאת החוצה ולקרוא ק"ש, אבל אם לומד ויש שם ריח רע, מותר לו להמשיך ללמוד (מכיון שריח רע שאין לו עיקר אינו אסור אלא מדרבנן, ובמקום ביטול תורה לא אסרו). [שו"ע עט, ט ובמ"ב]. [ועיין לקמן כמה צריך להתרחק].

[מי שהוא ש"צ ונאנס והפיח אף שיש שם ריח רע מותר לו להמשיך להתפלל, דהואיל וכל האיסור מדרבנן, התירו משום כבוד הבריות].

איזה מקום נחשב מבוא מטונף

*מה נחשב מבואות מטונפות: מבואר בשו"ע שבית הכסא, בית המרחץ וכל מקום שיש שם צואה או מי רגלים נחשבים מבואות מטונפים, וכל הדברים הנ"ל אסורים שם.

*בית הכסא בזמנינו: ביארנו לעיל שבית הכסא נחשב כמקום מטונף ולכן אסור ללמוד וכו' ויש לעיין בבית הכסא בזמנינו שהמקום נקי, האם יש לזה דין בית הכסא או לא, ויש להקדים שבגמ' מבואר שבית הכסא של פרסאי אין לו דין בית הכסא, [בבית כסא פרסאי היה חור והצואה היתה מתגלגלת למקום אחר], ולכן יש שרצו לדמות בית הכסא שלנו לבית כסא פרסאי, אמנם כתבו הפוסקים שיש חילוק, מכיון שבבית כסא שלנו הלכלוך עומד שם כמה דקות עד ששוטפים אותה במים, ועוד משום שלפעמים אין השטיפה מנקה לגמרי, ולכן כתבו הפוסקים שיש להחמיר בבית כסאות שלנו, ואסרו גם להרהר שם בדברי תורה.

*בין המרחץ בזמנינו: בזמנינו שחדרי האמבטיה נקיים מאוד, יש שכתבו שאין להם דין בית המרחץ ועל אף שאסור לדבר שם דברי תורה ולהתפלל שם, מ"מ מותר להרהר שם בדברי תורה, וזהו דוקא באופן שאין חדר האמבטיה משמש גם כבית הכסא, אבל אם הוא משמש גם כבית הכסא, יש לו דין בית הכסא ואסור גם להרהר.

*ים ובריכה אין להם דין של מבואות המטונפות ואפשר לדבר שם בדברי תורה.

*פח אשפה: פחי אשפה שנמצאים ברחובות [צפרדע] בדרך כלל הזבל אינו עולה על גדותיו ומי שהולך ברחוב אינו רואה את הזבל, וגם באופן שהזבל עולה על גדותיו בדרך כלל הלכלוך נמצא בתוך שקיות, ואין הלכלוך ניכר למי שהולך ברחוב, ובאופן זה מותר לומר דברים שבקדושה לידם, וזהו דוקא באופן שלא נודף משם ריח רע, אבל אם נודף ריח רע מהפח, צריך להרחיק ד' אמות ממקום שכלה הריח. [ואף שבצואה שכנגדו יש להחמיר כמלא עיניו מ"מ בפח אשפה שהצואה נמצא ברשות אחרת אפשר להקל ולהרחיק ד' אמות ממקום שכלה הריח]. ובאופן שהזבל עולה על גדותיו והשקיות קרועות והלכלוך ניכר, צריך להרחיק ממנו כמו שמתרחקים מצואה.

כמה צריך להרחיק מדבר טינוף:

*יש להקדים שמצינו בכמה מקומות בתורה שד' אמותיו של אדם [מכל צדדיו] נחשבים מקומו, ונפ"מ גם כאן שאם הצואה או הטינוף נמצא בתוך ד' אמותיו גם הוא מצדדיו או מאחוריו (אף שאינו נראה לו), זה נחשב שהצואה במקומו, ואסור להתפלל שם, ובפשטות היה נראה שגם כשהצואה מלפניו כל האיסור הוא כשהוא בתוך ד' אמות, ובאמת שבלשון הפסוק יש חילוק בין צואה לערוה שלגבי צואה כתוב "והיה מחנך קדוש" והמשמעות של זה היא שמקומו של האדם צריך להיות נקי, וזה לא משנה אם הוא רואה את הצואה או לא, אלא עיקר הענין הוא שהוא לא יהיה באותו מקום עם הטינוף, אבל לגבי ערוה הלשון של הפסוק הוא "ולא יראה בך ערות דבר", ומשמע שהענין הוא שהערוה לא יראה כנגדו, וגם אם הערוה אינו ביחד איתו באותו מקום כל שהוא כנגדו, אסור.

אמנם מבואר בראשונים שגם בצואה מלפניו אסור להתפלל כל זמן שהצואה כנגדו, וצריך להרחיק ממנו כמלא עיניו [כלומר כל מקום שהוא יכול לראותו] ולדעת הרשב"א היינו משום שמה שכתוב ולא יראה בך ערות דבר... נאמר גם לגבי צואה, ולכן אם יש צואה מלפניו גם אם הוא ברשות אחרת ורחוק ממנו ג"כ אסור מדאורייתא, ולדעת הרא"ש על אף שמדאורייתא מותר, מ"מ רבנן אסרו כל שמלפניו.

*ביארנו לעיל שאם הצואה מלפניו צריך להרחיק כמלא עיניו [עד שאינו נראה], אמנם באופן שהצואה נמצאת בצדדים שלפניו, יש בזה חילוק שאם הוא יכול לראותו בלי להטות את ראשו דינו כמו שהצואה לפניו, וצריך להרחיק כמלא עיניו, אבל באופן שהוא צריך להטות את ראשו כדי לראותו, נחלקו הפוסקים אם נחשב כלפניו (וצריך להרחיק כמלא עיניו) או כלאחוריו (ומספיק להרחיק ד' אמות).

וכן בצדדיו ממש ג"כ י"א שצריך להרחיק כמלא עיניו [וכל הדין של ד' אמות הוא לאחוריו].

ולענין הלכה בצדדיו באופן שאינו רואהו בלי להטות את הראש, לכתחילה יש להחמיר ולהרחיק כמלא עיניו, אבל בשעת הדחק במקום טורח אפשר להקל ולהרחיק ד' אמות. [מ"ב ע"ה, ובערוה"ש שם].

*באופן שיש ריח רע צריך להרחיק ד' אמות ממקום שכלה הריח, (דבכל מקום שיש ריח נחשב כאילו יש שם טינוף). [שו"ע ע"ה, א].

ואפילו אם הצואה ברשות אחרת או שהצואה מכוסה אם הריח הרע מגיע לרשות שהוא נמצא שם דעת הרבה פוסקים שצריך להרחיק ד' אמות ממקום שכלה הריח. [עיין במ"ב בהקדמה לסימן ע"ט בענין השביעי שהביא מחלוקת בזה].

*גם אדם שאין לו חוש ריח צריך להתרחק ד' אמות ממקום שכלה הריח. [שו"ע שם]. [ומאידך אדם שיש לו חוש ריח מפותח יותר מאדם רגיל, הוא צריך להרחיק ד' אמות מכל מקום שהוא יכול להריח].

*ריח רע שאין לו עיקר [כגון הפחה] אין צריך להרחיק ד' אמות ממקום שכלה הריח, ומספיק להרחיק ממקום שכלה הריח. [מ"ב ע"ה, ב].

עבר והתפלל במקום שהיה שם דבר טינוף

*מי שקרא ק"ש או התפלל במקום שהיה צריך לחשוש אולי יש שם צואה, והוא התפלל בלי לבדוק, ואחרי שגמר להתפלל מצא שם צואה, נחשב פושע וצריך לחזור ולהתפלל ולקרוא ק"ש. אבל אם לא היה צריך לחשוב מראש שיתכן שיש שם צואה אינו נחשב פושע ואינו צריך לחזור ולהתפלל. [שו"ע ע"ה, ח ובמ"ב שם].

מה שכתבנו לעיל היינו לענין צואה, אבל לענין מי רגלים אם התפלל במקום שיש להסתפק אם יש שם מי רגלים ולבסוף מצא שהיה שם מי רגלים, אינו צריך לחזור ולהתפלל, אבל אם ידע בוודאות שיש שם

מי רגלים, והתפלל שם צריך לחזור ולהתפלל. [עיין במ"ב שם, אמנם הכה"ח ס"ק מ"ג חולק וסובר שאם התפלל כנגד מי רגלים אין צריך לחזור ולהתפלל].

ולמעשה בזמנינו גם בית שיש שם תינוק חזקתו נקי מכיון שלובשים טיטולים ואין הבית מתלכלך מצואה, וגם כשהטיטול מלוכלך מקפידים להחליף מיד, ולכן כל זמן שאין ריח רע, אין לחשוש. [כן דעת הפוסקים עיין בהליכות שלמה פ"כ אות ד' ובשו"ת אור לציון ח"ב פ"ו].

מי שהפסיק באמצע התפלה, מה הדין לגבי המשך התפלה:

*מי שהוצרך להפסיק באמצע תפילתו בגלל שהיה שם ריח רע, אם הפסיק ושהה כדי לגמור את כולה, צריך לחזור לתחלת התפלה, ואם לא שהה כדי לגמור את כולה, אם שהה כדי לגמור את הברכה שאוחז בה, צריך להתחיל מתחלת הברכה, ואם הוא בג' ראשונות כולן נחשבים כברכה אחת, וצריך לחזור לתחלת התפלה וכמו"כ כל הג' ברכות אחרונות נחשבות ברכה אחת ואם מפסיק באחד מהם צריך לחזור לברכת רצה. [בשו"ע קד,ה מבואר כן, ועי"ש דס"ל דכן הוא הדין בכל אופן ששהה ואפילו בשתיקה שלא מחמת אונס, וכ"ש הכא שהיה שתיקה מחמת אונס]. אבל מנהג האשכנזים שאם מחמת אונס שהה כדי לגמור את כולה חוזר לראש התפלה ואם לא שהה כדי לגמור את כולה ממשיך במקום שפסק ואינו חוזר לתחילת הברכה, אבל באופן שלא שהה מחמת אונס אם שהה כדי לגמור את כולה חוזר לראש הברכה ואם לא שהה כדי לגמור את כולה ממשיך במקום שפסק. [כן מבואר בביאור הלכה שם].

איסור הכנסת דברים קדושים למבואות המטונפות

*אסור להכניס לבית הכסא ספרים או דפים שכתוב בהם דברי תורה וכדומה, אבל אם הוא מונח כסוי בתוך כסוי, מותר, ונפ"מ למי שיש בכיס דפים שכתוב בהם חידושי תורה או שיש לו סידור קטן או ברכון וכדומה אם רוצה להכנס לבית הכסא, צריך להכניס את הסידור לתוך שקית או כסוי אחר, ויכניס את השקית לכיס ובאופן זה יש ב' כיסויים ומותר. [עיין סימן מ"ג סעיף ז' ובמ"ב שם].

איסור אמירת דברים שבקדושה למי שנצרך לנקביו

בגמ' בברכות [כג,א] אמר רבי שמואל בר נחמני אמר ר' יונתן הנצרך לנקביו אל יתפלל דכתיב הכון לקראת אלוקיך ישראל.

*כתב השו"ע [צב] מי שנצרך לנקביו אסור לו להתפלל, ואם התפלל תפלתו תועבה, וצריך לחזור ולהתפלל, והיינו דוקא כשאנו יכול להעמיד את עצמו [להתאפק] כדי שיעור הליכה של ד' מילין [72 דקות], אבל הוא יכול להעמיד את עצמו במשך 72 דקות, אינו צריך לחזור ולהתפלל, ע"כ.

אמנם כבר כתבו הפוסקים שלכתחילה אם נצרך לנקביו, לא יתחיל להתפלל גם אם יכול להעמיד את עצמו 72 דקות. [ואם התחיל להתפלל, פשוט שאסור לו להפסיק וצריך לגמור תפילתו].

ויש לציין שעל אף שכידוע המעלה של תפלה בציבור גדולה היא מאוד, וחייב אדם להתפלל בציבור, מ"מ כתב המ"ב סק"ה שאם אדם צריך לנקביו גם באופן שיכול להעמיד עצמו במשך 72 דקות, שכפי שביארנו רק לכתחילה אין להתפלל עד שיתנקה ויכין את עצמו לתפלה כראוי, אפילו הכי צריך להכין את עצמו לתפלה על אף שיפסיד עי"ז תפלה בציבור. ע"כ. ונמצינו למדים עד כמה חשוב הענין הזה של הכנת הגוף לתפלה, שזה דוחה אפילו את המעלה של תפלה בציבור.

נ.ב.

יש לציין שמי שמתחיל להתפלל כשהוא צריך לנקביו ואינו יכול להעמיד את עצמו 72 דקות, תפלתו תועבה וכל הברכות שמברך הם ברכות לבטלה, והוא צריך לחזור ולהתפלל, ולכן גם אם טעה והתחיל, יש עליו להפסיק באמצע התפלה, ולצאת לנקביו ואח"כ יחזור ויתחיל עוד פעם להתפלל.

*מבואר בפוסקים שכמו שאסור להתפלל כשצריך לנקביו כמו כן אסור לאדם לקרוא ק"ש או לברך או ללמוד תורה כשצריך לנקביו, אמנם כל הנ"ל שמי שאינו יכול להעמיד את עצמו 72 דקות, תפלתו תועבה ולא יצא ידי חובה, היינו רק לענין תפלה, אבל מי שקרא ק"ש או שבירך ברכה בשעה שהיה צריך לנקביו, אף שלכתחילה אין לעשות כן, מ"מ בדיעבד אינו צריך לחזור ולקרוא ק"ש ואינו צריך לחזור ולברך. [מ"ב סק"ו].

ולענות אמן וכדומה מותר, מכיון שאינו מזכיר שם שמים. ולהרהר בדברי תורה ג"כ מותר. ומי שהתחיל ללמוד כשעדיין לא הוצרך לנקביו, מכיון שהתחיל בהיתר, אינו צריך להפסיק ויכול להמשיך ללמוד עד שגומר את הענין שעוסק בו (כל זמן שאינו בגדר בל תשקצו).

נ.ב.

ויש לציין שעל אף שמעיקר הדין אדם שהולך להתפלל ואינו מרגיש שהוא צריך לנקביו, יכול להתחיל להתפלל, מ"מ יש שכתבו שיש דין של "היכון לקראת אלוקיך ישראל" שאדם צריך להכין את עצמו

לתפלה, ואחד מהדרכים שאדם מכין את עצמו זה ע"י שהוא בודק את נקביו לפני התפלה, כדי שלא יארע לו שיצטרך להפסיק באמצע התפלה [לבוש, שו"ע הרב ועוד].

* כל הנ"ל היינו כשנצרך לנקביו לגדולים, אבל אם נצרך לקטנים עיין במ"ב שהביא מחלוקת מה הדין אם עבר והתפלל, האם הוא צריך לחזור ולהתפלל, ועיין בביאור הלכה שכתב שאין הכרעה בדבר. ע"כ. ונמצא שלהלכה יש עליו לחזור ולהתפלל, ויתנה שעל הצד שאינו חייב בתפלה, תפלתו נדבה.

* מי שספק לו אם יכול להעמיד עצמו במשך 72 דקות, אינו צריך לחזור ולהתפלל מכיון שספק דרבנן הוא. [עיין בבית"ל שכתב דאיסור דרבנן הוא, אמנם עיין בערוה"ש שמחדש שאיסור דאורייתא הוא].

* מי שבשעת התפלה לא היה צריך לנקביו, ולאחר שגמר תפילתו הוצרך לנקביו באופן שאינו יכול להעמיד את עצמו כשיעור ד' מילין, אין תפלתו תועבה, מכיון שבזמן שהתפלל לא היה צריך, נחשב גופו נקי.

* אם התחיל להתפלל ולא היה צריך לנקביו, ובאמצע התפלה הוצרך לנקביו, כתב השו"ע [צב,ב] שימשיך ויגמור את התפלה.

ואם באמצע שקרא ק"ש או ברכותיה הוצרך לצאת לנקביו אינו צריך להפסיק באמצע הברכה או באמצע ק"ש, אמנם אסור לו להתחיל להתפלל שמונה עשרה, ולכן יגמור את הברכה או הפרשה ויצא לנקביו. [אבל כמובן שלא יצא לאחר הברכה של גאל ישראל כדי שלא להפסיק בין גאולה לתפלה].

ומי שהוצרך לנקביו כשהוא באמצע פסוקי דזמרה יצא לנקביו לפני שמתחיל ברכות ק"ש. [עיין כל זה במ"ב שם].

נ.ב.

יש לציין שכל הנדון במי שצריך לנקביו שאסור לו להתפלל מבואר בא"א [בוטשטאש] דהיינו דוקא באופן שצריך לנקביו באמת ואינו יכול להישמט מהרגשה זו אפילו בעת שמסיח דעתו לדברים אחרים, אבל מי שמרגיש הרגשה שעוברת ע"י היסח הדעת, אינו נחשב שצריך לנקביו.

איסור אמירת דברים שבקדושה כנגד ערוה

בפסוק הנ"ל כתוב "ולא יראה בך ערות דבר" ודורשים חז"ל שאסור לקרוא ק"ש ולהתפלל או לומר דברים שבקדושה כשיש כנגדו דבר ערוה.

ויש להקדים שאין אנו עוסקים בעצם האיסור של הסתכלות בערוה, שכידוע יש בזה איסור נורא וחמור ביותר, [וצריך זהירות גדולה ביותר כדי להינצל מהעוון הנורא הזה], אלא אנו עוסקים לענין אמירת דברים שבקדושה כנגד ערוה, אפילו כשהאדם אינו מביט בה.

*איסור ערוה תלוי בראיה, וכמו שכתוב בתורה ולא "יראה" בך ערות דבר... ולכן מבואר בפוסקים שכל האיסור הוא כשערוה כנגדו, אבל אם הערוה בצידו או מאחוריו במקום שאינו רואה, מותר להתפלל. [מ"ב עה, ל].

וכמו כן באופן שהערוה נמצאת ברשות אחרת, אם אפשר לראותה דרך חלון וכדומה אסור לומר דברים שבקדושה כנגדה. [שו"ע עה, ה].

*כל האיסור של אמירת דברים שבקדושה כנגד ערוה היינו דוקא בדיבור אבל הרהור מותר, מכיון שבפסוק כתוב ולא יראה ערות "דבר", ודורשים חכמינו שדיבור אסור אבל הרהור מותר, [עיין מ"ב עה, כט].

*מותר לומר דברים שבקדושה כנגד אשה שלבושה כדת וכדין, אבל אשה שאינה מכסה את המקומות שצריך לכסות לפי הדין, גם אם רק חלק קטן מגופה מגולה, אסור לומר כנגדה דברים שבקדושה, [לברך ברכה, להתפלל וכו'].

אסור לומר דברים שבקדושה גם כנגד אשה נכרית שאינה לבושה כדין. *כתב השו"ע [עה, ו] היתה ערוה כנגדו והחזיר פניו ממנה או שעצם עיניו או שהוא בלילה [שאינו יכול לראות] מותר לקרות, מכיון שהאיסור הוא כשרואה, ובאופן זה אינו רואה.

אמנם עיין במ"ב שכתב שהסכמת כל הפוסקים דלא כהשו"ע ולא מועיל לעצום עינים ולהחזיר פניו לצד, ורק אם מסובב כל גופו עד שאינו מול הערוה, מותר. ולענין הלכה אשכנזים ודאי שמחמירים, וגם ספרדים על אף שהשו"ע מיקל, מ"מ יש להם להחמיר. [מכיון שהבן איש חי והכף החיים אוסרים].

ועיי"ש במ"ב שכתב דמ"מ אם יש חלון שמפסיק בינו לבין הערוה אף שלמדנו לעיל שבאופן זה אסור לומר דברים שבקדושה, מ"מ אם עוצם את העינים, מותר.

*ולענין טפח מגולה באשה – עיין במ"ב [עה, א] שהביא שנחלקו הפוסקים י"א שדינו ממש כערוה, ולא מהני עצימת עינים, ויש חולקים וסוברים דמהני עצימת עינים, ולענין הלכה כתב המ"ב שבשעת הדחק אפשר להקל ולקרא ק"ש אם עוצם עיניו או מסובב את ראשו.

ונפ"מ בזמנינו שלדאבוינו יש מקומות רבים שהפריצות מצויה, ואם אדם נוסע באוטובוס וצריך לברך ברכה, או שהוא נמצא במקום ציבורי והוא צריך להתפלל ויש כנגדו נשים שרחמנא ליצול אין לבושות כהוגן, מכיון שאין לו ברירה, נחשב כשעת הדחק, ואפשר להקל ולברך ולהתפלל באופן שמסובב את הראש או עוצם את עיניו ואינו רואה את הערוה.

*אם עבר וקרא ק"ש או התפלל כנגד ערוה, צריך לחזור ולהתפלל. [מ"ב עה, כו]. ומה שצריך לחזור ולקרא היינו באופן שקורא נגד ערוה ממש, אבל אם קורא כנגד טפח המגולה באשה, נחלקו הפוסקים אם צריך לחזור ולקרא, ולענין הלכה כתב המ"ב [עה, ד] שבדיעבד לא צריך לחזור ולקרא.

אמירת דברים שבקדושה כנגד שער אשה

*כתב השו"ע [עה, ב] שער של אשה שדרכה לכסותו אסור לקרות כנגדה, וכתב הרמ"א שאפילו היא אשתו ג"כ אסור.

וכתב המ"ב [עה, י] שאפילו אם דרך אשה זו וחברותיה ללכת בשער בגלוי הראש כדרך הפרוצות, אסור לקרות כנגדן.

*מותר לקרוא כנגד שער של אשה רווקה, [שו"ע עה, ב].

*מותר לקרוא כנגד שער של אשה נכרית, [אג"מ או"ח ח"ד סימן ט"ו].

*מותר לקרוא כנגד פאה נכרית. [מ"ב עה, טו].

*כתב המ"ב [עה, ה] שמכיון שהאיסור לקרוא כנגד שער אשה אינו אלא מדרבנן, אפשר להקל ולקרא באופן שעוצם את עיניו.

*אם עבר וקרא ק"ש וברכותיה כנגד שער של אשה נשואה - יחזור ויקרא ק"ש בלי ברכות, [מכיון שי"א שבמקום שהנשים נוהגות ללכת בגלוי הראש, מותר לקרוא כנגד שער מגולה, לכן בדיעבד יש לסמוך

על דעה זו ולא יחזור ויברך ואם התפלל לא יחזור להתפלל, דיש לחשוש שמא ברכה לבטלה הוא, אבל מכיון שלדעת רוב הפוסקים אסור לקרוא כנגד שער אשה בכל גווי, לכן לגבי ק"ש שאין חשש ברכה לבטלה, יש להחמיר ולחזור ולקרוא].

תפלה שקודם הלימוד

איתא בגמ' בברכות [כח,ב] בכניסתו לבית המדרש אומר יהי רצון מלפניך ה' אלוקי שלא תארע דבר תקלה על ידי ולא אכשל בדבר הלכה וכו' ע"כ. וכתב השו"ע [ק"ח] הנכנס לבית המדרש יתפלל יר"מ ה' אלוקינו וכו' שלא אכשל בדבר הלכה וכו' וביציאתו יאמר מודה אני לפניך וכו' ע"כ.

ועיין במ"ב ס"ק [לו,לז] שהביא שברמב"ם בפירוש המשניות מבואר ששתי התפלות האילו הם חובה ואפשר להתפלל אותם או יושב או עומד, עוד כתב שם שגם מי שעוסק בתורה ביחידות כל היום, צריך לומר כן ערב ובבוקר. ע"כ. ועי"ש בס"ק ל"ה שהביא נוסח תפלה מיוחד מהט"ז.

אמנם כתב הערוה"ש שעכשיו לא נהגו בזה ונראה דהיינו משום שעכשיו הלומדים בבית המדרש אינם מורי הוראות והרב המורה יושב בביתו, ובהמשך כתב שגם מי שיושב ולומד בביתו ביחידות ובפרט אם הוא מורה הוראות כתבו שנכון שיאמר את התפלה הנ"ל בשם הט"ז. ע"כ.

ומבואר א"כ שיש ללמד זכות על מנהג רוב האנשים שאינם מורי הוראות שאינם אומרים תפלה זו מכיון שיתכן שאינם חייבים בזה, אבל מורי הוראות אין להם להקל בזה כלל וכמו"כ מי שכותב ספרים או מוסר שיעורים וכדומה ג"כ אין לו להקל בזה כלל, ואף מי שלומד לעצמו בביתו, ודאי שראוי גם לו להתפלל תפלה חשובה זו, שמקורה בדברי חז"ל.

דיני תפלת הדרך:

הקדמה

*בגמ' בברכות [כט,ב] מבואר שמי שיוצא לדרך צריך לומר תפלת הדרך, ויש בזה ב' עניינים, א. נטילת רשות מהקב"ה לצאת לדרך, ב. בקשה שלא יארע לו פגע רע בדרך.

נוסח אמירתה

*מבואר בגמ' שם וכן פסק השו"ע [ק"א] שצריך לאומרה בלשון רבים, [ש"תולכנו"], והיינו משום שמתוך כך תפלתו נשמעת יותר. ומ"מ אם טעה ואמרה בלשון יחיד יצא יד"ח. [מ"ב].

אמנם לענין אמירת ותתנני לחן ולחסד... י"א שאומרה בלשון יחיד. [מ"ב ק"ט]. וי"א שגם את זה י"ל בלשון רבים. [סידור יעב"ץ, ועיין בערוה"ש ק"י, שהביא מחלוקת בזה].

*מי שרוצה להוסיף בנוסח תפלת הדרך ולומר ותצילני מתאונות דרכים יכול לומר, ואם עובר במקום שיש סכנה ממחבלים יכול להוסיף ותצילני ממחבלים וכדומה, [וי"א שהכל נכלל במה שאומר ומכל מיני פורעניות, אבל יש אומרים שעדיף לפרט וכמו שבנוסח שלפנינו אנחנו מפרטים כמה דברים ואין מסתמכים על האמירה הכללית של כל מיני פורעניות], ומ"מ צריך לומר את כל הנוסח שקבעו חז"ל ואין להחסיר ממנו [אפילו פרטים כמו חיות רעות וכדומה שאין מצוי בזמנינו].

*מי שחוזר באותו יום מוסיף ואומר "ותחזירנו לשלום". [סידור הרב ועיין ליקוטי מהרי"ח ח"א עמוד ק"ח].

*יש נוהגים להוסיף ולומר את הפרק של יושב בסתר עליון וגו' ואת הפרק של שיר המעלות אשא עיני וגו'. [א"ר] ויש מוסיפים עוד תפלות.

*כפי שיתבאר יש אופנים שיש ספק אם צריך לומר תפלת הדרך ובאופנים אילו הדין הוא שאומרו בלא ברכה [כלומר בלי להזכיר שם ה'] אמנם י"א שבאופן זה עדיף לאומרו בתפלת שמונה עשרה בברכת שומע תפלה, שבאופן זה אומרו בברכה ואין חשש ברכה לבטלה, [כ"ד הגרשז"א זצ"ל הליכות שלמה פכ"א].

אופן אמירתה

*יש לעיין למה תפלת הדרך אינה פותחת בברוך, וכתב הטור בשם התוס' בפסחים [קד] דהיינו משום שתפלה בעלמא הוא ואינה כברכת הנהנין ולא כברכה שתיקנו על שם מאורע אלא כבקשת רחמים. והר"מ מרוטנבורג היה נוהג לאומרה אחר ברכות השחר כדי להסמיכה לברכת הגומל חסדים טובים ותהיה ברכה הסמוכה לחברתה, [ועיין במ"ב דהיינו באופן שכבר החזיק בדרך בשעה שאומרה, שהרי אין לאומרה לפני שיוצא לדרך וכמו שיתבאר בסמוך].

וכידוע שדעת התוס' [שם] שכדי שיחשב ברכה הסמוכה לחברתה יש להסמיכה לברכה ארוכה, ולכן באופן שאומרה באמצע היום יסמיכה לברכה אחרת, שיאכל או ישתה ויסמיכה לברכה אחרונה [ברכה אחת מעין ג'] או לברכת אשר יצר.

ולענין הלכה עיין בשו"ע [ק"ו] שהביא שהר"מ מרוטנבורג היה מסמיכה לברכה אחרת, וכתב המ"ב שזהו לכתחילה, אבל בדיעבד אפשר לסמוך על דעת הראשונים שאין צריך להסמיכה לברכה אחרת. [ובספר ארחות רבינו ח"א עמוד ס"א כתוב שהחזו"א והקה"י לא היו מקפידים להסמיכה לברכה אחרת].

ובעיקר מש"כ שלכתחילה יש להסמיכה לברכה אחרת, כבר ביארנו שעדיף להסמיכה לברכה ארוכה, אבל אם אין לו אפשרות להסמיכה לברכה ארוכה יסמיכה לברכה קצרה. [כגון ברכה שלפני האכילה, או לפני הרחת בשמים, ועיין בהליכות שלמה שאין האכילה נחשבת להפסק בין הברכה לתפלת הדרך, וכבר כתב החת"ס בהגהות לשו"ע שרבו הגר"נ אדלר נהג לסמכה לברכת הריח, אבל החת"ס בעצמו

כתב שמסתימת הפוסקים כאן משמע שלא יסמיכנה לברכת הריח וע"כ דהיינו משום שההרחה מהווה הפסק].

*יש מעלה לומר תפלת הדרך כשהוא מעומד, [ערוה"ש]. [ולכן מי שנוסע באוטובוס והוא יכול לעמוד בלי להפריע לנוסעים אחרים יש מעלה לאומרו מעומד].

*מי שנוסע ברכב וכדומה אם אינו נוהג בעצמו יכול לכתחילה לאומרו כשהרכב נוסע, ולא צריך לעצור, ואם הוא בעצמו נוהג, אם יכול לעצור בצד הדרך בלי להסתכן ולא יהיה לו טרדה מהעצירה, לכתחילה עדיף שיעצור כדי לומר תפלת הדרך, אבל אם קשה לו לעצור, יכול לאומרו גם בנהיגה. [שו"ע קי"ד, ובמ"ב].

*אדם שבקי בתפלה צריך להתפלל בעצמו ולא שחברו יוציא אותו, משום שתפלה נחשבת לבקשת רחמים, ואדם צריך לבקש רחמים על עצמו, מ"מ בתפלת הדרך על אף שזה גם נחשב לבקשת רחמים, מ"מ אין דינו כתפלה, ויכול אדם להוציא את חברו יד"ח תפלת הדרך. [א"א בוטשאטש].

ויש לציין שבאופן שיוצא יד"ח מחברו שמברך, צריך לשמוע את קולו של חברו ממש ולא דרך רמקול.

החייבים בה

*בנסיעה של איזה מרחק צריך לומר תפלת הדרך:

כתב השו"ע [קי"ז] שאין לומר תפלת הדרך רק אם החזיק בדרך ויש לו לילך פרסה, אבל פחות מפרסה לא יחתום בברוך. ע"כ.

והחזיק בדרך הכוונה היא שיצא מהעיר. ויציאה מהעיר – יש לחשב משיעור של מעט יותר משבעים אמות מהבית האחרון של העיר. [מ"ב קי"ב, כט]. [עוד כתב המ"ב קי"ב, ל שבאופן שיש סכנה גם בתוך הפרסה שסמוכה לעיר, צ"ל תפלת הדרך גם אם אינו יוצא למרחק של פרסה].

ובפשטות כוונת השו"ע שהחייב ביוצא מהעיר למרחק של פרסה הכוונה היא כפשוטו לשיעור מרחק של פרסה שלדעת הגר"ח נאה היינו 3.840 ק"מ ולדעת החזו"א 4.608 ק"מ. [כן מבואר בראשונים וברוב הפוסקים ועיין במ"ב סק"ל].

אמנם י"א שהכוונה היא לשיעור זמן, כלומר 72 דקות שזהו שיעור זמן של הליכה של פרסה. [עיין בתשובות והנהגות ח"א סימן קצ"ט שהביא כן בשם שו"ת זכרון יהודה או"ח סמ"ב, וכ"ד שו"ת רב פעלים, וכ"ד היב"א ח"א סי"ג להלכה]. ולפי דעה זו מי שנוסע מעיר לעיר ואורך זמן הנסיעה [באופן רגיל בלי פקק] הוא פחות מ-72 דקות אינו אומר תפלת הדרך.

ושיעור מרחק של פרסה - נקבע לפי אורך הנסיעה בפועל, ולא לפי מרחק אווירי. [א"א בוטשאטש ועוד].

ובהמשך נביא שאם נמצא בסוף הנסיעה וכבר הגיע קרוב לעיר בתוך שיעור פרסה, שוב אינו אומר תפלת הדרך בברכה, ומבואר ברא"ש שטעם הדבר הוא משום שבתוך פרסה שסביב לעיר אינו נחשב למקום סכנה, ולכן אין לאומרו שם.

ומכאן יש ללמוד שמי שנוסע מעיר אחת לאחרת כדי להתחייב בתפלת הדרך צריך שיהיה ביניהם שיעור של שתי פרסאות, [תה"ד סק"ד].

*בנוסח של תפלת הדרך אנו מתפללים להינצל בכל מיני לסטים וחיות רעות בדרך, ולכן כל החיוב חל רק אחרי שמתרחקים פרסה ממקום ישוב, מכיון שבתוך פרסה אין את הסכנות האילו. ועיין בספר תה"ד שדן בנסיעה ברכבת שאין את הסכנות הנ"ל אבל יש סכנות של תאונות וכדומה, וסכנות אילו קיימות גם בפרסה הסמוכה לעיר, א"כ יש מקום לומר שיהיה חיוב לומר תפלת הדרך אפילו בפרסה הסמוכה לעיר, או שמא אין בכלל חיוב לומר תפלת הדרך בנסיעה ברכבת, מכיון שכל תקנת חז"ל

לאמירת תפלת הדרך זה מחמת סכנות של לסטים וחיות רעות ולא מחמת סכנות אחרות. וצ"ע. ע"כ.
[והצד השני צע"ק שהרי אומרים מכל מיני פורעניות וכו'].

אמנם ידוע בשם החזו"א שסובר שבזמניו שלדאבניו נסיעה בכבישים מסוכנת, ויש חשש מתאונות רח"ל, א"כ כ"ש שיש חיוב של אמירת תפלת הדרך, [ולכאורה לפי הסברא של התהל"ד לפ"ז החיוב הוא אפילו בפרסה הסמוכה לעיר].

אמנם יש לעיין שלפ"ז גם בתוך העיר היה צריך לומר תפלת הדרך מכיון שגם שם נחשב למקום סכנה מתאונות רח"ל, אמנם הדבר פשוט שתקנת חז"ל היתה על מי שיוצא לדרך, [וכמו שאנו קוראים לזה תפלת הדרך] ובתוך העיר אינו נחשב הולך בדרך, וגם אם נאמר שבתוך העיר הסכנה היא ממש כמו מחוצה לה, בכל אופן אין לנו כח לתקן תקנות חדשות, ועל נסיעה בתוך העיר ודאי שלא תיקנו תפלת הדרך.

אמנם ידוע שהגרשז"א צ"ל לא היה פשוט לו כהחזו"א ויותר היה נראה לו כמו הצד השני של התהל"ד ולכן לא היה אומר תפלה לדרך עם שם ה' אלא בתוך התפלה וכמו שיתבאר בסמוך.

*ויש לעיין במי שנוסע מעיר אחת לעיר שרחוקה ממנה בעשרות פרסאות, ובמשך כל הדרך יש בצידי הדרך בתים של מושבים וכדומה, שאינם רחוקים מהכביש בשיעור פרסה, דלכאורה לפי סברת הרא"ש הנ"ל שכל מקום שהוא בתוך פרסה בסמוך לעיר, אינו נחשב מקום סכנה, א"כ באופן כזה אין לומר תפלת הדרך בברכה, ועיין בבית"ל שמסופק בדבר.

ובזמניו יש הרבה דרכים כאילו [שעל אף שהם כבישים בין עירוניים, לאורך כל הדרך ישנם בתים בצידי הכביש בתוך פרסה] ומכיון שהבית"ל מסופק מה הדין באופן זה, ובזמניו יש עוד סברא שלא להצריך תפלת הדרך וכפי שביארנו לעיל בשם התהל"ד והגרשז"א, לכן יש שנהגו שלא לומר תפלת הדרך עם שם ה', ונהגו לאומרו בתוך תפלת שמונה בברכת שומע תפלה, ואם לא אמרו בשמונה עשרה אומרו בדרך בלי שם ה', ובפרט בנסיעה של פחות מ-72 דקות שיש עוד סברא לפטרו.

אמנם רבים נוהגים כדעת החזו"א ועוד שבזמניו יש חיוב גמור של תפלת הדרך בגלל הסכנות בדרכים, ולכן כל שיצא פרסה מהעיר, גם אם יש מושבים בצידי הדרכים בכל אופן יש לומר תפלת הדרך.

[ובאופן שנוסע במקום שיש סכנה ממחבלים, ברור לכל הדעות שי"ל תפלת הדרך, ואפילו בנסיעה של פחות מפרסה, וכפי שמבואר במ"ב שבמקום סכנה יש חיוב גם בפחות מפרסה].

*יש לעיין בנסיעה ארוכה שיש בה כמה תחנות, האם מספיק לברך פעם אחת, ומה הדין בנסיעה של כמה ימים:

כתב השו"ע [ק"ה] שמספיק לאומרה פעם אחת ביום, אפילו אם ינוח בעיר באמצע היום וחוזר אח"כ ויוצא. והיינו משום שדעתו להמשיך בדרך, ואין כאן היסח הדעת. אבל אם בשעה שאמר תפלת הדרך היתה כוונתו לעצור בעיר באמצע היום ולהשאר שם, ואח"כ התחרט והחליט להמשיך את הנסיעה או לחזור בחזרה, צריך לחזור ולומר תפלת הדרך, (מכיון שבשעה שאמר תפלת הדרך דעתו היתה רק על החלק הראשון של הנסיעה). ע"כ. ועיין בהגהות הגר"א שכתב שזה דומה לברכות התורה ושאר ברכות שמברכים בבוקר ומועיל לכל היום. ע"ש.

ואם נוסע נסיעה ארוכה במשך כמה ימים, בב"ח ובט"ז מבואר שצריך לברך בכל יום ויום, כלומר שאפילו באופן שנוסע ברצף בלי שינה במשך כל היום וכל הלילה, חייב לברך ביום שלמחרת מכיון שכל יום יש מחייב חדש של תפלת הדרך, וכמו שחייב להתפלל שמונה עשרה על אף שכבר התפלל ביום שלפניו כמו"כ צריך לחזור ולומר תפלת הדרך. [ועיין בערוה"ש סי"ב דמשמע שסובר כן להלכה, ועיין במ"ב ס"ק כ"ד וס"ק כ"ו].

אמנם הפוסקים הנ"ל לא פירשו אם הם מדברים רק באופן שישן בלילה, או גם באופן שלא ישן בלילה, ועיין בשע"ת שהביא בשם הרדב"ז שי"א שמה שצריך לברך ביום שלמחרת היינו דוקא באופן שהסיח

דעתו מהנסיעה, וכגון שהלך לישון שינת קבע באכסניא [או אפילו תחת כיפת השמים], כשמתעורר וממשיך בנסיעה צריך לחזור ולברך, אבל אם ישן שינת עראי לא חשיב היסח הדעת, ואינו חוזר ומברך.

ועיין במ"ב [ק"י, כו'] שהביא את דינו של השע"ת שאם ישן שינת קבע צריך לחזור ולברך, אבל אם לא ישן שינת קבע, כתב המ"ב שיאמר תפלת הדרך ולא יברך [כלומר בלי שם ה'] ועיין בשעה"צ שכתב דהיינו משום שלא גרע מברכות התורה שאם לא ישן כל הלילה מצדדים האחרונים שלא לברך בבוקר, ומכיון שספק הוא לכן כתב המ"ב שיאמר בלי לברך. ע"כ. [ומאחר שהפוסקים הנ"ל לא פירשו כוונתם, י"ל שאינם חולקים על השע"ת, וכן מוכח מדברי המ"ב שבס"ק כ"ד פסק כמו שאר האחרונים ובס"ק כ"ו הביא את דברי השע"ת].

ויש לציין שבדברי המ"ב מבואר שאם ישן שינת קבע באושפיזא צריך לברך בכל יום, ולא ביאר מה הדין באופן שישן באוטובוס שינה ארוכה, אמנם מסתבר שאינו נחשב כהיסח דעת מהנסיעה שהרי כל הזמן הוא ממשיך בנסיעה, ומש"ה יש לאומרה בלא ברכה.

ובאופן שהלך לישון באושפיזא שינת קבע, והתעורר באמצע הלילה, וממשיך את הנסיעה, מסקנת הביה"ל שעדיף שימתין לעלות השחר ואז יברך, [ואם לא יוכל לברך לאחר עלות השחר, יכול לברך עכשיו בהזכרת ה'].^{*}

גם מי שהולך לדבר מצווה יאמר תפלת הדרך, ואין אומרים ששלוחי מצוה אינן ניזוקין, מכיון שיש עוד טעמים לאמירת תפלת הדרך. [כך מובא בספר אהלך באמיתך בשם ספר מעשה בצלאל על הריקנטין].

זמן אמירתה

^{*} כתב השו"ע [ק"י, ז'] אומר אותה אחר שהחזיק בדרך, וכתב הרמ"א שלכתחילה יש לאומרה כשנמצא בפרסה הראשונה של הנסיעה ע"כ.

ועיין במ"ב שהביא שלדעת הט"ז אם בדעתו לצאת לדרך וגמר להכין את עצמו לצאת יכול לומר תפלת הדרך אף שעדיין לא התחיל בנסיעה, אבל הסכמת הפוסקים שלכתחילה אין לברך בתוך העיר ויברך רק כשהחזיק בדרך, כלומר אחרי שיצא מהעיר, אבל בדיעבד לכו"ע מהני אם בירך בתוך העיר.

ועיין בערוה"ש סי"ג שחולק על הט"ז וכתב שפשוט שאם לא יצא כלל מביתו אינו נחשב החזיק בדרך, ולכן כתב שאינו נחשב החזיק בדרך אא"כ אם יצא מביתו, ואפילו אם הלך רק כמה פסיעות.

ועיין במ"ב שכל הנ"ל היינו בתחילת יציאתו מביתו, אבל אם נוסע לכמה ימים ולן בדרך בתוך העיר, למחרת כשיוצא לכו"ע יכול לברך בתוך העיר, מכיון שכבר החזיק בדרך.

^{*} עד מתי אפשר לומר תפלת הדרך: מבואר בשו"ע שיכול לאומרה עד שמגיע לפרסה הסמוכה לעיר, ומשם ואילך יאמר אותה בלא ברכה.

וכתב המ"ב שכוונת הדבר שאם הוא נמצא בפרסה הסמוכה לעיר גם אם הוא עתיד להמשיך משם לעיר אחרת, והוא עתיד להיות בדרך לעוד כמה שעות, בכל אופן כשהוא נמצא בתוך פרסה סמוך לעיר אינו נחשב מקום סכנה ואין לאומרה בברכה.

נ.ב.

לענין ברכת הגומל במי שבא מן הדרך עיין בשו"ע סימן ריט, ז.